

468478

VII

KÖZMŰVELŐDÉSÜNK

ÉS A

HARMADIK EGYETEM

*

x Leikassiné

IRTA

DR. BERZEVICZY ALBERT

BUDAPEST

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA

1894.

NC-101.047

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

2014.03.17

BUDAPESTI HIRLAP NYOMDÁJA.

I.

A kérdés, a melylyel e lapokon foglalkozni szándékozom, az alatt az egész idő alatt, míg én a közoktatásügyi kormányzatban hivatalos állást viseltem, kisebb-nagyobb mértékben foglalkoztattak közvéleményt; napirendre jutása jóval korábbi időbe esik. Tekintettel erre a körülményre, valamint arra az álláspontra, a melyet e kérdéssel szemben a kifejtendők szerint elfoglalok s a mely nem új keletű és soha titkolva nem volt, talán némi magyarázattal tartozom olvasóimnak arról, hogy ezt az álláspontomat hivatalos működésem alatt — legalább külső eredményekben — oly kevésbé sikerült érvényesítenem.

Ezt a magyarázatot s egyúttal e tanulmányom megírásának indokát teljes nyíltsággal kívánom előadni.

Egymásután két, kitünő és nagyérdemű minister bizalma folytán volt szerencsém a vallás- és közoktatásügyi ministeriumban államtitkári, tehát politikai felelősségű állást elfoglalni. Ezek elseje — Trefort Ágoston — tudvalevőleg a harmadik egyetem eszméjének lelkes barátja volt; azt lehet mondani, hogy ennek a kérdésnek komoly alakban való felszínre kerülése egyenesen neki köszönhető. Egy ideig úgy látszott, mintha az egyetemért versenyző városok érdekharcza őt megtámasztotta s az elhatározó lépés megtevésétől visszatartotta volna; azonban az alábbiakban lesz alkalmam kimutatni, hogy Trefort a maga részéről kormányzása utolsó éveiben határozottan állást foglalt a hely kér-

désére nézve is, és nem éppen rajta múlt, hogy törvényjavaslata nem került a képviselőház asztalára. Az okok, a melyek ezt meggátolták, jobbára — ha nem is kizárólag — pénzügyi természetűek voltak: ugyanazok, a melyeknek kényszerítő hatalma Trefort végéiben a közoktatási kormányzat egyéb feladatainak pangását és visszamaradását is előidézte. Előbb talán több eredménynyel küzdött volna ezek ellen a nehézségek ellen; de akkor már előhaladt kora s bekövetkezett halálos betegsége jelentékenyen csökkentették kezdeményező és ellenálló erejét.

Második miniszterem, gróf Csáky Albin, a harmadik egyetem kérdésére nézve a Treforttól látszólag nagyon eltérő álláspontot foglalt el. Nem mintha ellenszenvvel viseltetett volna ez iránt az eszme iránt, s egyetemünk szaporításának szükségességét el nem ismerte volna; e tekintetben az ő felfogása s az enyém között különbség alig volt. Az sem tekinthető lényeges eltérésnek, hogy míg Trefort a harmadik egyetem eszméjét mindig a jogacademiák megszüntetésével vagy legalább számuk apasztásával kapcsolatban hangoztatta, addig Csáky gróf a jogacademiák barátjának bizonyult, s ismételve hangsúlyozta, hogy a jogacademiák egynémelyikét kívánná kisebb egyetemmé kifejleszteni. Azért mégis tényleg Csáky is apasztotta a jogacademiák számát egygyel és viszont a harmadik egyetem megvalósításának az a módja, a melyet Trefort tervezett, szintén egy meglévő jogacademia fejlesztésével lett volna egyértelmű. Az ok, mely miatt Csáky gróf a harmadik egyetem ügyét szőnyegre hozni nem akarta, egyszerűen az volt, hogy ő ezt a kérdést idő előttinek tartotta, azt a későbbi jövőnek szánta. A kik ismerik a volt cultusminiszter jellemét és működését, azok egy percig sem kételkedhetnek ennek az állásfoglalásnak őszinteségében. Ha valakiben, úgy benne lett volna meg a bátorság arra, hogy úgy a helykérdés darázs-fészkébe belényúljon, mint a pénzügyi nehézségekkel szembeszálljon, *ha azt meg-*

győződése úgy hozta volna magával; de az ő meggyőződése más, sürgősebb feladatok előtérbe állítását kívánta, s azzal, a mit kevésbé égetőnek tartott, foglalkozni nem akart; ezért a harmadik egyetem ügye alatta, a kormányzat körében, tényleg pihent.

En egyébiránt nem tartom kizártnak azt, hogy ha Csáky gróf hosszabb ideig maradt volna kormányon, vagy ha az ő ministerségének majdnem egész ideje nem lett volna egy, az államra nézve elkerülhetetlenné vált háboruskodás korszaka, akkor ő, — daczára ezen eszme iránti látszólagos közönyének, — hozzáfogott volna a harmadik egyetem megvalósításához is. Így azonban nemesak az ő egyéni felfogása s a közvélemény kellő érdeklődésének hiánya, de a *viszonyok* kedvezőtlen volta is hozzájárult, hogy e kérdés leszoruljon a napi-rendről. Az oly alkotások, a minő egy új egyetem, a *béke* gyümölcsei szoktak lenni, s politikai állapotaink a Csáky gróf kormányzása idejében éppen ezt a békét nélkülözték.

En tehát, — bár a harmadik egyetem kérdésének sürgősségére nézve, legalább az előkészítés szempontjából, — nem lehettem Csáky gróffal egy véleményen, kénytelen vagyok elismerni a viszonyokban rejlő nehézségeket, valamint azt, hogy a *közvélemény* inkább a Csáky gróf felfogásának kedvezett, mint az enyé-
nek. És éppen, mert magamnak kellett tapasztalnom, hogy a harmadik magyar egyetem eszméje ma még a helyi érdekek egymást paralyzáló nyomása mellett nélkülözi a közvéleménynek azt a támogató, előmozdító segítségét, a mely nélkül azt a legbátrabb és legerélyesebb kormányférfiak is alig volnának képesek minden akadálylyal szemben megvalósítani, s a mely egyedül volna képes e vállalkozás időszerűségét kényszerítő erővel bizonyítani rá a kételkedőkre is: ez indított arra, hogy csekély erőmmel változott helyzetemben is szolgálni kívánván ezt az eszmét, igénytelen kísérletet tegyek irodalmi téren a közvéleményt megnyerni annak a

meggyőződésnek, a melyet nemzeti kulturánknak nálamnál sokkal érdemesebb és jelesebb bajnokai is magukénak vallottak és vallanak s a melyet az alábbiakban — a kérdés fejlődésének és jelen állásának teljesen tárgyilagos ismertetése után — indokolni szándékozom.

II.

A harmadik egyetem eszméje nálunk mai értelmében és concrétébb alakban tudtommal 1876-ban merült föl először, a mikor a pozsonyi jogacademia tanári kara a Deák Ferencz halálának benyomása alatt felterjesztést intézett Trefort Ágoston akkori vallás- és közoktatástügyi ministerhez, kérve őt, hogy a pozsonyi kir. jogacemiát, -- melyen amúgy is fennállott már néhány nem jogtudományi tanszék, bölesészeti, történeti és nyelvészeti szakok számára, — bővítené ki egyetemmé, mely a haza elhúnyt bölesének emlékére, Deák Ferencz-egyetemnek volna nevezendő.

Aligha köszönhető csak ennek a felszólalásnak, hogy Trefort minister két évvel később, 1878-ban, az ő forrongó reformeszméi és kezdeményezései tárházából ismét előteremtve egy fontos tervet, Pozsony megye és város főispánjához felhívást intézett, melyben kifejtette, hogy miután főleg az ország nyugati részeinek ifjúsága van kitéve annak a esábításnak, hogy a túl-népes budapesti egyetem helyett kiképeztetését osztrák főiskolákon keresse: ennek a kifelé tódulásnak a nemzeti szellemű képzés érdekében véget kellene vetni az által, hogy Pozsonyban — mely e célra úgyis alkalmas hely, — a meglevő jogacademia és esonka bölesészeti kar fölhasználásával fokozatosan egy teljes egyetem létesítenék; felszólította egyúttal a főispánt, hogy ezen eszme megvalósítása érdekében kezdje meg a tárgyalást a helyi tényezőkkel.

E kezdeményezés folytán Pozsony város közönsége csakhamar feliratot intézett előbb a ministerhez,

utóbb ő Felségéhez a királyhoz, kijelentve, hogy minden áldozatra kész s kérve az egyetem felállításának mielőbbi elhatározását.

Míg úgy a város, mint a minister állandó bizottságokat szerveztek az ügy előkészítésére, a Pozsony felségfolyamodványára legfelsőbb kézjegy alakjában adott utasítás alkalmat szolgáltatott Trefortnak, hogy 1880. évi ápril hó 6-ikáról legalázatosabb előterjesztést intézzen ő Felségéhez, a melyben a város concrét ajánlatai, helyszíni tárgyalások s a minister megbízásából Pozsonyban járt szakértők véleményei alapján részletesen kifejtette a terv megvalósításának módjait, indokolva egyúttal egy harmadik egyetem fölállításának szükségességét s Pozsony városának e célra kínálkozó előnyeit.

E felterjesztésre kelt legfelsőbb elhatározással ő Felsége felhatalmazta a ministert, „hogy egy harmadik — esetleg Pozsony sz. kir. városában felállítandó — m. kir. tudomány-egyetem létesítésére nézve, a még szükséges bővebb tanulmányozás után a további lépéseket alkotmányos úton megtelhesse“ s hogy addig is — az ügy közérdekű volta és a nyilatkozó országos érdeklődés tekintetéből — az előterjesztést a legf. elhatározással egyúttal nyilvánosságra hozhassa.

A pozsonyi egyetem érdekében megindult mozgalom azonban — még mielőtt teljes kifejlődéséhez jutott volna, — más városok és vidékek hasonirányú törekvésének adott lökést.

Röviden említve Győr városának egy ott felállítandó egyetem ügyében még 1878-ban a közoktatásügyi ministerhez intézett előterjesztését, rá kell térnem arra a sokkal nagyobb mérvű mozgalomra, mely — főleg az 1879-ik évi árvíz-katastropha hatása alatt növekedve — Szeged érdekében indult meg, s a mely főleg arra az elvre alapította érvelését, hogy a nemzeti szellemű művelődés és az állami megerősödés érdeke a kulturközpontoknak nem a nemzetiségi vidékeken való felállí-

tását, hanem azok elhelyezése által a fősgyökeres magyar népelemek kiművelődésének megkönnyítését kívánja. A harmadik egyetemnek Szegedre helyezése részletesen lett indokolva az e tárgyban 1880-ban megjelent s elterjesztett emlékiratban, mely csakhamar a törvényhatóságok többségének pártoló kérvényezésében talált visszhangra. Minde kérvényeket az országgyűlés képviselőháza oly felhívással adta ki a vallás- és közoktatásügyi miniszternek „hogy annak idején azok indokolását figyelembe vegye.“

Méltányolva a Szeged mellett fölhozott érveket is, Trefort miniszter 1881 októberében báró Eötvös, Than, Korányi és Fodor tanárok, mint szakértők kíséretében lerándult az alföld metropolisába helyszíni tanulmányozás végett, melynek alapján szakértői vélemények készültek s az ezekben formált követelések mikénti teljesítésére nézve a város egy újabb feliratban nyilatkozott.

Eközben (1880 decemberében) Sárosvármegye közönsége egy, az északi felvidéken föllábitandó egyetem eszméjét pendítette meg feliratában, hivatkozva egy ily egyetem nagy nemzeti missiójára s arra a természetes áramlatra, mely a magyar vidékek ifjúságát kiképzés végett eddig is a felvidék iskolái felé terelte. A felirat helyet nem nevezett, de mint a felvidéki egyetem eszméje által legközelebből és legtermészetesebben érdekelt város, csakhamar jelentkezett Kassa, 1881. évi júniusi közgyűléséből föliratot intézve a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, melyben a harmadik egyetemet Kassára kérte helyezettetni s addig is, míg ez megtörténhetik, a kassai kir. jogacademiának legalább még néhány jogtudományi, bölesészeti és történelmi tanszékkel való kibővítését s ily alakban a doktori fokozat adományozási jogával való felruházását ajánlotta.

Trefort Kassára is ellátogatott szakértőivel, kik azonban e helyen tett megfigyeléseiket már nem foglalták írásbeli jelentésekbe; ellenben Kassa városa egy

emlékiratban fejtette ki bővebben igényét a harmadik egyetemre — 1882 nyarán, — mely emlékirat Abaúj-Tornamegye pártoló feliratával együtt a képviselőház elé kerülvén, a ház ugyanazon év novemberében azzal a megbízással adta ki mindkét kérvényt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, hogy „*a harmadik tudomány-egyetem föllállításának kérdését a ház közoktatási bizottságában is tanácskozás tárgyává tevén, annak idejében a háznak az eredményről jelentést tegyen.*“

És itt kezdődik a harmadik egyetem ügyének egy új, nevezetes fázisa: e kérdés tárgyalása a képviselőház közoktatási bizottságában s az ez által összehívott szakértői enqueteben, az 1883. év február—május hónapjaiban.

A bizottság mindenekelőtt e tárgy számára választott előadója, — e sorok írója — által összeállította az ügy állására vonatkozó adatokat és javaslatot készített az eljárás módjára s a szaktanácskozmány elé terjesztendő kérdőpontokra nézve.

Az előadói javaslat egész terjedelmében elfogadtatván, a kérdőpontok egy albizottsághoz utasítottak, melynek feladata lőn azokra nézve a felsőbb oktatás terén működő s a bizottság által meghívott szakértőket meghallgatni.

Az enquete elé terjesztett kérdőpontok — *a kormány által akkor ez ügyben elfoglalt álláspontnak megfelelően* — a budapesti egyetem némely karain és némely szakáiban észlelt *túltömöttség* föltételezett tényéből indultak ki s a harmadik egyetem szükséges vagy szükségtelen voltának főproblemája mellett felölelték a *jogacademiák* jövő sorsának kérdését is, a jog- és államtudományi szakoktatás reformjával kapcsolatban.

A szakértői tanácskozmányban nyilvánult vélemények erősen megoszlottak. A budapesti egyetem túltömöttsége, mint orvosolandó baj csak részben s inkább csak az orvosi karra nézve lett elismerve; a jogi szakoktatás reformjának szükségessége majdnem minden

fölszólalásból kiviláglott, de míg egyesek a külön jogi szakiskolák eltörlését s a tiszta egyetemi rendszerre való áttérést hangsúlyozták, a nyilatkozók többsége a jogacademiákba új életet kívánt önteni a reform által s különösen a jogi doctorátusnak az ügyvédségre nézve kötelező voltát kívánta eltöröltetni.

A főkérdésre, t. i. arra nézve, hogy egy harmadik egyetem föllállítása szükséges-e? a nyilatkozott 23 szakértő közül igenlőleg válaszoltak: Mariska Vilmos, Than Károly, Fodor József, Korányi Frigyes, Eckmayer Ágoston, Kautz Gusztáv, Hóman Ottó, Láneczy Gyula, Entz Géza, Szilágyi István, Danielik János, Jenei Victor, Kiss Áron és Sztoczek József. A harmadik egyetem föllállítását akkor még idő előttinek jelezték: Emődy Dániel, Kautz Gyula, Kőrösy Sándor, báró Eötvös Loránd, Kerkápoly Károly, Szily Kálmán, Felméry Lajos, Vandrák András és Hunfalvy Pál.

E felszólalások során a harmadik egyetem föllállítása mellett szóló nyomatékos érvek leginkább Fodor József, Korányi Frigyes, Jenei Victor és Láneczy Gyula beszédeiben találtak kimerítő kifejezést. A jelen viszonyok szempontjából mindenesetre különös érdeklél bír báró Eötvös Loránd, akkori egyetemi tanár és meghívott szakértő nyilatkozata, mely korántsem tartalmazta a harmadik egyetem eszméjének visszautasítását — a mely egyébiránt az enquete egyetlen tagjának sem volt álláspontja, — hanem csupán annak korai-ságát hangsúlyozta. Eötvös báró főleg azzal a felfogással szállt szembe, mely a harmadik egyetem létesítésének indokát a budapesti egyetemnek általa tagadásba vont túltömöttségében keresi s e helyett az egyetemek szaporításának céljául inkább a tudományos működés élénkítését, a tudomány művelésével hivatásszerűleg foglalkozók számának növelését jelölte meg. Az új egyetem föllállítását véleménye szerint az abban működni hivatott, alkalmas erők kiképzése kell, hogy megelőzze; a föllállításra majd 6—7 év múlva kerülhet

a sor, talán később is; (ez 1883-ban volt mondva) de ezt a dilatorius álláspontot később, hozzá intézett kérdés folytán olyképen értelmezte, hogy a dolgot csak elsietni nem akarná.

Arra nézve, hogy a harmadik egyetem teljes legyen-e, vagy esonka, illetőleg milyen karokat egyesítsen magában, a vélemények szintén többfelé ágaztak. Than, Fodor, Korányi, Jenei, Kautz Gusztáv, Lánczy és Kiss Áron teljes egyetemet kívántak, többen annak különös hangsúlyozásával, hogy az új egyetemnek theologiai kara is legyen. Ugyanígy kívánta ezt létesíteni Kerkápoly, — ha egyszer napirendre kerül — és Szilágyi István, ki azonban a theologiai kar kérdését megfontolandónak vélte. Sztoezek, Szily, Eckmayer és Hóman orvosi karral, de hittudományi kar nélkül contentplálták a harmadik egyetemet; Hóman még a gazdasági szakoktatást is felölendőnek vélte. Ezekről eltérőleg Danielik az orvoskart és tanárképezdét, Mariska pedig a természettudományi szakokat is mellőzendőknek mondta; ezen utóbbi értelemben vett, vagyis csupán jog-államtudományi és bölesészeti karokból álló esonka egyetemekké kívánták a jogacademiák egy részét fejlesztetni Kőrössy, Eckmayer és Vandrák is.

A kiküldött albizottság a szakértői tanácskozmánynak ezt az eredményét a teljes bizottság elé terjesztvén, jelentésében a hozandó határozat iránt mindjárt javaslatot is tett, melynek elfogadásával a közoktatási bizottság kimondta, hogy:

1. A budapesti egyetem jogi karán és a bölesészeti kar demonstratív szakaiban túltömöttség van, ennek megszüntetése részben a fennálló intézmények keretében is eszközölhető, de egy új egyetem fölállítása is levezető hatással lesz reá.

2. *Nem csak ez okból, hanem az ország általános kulturális érdekei tekintetéből szükséges egy harmadik egyetem létesítése, mely jog- és államtudományi, bölesészeti, természet-*

tudományi és orvostani karokból szervezendő; a theologiai kar kérdése egyelőre függőben tartandó.

3. A jogacademiák jelenlegi helyzetükben változatlanul meg nem hagyhatók.“

A bizottság eredeti megállapodásához képest abban az esetben, ha a kérdés e részének tanulmányozása a harmadik egyetem szükségességének constatálására vezetne, nyomban egy újabb — szakértői és érdekelt-ségi — enquête lett volna egybehivandó, melynek feladatát a kivétel, nevezetesen a helyválasztás kérdésének tárgyalása képezte volna, a mire nézve már a kérdőpontok is előzetesen elkészültek. Azonban mikorára a szaktanácskozmány terjedelmes naplója elkészült s az albizottsági jelentés a teljes bizottság napi-rendjére került, akkorára már az 1881—84-iki országgyűlés napjai meg voltak számlálva, s a bizottságnak nem lévén módjában esetleges további megállapodásai-val a jövőendő képviselőház és jövőendő közoktatási bizottság elhatározását megkötni, jobbnak látta csupán addigi munkáját terjeszteni a képviselőház elé 1884. évi május hó 8-ikáról kelt jelentésével, melyet a képviselőház — a bizottság javaslatához képest, — egyszerűen tudomásul vett.

Ebben a jelentésében a közoktatási bizottság azt a meggyőződését fejezte ki, hogy a működése által szolgáltatott anyag a harmadik egyetem fontos kérdésének helyes megoldása szempontjából maradandó becsesel bír, és azt a reményét, „hogy a kormány és a jövőendő képviselőház a most elejtett fonalat újra fölveendik . . . s ez ügyet kielégítő megoldásra is fogják juttatni.“

A bizottságnak ez a reménye — legalább a jövő képviselőházat illetőleg — nem ment teljesedésbe. Az 1884/7-iki országgyűlés első ülészsaka alatt a közfigyelmet főleg az 1885-iki nagy országos kiállítás ügye kötötte le s ennek fényes sikere fölötti örömeből a nemzetet kellemetlenül józanította ki a kormányzás több ágában mutatkozott hiteltűlésekből származott pénz-

ügyi zavar, mely egyelőre minden merészebb tervet háttérbe szorított.

A kormány körében azonban a harmadik egyetem eszméjének fonala elejtve csakugyan nem lett. Trefort csendben gondosan tovább szőtte azt, míg nem az ő keze is ellankadt belé.

Elben az időben az új magyar egyetem pártolónak két váratlan — mondhatnám akaratlan — szövetségese támadt az akkori hadügyminister és Billroth hírneves bécsi orvostanár személyeiben.

Gróf Bylandt-Rheidt hadügyminister az 1885. év elején megint föllevenítette az egykori, Josefimumnak nevezett bécsi katonatorvosi academia többször megkísértett visszaállításának tervét. Indokolta ezt azzal, hogy a hadseregnek mozgósítás esetében 1200 főnyi hiánya volna katonatorvosokban, s hogy a katonatorvosok szerzésének jelenlegi módja mellett elérhető eredmény — a ráfordított ösztöndíjak daczára — sem mennyiségileg sem minőségileg nem felel meg a hadsereg igényeinek. Trefort minister, — ki e részben véleményének nyilvánítására kéretett föl, — egy előre bocsátott szakértői tanácskozmány után, melynek naplóját a hadügyministerrel is közölte, — kimerítő s igen határozott hangú átiratban válaszolt, a melyben kimutatta, hogy a Bécsben fölállítandó külön katonatorvosi academia a katonatorvosi intézmény s a hadsereg egészségügye jól fölfogott érdekeinek sem felelne meg s a magyar oktatástügy szempontjából már éppenséggel megbocsáthatatlan hiba volna, ha akkor, mikor hazánk egy új egyetem s nevezetesen egy új orvostudományi kar felállításának szükségét érzi, akkor, mikor már jelenleg is majdnem 800 magyar ifjú keresi az orvosi kiképzést Bécsben, az ország áldozatkészsége még egy újabb bécsi orvosképző intézet létesítésére vétetnék igénybe s ez által még több ifjú vonatnék el hazai egyetemeinktől. Trefort — tovább menve, — még azt a szívességet is megtette a hadügyministernek, hogy megjelölte az igazi okokat,

a melyek a katonaeorvosi pályára való lépéstől visszartartják ifjainkat s azok orvoslásának módjára is reámutatott.

Bylandt gróf ezen átirat folytán a nála megszo-
kott loyalitással minden utógondolat nélkül elejtette
tervét, habár kijelentette, hogy nézetét fentartja.

Trefort azonban nem elégedett meg ezzel a tagad-
hatatlan győzelemmel, hanem levonta álláspontjából a
további consequentiákat is. Ha a hadsereg szükségét
szenved katonaeorvosokban — így vélekedett, — akkor
e szükséglet pótlásáról nekünk is, a magyar államnak,
megfelelő részben, gondoskodnunk kell, mert csak így
biztosíthatjuk magunkat a Josefinum kísértő szellemé-
nek esetleges visszatérése ellen. Ha egyáltalán több
orvost képezünk, akkor ezek közül majd csak több
katonaeorvos is fog kikerülni. Tekintettel erre a körülményre,
valamint arra a tűrhetetlen állapotra, a melyet
a magyar orvosnövendékeknek tömeges Bécsbe vándor-
lása teremt s a melyet a Josefinum ügyében meghall-
gatott enquête ismét a legélénkebb színekben tüntetett
föl, Trefort nézete szerint — a melyet a hadügyminis-
terhez intézett átiratában is jelzett, — *egy harmadik
magyar orvosi facultás felállítása többé egy évig sem odázható
el*, ezt tehát létesíteni kell haladéktalanul, még ha a
teljes egyetem fölállítása most mindjárt fogamatba vehető
nem is volna.

Körülbelül ezek voltak az indokok, melyek alapján
Trefort 1885. évi márczius havában egy törvényjavaslatot
közölt előzetes tájékozás végett ministertársaival „*a po-
zsonyi orvostudományi kar felállításának megindításáról és az
e célra szükséges póthitel megadásáról.*“ A rövid — hat §-ból
álló — törvényjavaslatban ki volt mondva, hogy „Po-
zsonyban a tanszabadság elvének alapján s a jelenleg
a budapesti és kolozsvári egyetemek orvostudományi
karain fennálló tanrendszer alkalmazásával orvostudomá-
nyi kar állítatik föl, az orvosi kiképzéshez szükséges
természettudományi szakokkal együtt.“ Ezen orvostudo-

mányi kar fokozatosan lett volna létesítendő, úgy, hogy az 1885/6. tanévvel nyílják meg az első évfolyam; „a végleges administratív szervezés“ iránt az ötödik évfolyam megnyitásakor lett volna törvényhozási intézkedés teendő, a mely mindenestre abból állott volna, hogy az akkorára már különválasztandó orvosi és természet-tudományi karok az ottani jogacademiával s annak philosophiai tanszékeivel mint jogtudományi és bölcsészeti karokkal teljes egyetemmé egyesítettettek és a doctori graduálás jogával is felruháztattak volna. A felállítandó facultás első költségeire 100.000 frt póthitel volt a törvényjavaslatban előirányozva, a többi költség fedezete az 1886-ik s a következő évek költségvetéseibe lett volna felveendő.

Pozsony mellett az indokolás az 1880-iki legaláz. előterjesztés érvein kívül fölhozta azt is, hogy a bécsi egyetemet látogató orvostanhallgatók nagyobb része (483) a dunántúli, éjszaknyugati és éjszaki megyékből való, a kikiről feltételezhető, hogy Pozsonyt szívesen keresnék föl Bécs helyett; továbbá, hogy a fokozatosan létesítendő egyetem központi épületeiül megszerezhető volna a pozsonyi szép primási palota, a mire nézve már folyt is tárgyalás.

Ez a törvényjavaslat keletkezésének első stádiumánál tovább nem jutott. Az ügy ismét megfeneklett és vesztegléséből ki nem mozdította a másik szövetséges sem a kit említettem: Billroth, a híres bécsi tanár. Ő, miután már 1875-iki művében kikelt azok ellen a képtelen állapotok ellen, a melyeket a bécsi egyetem orvoskarán a hallgatók túlnagy száma okoz s új orvosi facultások felállítását sürgette, 1886-iki újabb röpiratában egyenesen rámutatott az alkalmazandó „első segély“ legegyszerűbb módjára: a 8—900 magyar orvosnövendék eltávolítására, a mi nagyon könnyen volna szerinte elérhető, ha az osztrák egyetemekre való felvétel Ausztriában nyert érettségi bizonyítvány föltételéhez köttetnék. Ezt a követelményt Billroth arra a ránk nézve

kevésé hízelgő állításra alapította, hogy a magyarországi érettségi bizonyítvány alantasabb képzettségről tanuskodik, mint az osztrák; abban azonban lehetetlen volt neki igazat nem adni, hogy ha egyszer a bécsi egyetem orvostanhallgatóinak száma a megengedhetőnél nagyobb, akkor első sorban a magyaroknak kell onnan távoznok, hazájok kötelessége levén az ő kiképzetéséről gondoskodni.

Mindez kevés hatással volt közvéleményünkre; a harmadik egyetem mellett a sajtó terén úgyszólván csakis a kormányhoz legközelebb álló „Nemzet” cikkezett következetesen, majd meg Pávai Vajna Gábor írt röpiratot a pozsonyi egyetem érdekében, s mikor 1888-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter személyében változás állott be, és Trefort utódja, gróf Csáky Albin a képviselőházban s a bizottságokban úgyszólván minden ellenmondás nélkül jelentette ki, hogy a harmadik egyetem idejét még elérkezettnek nem látja: természetes, hogy — az időközben javult pénzügyi helyzet dacára — még a legközelebről érdekelt városok sem éreztek nagy kedvet a mozgalom megújítására.

Dacára e kedvezőtlen auspiciumnak, az új egyetem eszméje 1892-ben ismét fölmerült, azoknak a hazafias eszméknek és terveknek serege között, a melyeket az 1896. évre kitűzött ezredéves ünnepély előkészületei hoztak felszínre; és pedig legelőször egészen új oldalról és új alakban: mint egy létesítendő *felekezeti egyetem* terve, melynek helyéül már régóta *Debreczent* emlegették, a mely város most egész határozottan és tiszteletet keltő öntevékenységgel s áldozatkészséggel lépett a concurrensok sorába.

A felekezeti egyetem kérdésével — annak fontosságához mérten — fejtegetéseim folyamában egész önállóan is szándékozom foglalkozni, itt csupán a tények egymásutánjának teljessége szempontjából említem föl, hogy Debreczen városa 1892. évi szeptember hóban, a tiszántúli evang. református egyházkerület megkeresésére

elhatározta, hogy az ottani református főiskolának egyetemmé fejlesztése és e végből egyelőre tanárképzővel kapcsolatos bölesészeti szakokkal való gyarapítása czéljából két jogtudományi és két bölesészeti tanszék felállítását és fentartását vállalja el, s e végből — a *millennium* emlékének szentelve, — 200.000 frtos alapot tesz le. Ezt a határozatot tudtommal a kormány is jóváhagyta, — a vallás- és közoktatástügyi minster azzal a fentartással, hogy „e jóváhagyás által a hitfelekezetek egyetem-állítási jogának elvi kérdése eldöntöttnek egyáltalán nem tekinthető.“ A gyűjtés azóta tovább folyt és szép eredményekre vezetett, az ügy jogi oldala, s a létesítendő egyetem szervezetének és hatáskörének kérdése eddig tisztázva nem lett.

A millenniumis tervezések áradata megragadta a két már régebben egyetemet kívánó várost, Szegedet és Pozsonyt is, és törekvésük megújítására indította őket. Aspirációját előbb Szeged elevenítette föl, már 1893. januári közgyűlésében foglalkozván ezzel az eszmével, míg Pozsony ugyanazon év szeptemberében tartott közgyűléséből intézett kérvényt a képviselőházhoz, kérve, hogy a millennium méltó és maradandó megörökítéseken a pozsonyi egyetem alapköve ez alkalommal téessék le s a felállítandó egyetem József főherceg nevét viselhesse. Ezt követte néhány nap múlva Szeged fölirata a kormányhoz, melyben már megtett ajánlatait azzal tetézte, hogy 400.000 korona költséggel egy, az egyetem czéljainak is szolgálendő muzeum építését határozta el s maga az egyetem számára a szükséges telkeken kívül 1 millió koronát ajánlott fel.

A városok küldöttségei, melyek a kormány több tagjánál jártak, a jóakarát és érdeklődés általános biztosításán kívül egyéb választ nem vihettek haza s a minsterelnök által az ezredéves ünnepélyre nézve a törvényhozás elé terjesztett és ez által jóváhagyatott tervbe a harmadik egyetem alapkövének letétele tényleg nincs fölvéve.

Időközben a cultusministerium vezetésében újabb változás állott be. Az új miniszternek csak legújabbán volt alkalma a harmadik egyetem kérdésére nézve hivatalosan nyilatkozni a képviselőház pénzügyi bizottsága előtt. E nyilatkozata szerint *most még nem látja a harmadik egyetem idejét elérkezettnek*, egyfelől azért, mert a meglevő két egyetemen még sok a tenmi-, különösen építeni való, másfelől azért nem, mert véleménye szerint a harmadik egyetemhez szükséges szellemi erővel nem rendelkezünk.

E szerint az új cultusminister felfogása ebben a kérdésben meglehetősen megegyezik közvetlen elődjével és a harmadik egyetem eszméjének közeli megvalósítására kevés a kilátás. Hogy pedig én e megvalósítást miért tartom szükségesnek és időszerűnek, azt megmagyarázni jelen fejtegetésem főcélját képezi.

III.

A harmadik egyetem kérdésének balvégzete az, hogy valahányszor fölmerült, rendesen valami ferde nézőpont alá lett helyezve, úgy, hogy közönségünk, közvéleményünk majdnem soha sem láthatta helyes világításban, a maga igazi mivoltában.

Alig, hogy megszületett az eszme, a helyi versengés prédájává lett. A jóakarató buzgalom számtalan túlzást, elfogult véleményt, gyakran alaptalan vádat is vegyített a discussióba, melynek pedig sokkal magasabb és tisztább eszme körben kellett volna mozognia. Azzal, hogy Pozsony védői Szegedet parasztvárosként, Szeged védői pedig Pozsonyt panszláv fészek gyanánt igyekeztek föltüntetni, a harmadik egyetem kérdése még egy tapodtat sem haladt előre, hanem el lett érve az, hogy az egész kérdés bizonyos kicsinyes és gyűlöletes szint öltött magára. Az pedig, hogy a harmadik egyetemet sokan úgy tüntették fel, mint egy az árvíz által elpusztított nagy város reconstitúciójának szükségszerű betetőzését: csak azt árulta el, mily kevésbé fogták fel

az illetők egy ily alkotás önálló jelentőségét nemzeti culturánk szempontjából. A napi sajtó — azzal a felületességgel, a melylyel az ily szövevényes kérdésekkel nemesak nálunk de mindenütt rendszerint elbánni szokott, — kevés kivétellel úgy tárgyalta e kérdést, mintha annak tartalmát a két — illetőleg három — város versen-gésének ügye egészen kimerítené; mintha itt nem is volna egyébről szó, mint arról, hogy Szeged, Kassa vagy Pozsony kapja-e meg a jó falatot. E mellett a lényegi-leg alárendelt kérdés mellett, az, hogy a harmadik egyetem szükséges-e és miért szükséges? — néhány dicséretes kivételtől eltekintve — rendesen egészen megvilágítatlan maradt; az emberek szinte rászoktak, valahányszor a harmadik egyetemet hallották említeni, nem azt kérdezni, hogy meglesz-e, és miért kell vagy nem kell meglesnie, hanem csupán azt, hogy most Pozsonynak, vagy Szegednek van-e rá több kilátása?

A másik ferde nézőpont az volt, a mely alá a kérdést az 1883-iki enquête alkalmával helyezték. Elismerem, hogy a tapasztaltak szempontjából téves és helytelen volt — *az ügy akkori hivatalos állásának és a kormány álláspontjának megfelelően* — a budapesti egyetem túltömött-ségét állítani oda kiindulási pontúl. Tagadhatatlanúl van összefüggés a kettő között, én egyénileg azt is hiszem, — s e hitemmel nem állok elszigetelten, — hogy a harmadik egyetem létesítése a budapesti egyetem népes-ségére némi levezető hatással lesz, de — mint az enquête után már jobban informált albizottság is elismerte, — ez egy nagyon alárendelt szempont a harmadik egye-tem szükségességének megállapításánál. És ennek a szempontnak előtérbe helyezése az enquête alkalmával elterelte a figyelmet a dolog lényegétől — melyhez a szakértőknek azt csak nehezen sikerült visszaterelniök, — s az egész tervnek olyan színezetet adott, mintha az támadás akarna lenni a budapesti egyetem ellen, a mi kétségtelenúl befolyásolta a legkiválóbb szakértők egy részének állásfoglalását.

Igyekezni fogok a következőkben lehetőleg megtisztítani a kérdést minden hozzá nem tartozó elemtől s mindenekelőtt *a választandó helyre való minden reflexió nélkül* a harmadik magyar egyetem *szükségességét és időszzerűségét* bizonyítani be.

Előre lemondok azoknak az ügynevezett gyakorlati embereknek kapacitálásáról, a kik ugyan elsők szoktak lenni, valahányszor közállapotaink bármely baja, hibája miatt az államhatalmat gáncsolni kell, de valahányszor azután a bajok orvoslása, a hibák megszüntetése, közállapotaink emelése érdekében a kormány, a törvényhozás a tett terére lép és — a mi semmiféle nagyobb alkotásnál el nem kerülhető — az országtól áldozatot követel, egy jogosultabb érdek kielégíthetése végett egy kevésbé jogosultat mellőz, valamely vívmány elérhetése kedvéért ellenmondást, harezot is kész provocálni: akkor nagy bölesen azt mondják: hát volt-e szükségünk erre? kellett-e ez nekünk? nincsenek-e nekünk ennél égetőbb bajaink? — ezekkel, mondom, nem vitatkozom. A kik olyan sajátságos szemüvegen át nézik a világot, a mely a távoli dolgokat mindig szükségeseeknek, kívánatosaknak tünteti föl, de mihelyt közelebb hozzuk őket, szükségteleneknek, fölöslegeseknek láttatja: azokat optikai csalódásukból én kigyógyítani nem tudom.

Igen, a harmadik egyetem szükségességének megértéséhez nélkülözhetetlen az idealismusnak bizonyos foka; az a jótékony, egészséges és az államéletben néha nagyon szükséges idealismus, a mely felül tud emelkedni a mindennapi élet aprólékos bajain és küzdelmein s ezért képes egyfelől a dolgok mélyébe s másfelől a távolabbi jövőbe pillantani és mérlegelni olyan dolgokat is, a melyek nem ma és holnap fognak életünk menetébe közvetlen befolyást gyakorolni, hanem, a melyek közviszonyaink nagy vonásokban való fejlődésére későbbi időben lesznek döntő hatással.

Láttuk, hogy a harmadik egyetem fölállításának terve tulajdonképen *elben* megtámadva nálunk sohasem lett; történtek felszólalások oly irányban, hogy felsőbb oktatásunkat a szakiskolai rendszernek megfelelően kellene tovább fejleszteni, — mely felfogás czáfolatára még rá akarok térni, — de e felszólalások vajmi csekély visszhangra találtak. A harmadik egyetem ügyének stagnálását nálunk tényleg nem az okozza, mintha az emberek többsége egyáltalán nem gondolna rá, hogy a jelenlegi kettőn kívül több egyetem létesüljön, hanem inkább az, hogy közönségünk nagyobb része a harmadik egyetem szükségességét nem látja oly imminensnek, oly égetőnek, a létesülésétől várható előnyöket nem látja oly kézzelfoghatóknak, hogy azok miatt — az új egyetem létesítése érdekében — esetleg más, sürgősebbnek vélt feladatok megoldását elejtsük vagy elodázzuk.

A kik ily jóakarató és elfogulatlan tartózkodással nézik a kérdést, azok talán megközelíthetők lesznek anaz érvek számára, a melyek már eddig is nem egy lelkes kísérlet, kezdeményezés indító okai voltak, de az eszme gyakorlati megvalósításának megindítására. szemben a kapacitálhatatlanok merev közönyével, elég erőseknek nem bizonyultak.

Legelőször a külföld analogiájára akarok utalni, nem mintha erre az érvre a legnagyobb súlyt fektetném; nekünk tényleges hazai viszonyainkból és szükségleteinkből kell minden eljárásunk fő indokát meríteni; de miután nem oszthatom azoknak a felfogását, a kik azt képzelik, hogy nálunk, mindennek egészen más alapon, más módon és más irányban kell fejlődnie, mint más népeknél, mellőzhetetlenek kell tartanom a tekintetbevételét annak is, hogy más nemzetek ugyanolyan czélokat, mint a milyenek előttünk lebegnek, milyen úton és módon valósítottak és valósítanak meg.

Ha ezt vizsgáljuk, akkor arra a meggyőződésre kell jönnünk, hogy *a különböző tudományoknak legfelsőbb fokon való művelésére és tanítására szolgáló nagy szellemi központok* száma tekintetében mi az összes művelt nemzetek sorában *leghátul* állunk.

Az összehasonlító statistika alapjául csakis *összehasonlítható tényezőket* akarok venni, ezért a külföldi intézményekből szigorúan csak azokat választom ki, a melyek úgy a tudányművelés, mint a tanítás körére nézve a mi két egyetemünkkel — a budapestivel és kolozsvárral — szembe állíthatók.

Ezt véve zsinórmértékül, látjuk, hogy *Belgium*-nak 6,195.000-nyi lakosság mellett van négy teljes egyeteme; itt ugyanis az úgynevezett „szabad egyetemek“ (Brüsszel, Löwen) ugyanoly jogokat élvezvén, mint az államiak, (Gent, Liüttich) azokkal a statistika szempontjából is azonosíthatók; esik tehát ebben az országban 1,548.000 lélekre egy egyetem.

Holland-ban, hol az amsterdami városi egyetem szintén azonosítható az államiakkal, (Leyden, Utrecht, Groningen) 4,564.000 lakos mellett van négy egyetem, tehát itt 1,141.000 lélekre esik egy egyetem.

Németország-ban rendszeren 22 egyetemet szoktak számlálni; de miután ezek közül a münsteri academia és a braunsbergi lyceum Hosianum csak két-két kart foglalnak magukban, csupán huszat vehetünk a számítás alapjául; ez Németország 49,416.000 lakosához viszonyítva 2,470.000 főre esőleg ad egy egyetemet.

Dánia-nak 2,185.000 főnyi népszáma maga képezi az arányszámot, mert az országnak csak egyeteme van; hasonlóképen *Norvégia*-ban 1,999.000 lakosra, *Görögország*-ban 2,187.000 lakosra és *Portugal*-ban (egy-egy esonka egyetemeket nem számítva) 4,708.000 lakosra esik egy — ezekben az országokban egyedüli — egyetem.

Austria-ban tudvalevőleg hét egyetem van, mert a Prágában femálló német és cseh egyetemeket, mint helyileg összeesőket csak egynek számíthatjuk; itt tehát

hét egyetem állítható szembe 23,473.000 lakossal, vagyis 3,353.000 lakosra jut egy egyetem.

Svejc-nek 2,917.000 lakosa mellett van öt egyeteme, itt tehát az arányszám 583.400, *Románia*-nak 5,800.000 lakosa mellett van kettő, itt az arányszám 2,900.000, *Svédország*-ban 4,784.000 lakosra esik két egyetem, vagyis 2,392.000 lakosra egy.

Olaszország-nak, mint tudjuk, aránytalanul sok az egyeteme; ezek nagy része nyomorúságosan van dotálva s kevés hallgatóval bír; van köztük több esonka egyetem is két-három facultással. Ezeket mind kihagyva a számításból, ha csak a teljes, négy facultású állami egyetemeket,* melyek legkisebbje is 345 hallgatóval bír, vesszük alapúl, ilyen 11 lévén, *Olaszország* 30,535.000-nyi lakosa mellett ott 2,775.000 lélekre esik egy számbavehető egyetem.

Hasonlóképen *Spanyolország*-ban elhagyva az ovidói egyetemet, melynek csak két kara van, a többi legalább három karú és 1000-nél több hallgatóval bíró egyetem száma kilencz; ez tehát az ország 17,667.000 lakosa után számítva 1,963.000-et mutat arányszám gyanánt.

A statisztikai összehasonlítás rendszeren *Francia*- és *Angolország*-on szokott fennakadni az ottani tanügyi viszonyoknak a többi európai államokétól való különbözősége miatt; nézetem szerint azonban ez a különbözőség nem akadály a összehasonlításnak. A mi nevezetesen *Franciaország*ot illeti, igaz, hogy ott szakiskolai rendszer áll fenn, egyetemek létesítése eddig nemsikerült, bár a faculték oly viszonyba hozattak egymással, hogy nagyobb csoportjaik bátran volnának egyetemeknek is nevezhetők. Itt azonban bennünket csak az a kiindulási pontul választott leglényegesebb momentum érdekel, hogy hány helyén *Franciaország*nak állanak fenn a különböző irányú tudományművelés és felsőbb fokú

* Bologna, Catania, Genua, Messina, Nápoly, Padua, Palermo, Pavia, Pisa, Roma és Turin.

tanítás intézményei egy csoportban? s ha ezt vizsgáljuk, akkor látjuk, hogy — esupán a képesítési joggal bíró állami facultéket véve számba, — kilencz helyén Franciaországnak,* vannak oly nagyobb tudományos és tanítási centrumok, a hol az egyetemi világi karok által rendszeren képviselt négy tudománykör (jog, orvostudomány, bölcsészet- nyelv-történettudományok és matematika-termesztudományok) mindegyike bír főiskolával, vagy legalább 3 teljes faculté mellett az orvos-gyógyszerészi szak előkészítő iskolával, és a hol az e szakokra beiratkozott hallgatók száma az 500-at meghaladja, tehát a főiskola az egyetem fogalmának látogatottság tekintetében is megfelel. Ez a kilencz hely *Franciaország* 38,343,000 lakosával szemben 4,260,300-at ad arányszámul.

A mi pedig Angolországot illeti, ha itt szintén csak azt a kilencz helyet** vesszük számításba a melyeken *Anglia* leghírveesebb, leglátogatottabb s különböző szakokra képző főiskolái állanak fenn, ez a kilencz hely is szemben Nagy-Britannia 38,104,000-nyi lakosságával 4,233,000-et ad arányszámul.

Azt hiszem, beérhetjük ezzel a sorozattal; a még fejletlen felsőbb oktatással bíró balkáni államokra ki nem terjeszkedhetünk; kereshetnénk még esetleg Amerikában is példát, nevezetesen az éjszaki egyesült államokban, a hol igen könnyű volna a fentebbieknél bizonyára nem kedvezőtlenebb arányszámot deríteni ki. de Éjszak-Amerikában, hol a tanintézetek is majdnem kizárólag és teljes szabadsággal a magánvállalkozás talajában termenek, a felsőbb iskolák között oly sokszerű

* Parisban, Lyonban, Montpellierben, Bordeauxban, Lilleben, Nancyban és Toulouseban mind a négy facultás; Caenban: jog, sciences, lettres és orvosgyógyszerész-iskola összesen 589 hallgatóval, Poitiersben: jog, sciences, lettres és orvos-gyógyszerészi előkészítő iskola, összesen 719 hallgatóval.

** Cambridge, Oxford, London, (University- és King's college) Manchester, Edinburgh, Aberdeen, Glasgow, St. Andrews, Dublin egyetemei.

külömbségek léteznek, hogy azoknak kategóriákba sorolása alig lehetséges.

A fentebbi arányszámokból tehát azt látjuk, hogy a hol a felsorolt államok között a lakossághoz viszonyítva legtöbb egyetem van (Svejcz), ott 583.400 lélekre esik egy egyetem, a hol pedig legkevesebb van (Portugal), ott 4.708.000 az arányszám; ezen 15 állam *átlagát* tekintve pedig 2,579.846 lakosra számíthatunk egy egyetemet.

Állítsuk már most ezzel szembe *Magyarországot* (Horvátország nélkül) az ő két egyetemével és 15,232.000 lakosával s meggyőződünk róla, hogy arányszáma 7,616.000, az elősorolt európai államok átlagát háromszorosan haladja túl, s a legkedvezőtlenebb arányszámon is jóval túlmegy, vagyis tényleg Magyarország egyetemek dolgában a legrosszabbúl ellátott ország Európa előhaladottabb államai között. Az egyetlen *Oroszország* — melyet a fentebbi összehasonlításból kihagytam — az az állam Európában, a mely 99,531.000-nyi lakosságával és 9 egyetemével a Magyarországnál kedvezőtlenebb arányt (11,059.000) mutat; de azt hiszem ez ránk nézve sem megnyugtató, sem követendő példái nem szolgálhat.

Néhányan azzal igyekeznek egyetemeink arányszámát javítani, hogy a zágrábi egyetemet állítják oda Magyarország harmadik egyeteme gyanánt. Ez, véleményem szerint, helytelen eljárás, mert bár Horvátország szoros közjogi, politikai kapcsolatban él Magyarországgal s a gazdasági kultúra terén is van érdek-közösség által létesített összeköttetés és közös szervezet: szellemi kulturája tekintetében Horvátország teljesen önálló ország s a horvát nemzet külön nemzet, a mi ki van fejezve közoktatásügyének autonómiájában is. A zágrábi egyetemet tehát, a mely a magyar nemzeti kultúra szempontjából teljesen közönyös factor, a magyar egyetemek közé számítani nem lehet.

Akkora hátramaradottság, a minő nálunk, az egyetemek számát illetőleg, Europa összes művelt nemzetével szemben mutatkozik, talán már egymagában nagyon megfontolandó jelenséget képez; azonban lehet, hogy egyesek az összes felhozott példákkal szemben is kételyt támaszthatnának arra nézve, vajjon az egyetemek *száma* határozó tényezőt képez-e az egyetemek által végzendő szellemi munka hatálya, sikere, sokoldalúsága szempontjából; vajjon kevés, de szellemi és anyagi erővel jól ellátott egyetem nem képes-e úgy a tudományművelés, mint a szakképzés terén ugyanazt a feladatot megoldani, a mire gyöngébb erők mellett több egyetem fennállása szükséges?

Nézetem szerint az ily okoskodás határozottan téves, mert először bizonyos *minimum*-nak a számra nézve is kell léteznie, — és láttuk, hogy mi ez idő szerint jóval *alatta* vagyunk az európai minimumnak, s másodszor ott, a hol nem arithmetikai, de szellemi factorokról van szó, az egyes tényezők hatványozásával nem lehet mindig ugyanazt a célt elérni, a mely új tényezők hozzáadásával érhető el. A verseny, az élénkítő kölesönhatás, az új szellemi központ által gyakorlott erősebb vonzó erő a peripheriának eddig távol esett területeire s az ebben az új központban kifejlődő újszerű, a régitől különböző szellemi élet: mindezek oly megbecsülhetetlen forrásai egy nemzeti kultúra gyarapodásának, a melyeket a meglevő központok bármily szertelen növelése és erősítése sem pótolhat.

Nálunk már most is mutatkozik a túlságos szellemi összpontosítás nyomasztó hatása, ugyanaz a baj, a mely miatt Franciaország legelőkelőbb gondolkodói panaszkodtak és panaszkodnak most is s a mi ott is a nagyobb szellemi centrumok megerősítésére, a szétszórt faculték csoportosítására s a valódi egyetemek létesítésére irányuló törekvést hozta létre. Tudom, hogy semmiféle intézkedés — egy harmadik egyetem fölállítása sem, — *csökkentheti* többé nálunk Budapest kulturalis jelentőségét

a vidékre nézve s befolyását az ország szellemi életére ; ezt ne is kívánjuk, erre ne is törekedjünk. Törekvésünk célja csak az legyen, hogy további szellemi haladásunkat, szellemi életünk színvonalának emelését ne mindig csak a fővárosban koncentrált intézmények erejének gyarapításával, hanem új központok teremtésével, fejlesztésével munkáljuk. Ki fogja ebből majd venni Budapest is közvetve a maga részét, — mint a hogy kivette (a mint látni fogjuk) a budapesti egyetem a maga haszonrészét a kolozsvári egyetem fennállásából az onnan nyert erők által.

Mert a jelenlegi közfelfogástól eltérőleg nekünk meg kellene szoknunk egy egyetem jelentőségét nem csak abban látni, hogy benne bizonyos számú jogász, orvosnövendék és tanárjelölt kiképzését keresi és nyeri, — a kik esetleg, ha az az egyetem főm nem állana, azt a képzést talán másutt is megtalálhatnák ; nekünk az egyetem rendeltetését és jelentőségét mindenekelőtt ama befolyás szempontjából kell mérlegelnünk, a melyet a maga tudós tanárai, tanuló ifjúsága, gyűjteményei és intézetei által, — ama munkásság által, a mely falai között a tanítás folytán mindig megújuló impulsus mellett a tudományok előmozdítása érdekében megy végbe, — gyakorol a nemzet egész szellemi életére, közműveltségére, haladására.

Valahányszor egyik nevezetesebb külföldi egyetemen a tudomány valamelyik celebritásának előadótermében körülnézve ott, összegyűlve láttam a világ minden nemzetének fiait, képviselve Oroszország zord éjszaki vidékeit ép úgy, mint a forró égöv tartományait, a még arczformájában is különleges japáni népfajt ép úgy, mint a legmagasabbra fejlődött nyugati civilisatio prototypusát: az előkelő angol társadalmat, képviselve mind e különböző vidékeket és fajokat egyetlen cél: a tudomány megismerésének szolgálatában, összehozva mindenünnen egyetlen láthatatlan erő: a tudományos hírnév és tekintély előtti hódolat, annak szellemi befo-

lyása felé való vonzódás által: mindannyiszor élénken éreztem, hogy az a kép, a mit ott látok, egy nagyra-törekvő nemzet legméltóbb dicsősége, az egyedüli diadal, a mely az egész művelt emberiség elismerését és rokonszenvét megérdemli, legvilágosabb hirdetője a szellemi hatalom ellenállhatatlan felsőbbségének és a tudomány mindent felülhaladó s mindenütt érvényesülő értékének.

Valóban, ha azt az önkénytes hódolatot látjuk, a melylyel a szellemi élet nagy előharczosainak az egész művelt világ adózik, ha másrészt meggondoljuk, hogy a nemzetek minden alkotásai közül egyedül a tudomány, az irodalom vagy művészet — tehát a szellemi munka — terén létrehozottak azok, a melyek maradandók, a melyek úgy a háborúk öldökléseit, mint a politikai hareztér gyakran kisszerű küzdelmeit messze túlélve, gyakran túlélve magát a nemzetet is, mely őket létrehozta, nevét és szellemi jeleseinek emlékét megörökítve, új meg új nemzedékek szellemi életének válnak tápszerűül: akkor arra a meggyőződésre kell jönnünk, hogy egy nemzet kormányzatában, sorsának intézésében a legmagasztosabb feladat s egyúttal legnagyobb érdem: szellemi életének színvonalát emelni, szellemi erőit gyarapítani s azokat nagy alkotásokra ösztönözni és képesíteni.

Ezt a feladatot tartom én a magyar nemzeti politika legfőbb céljának is; még ha csekély számunk és nyelvi elszigeteltségünk mellett mindenkorra le is kellene mondanunk arról, hogy a legelsők közé küzdjük fel magunkat, a legelsők sorának megközelítése is elég nemes cél arra, hogy egész erőnket, legjobb tudásunkat, legszentebb akaratunkat fordítsuk megvalósítására.

Ámde mit tehet egy állam e cél elérésére? tétlenül bizonyára nem várhatja be a szerencsés véletlent és a dolgok úgynevezett természetes menetét, a míg azok neki azokat a szellemi nagyságokat meghozzák, a maguk helyére állítják s munkájukat sikerre juttatják.

Másrészt az sines hatalmunkban, hogy a tudománynak — mert most erről van szó — különböző szakai-
ban kitűnő egyéneket úgyszólván paranesszóval terem-
sünk elő s azokat úgyszólván paranesszóval ösztönözzük
nagy szellemi alkotások létesítésére. Az egyedüli, a mit
tehetünk, — de a mit aztán meg is kell tennünk, — a
mi az egész világon és minden időben célravezető
eszköznek bizonyult: tért, talajt teremteni az erők kifej-
lődésére s mérkőzésére s az igazán kiváló erőknek bizto-
sítani azt, hogy gondtalanul, nyugodtan s a siker bizto-
sítékaival művelhessék választott tudományszakukat.

És már most képzeljük el, hogy e cél szempont-
jából mekkora vívmány volna, szellemi életünknek
milyen lendületet adna az, ha egy új nagy tudományos
központ létesítése által egy egész kis serege az arra
képzett, hivatott erőknek hozatnék abba a helyzetbe,
hogy a szükséges mód és eszközök birtokában életét,
egész tevékenységét a tudomány művelésének és ter-
jesztésének szentelje? Nem-e biztosan várható, hogy
sok jeles tehetség, mely ma merész és lelkesült neki-
indulás után, alkalom, segédeszközök, tér, jutalom
hiányában kedveszegetten zsugorodik össze s a maga
nagyráihivatott erejét valamely ügyvédi irodában, vagy
egy középiskola tanszékén vagy az orvosi praxis
gyakran gépies munkájában forgácsolja el, akkor a
tudománynak oly szolgálatokat tehetne, melyek nem-
zetünk szellemi életének erős lökést adhatnának, sőt
az emberiség ismereteinek közkinesét is gyarapíthat-
nák? A különböző szakbeli tudományok művelésé-
vel hivatásszerűleg foglalkozók megnagyobbodott száma
élénkebb versenyt hozna létre, ez az élénkebb ver-
seny a jelesebbeket fokozott tevékenységre ösztönözné,
az új központok új felfogásokat, új irányokat hoznának
felszínre, s mindennek szellemi fejlődésünk, haladá-
sunk elmaradhatatlanul hasznát látná.

Ha ily eszközökre a nemzet szellemi életének
emelése érdekében szükség volt másutt, szükség volt

mindeniütt, kétszeres szükség van rá nálunk, kiknél — valljuk meg őszintén, — a közönségtől, a társadalomtól, a közvéleménytől nem várhatjuk azt az anyagi támogatást, illetőleg azt a lelkes impulzust, a mely a tudomány művelésére ösztönözne s érte kellően jutalmazna. A jelenlegi cultusminister mint egyetemi tanár, egy 1887-ben, az akkori közoktatásügyi ministerhez intézett nyílt levelében azt mondta, hogy „a magyar tanuló . . . lelkesedik sok szépért és jóért . . . csak épen egyért nem lelkesül s ez a tudomány. De hibáztathatjuk-e ezért? . . . tudunk-e példát mutatni arra, hogy hazánknak egy fia tisztán tudománya által igazán híres és hatalmas lett volna . . . A csekély tiszteletet a tudomány és annak tanítói iránt . . . a tanuló hazuról hozza magával az egyetemre.“ Még a kik talán kissé túlszigorúnak is fogják találni ezt az ítéletet, kénytelenek lesznek elismerni, hogy az legalább amnyiban egészen találó, a mennyiben a tudománynak mint olyanak tisztelete, értéke a közönség szemében nálunk nem nagy; jobbára csak a kenyérkereseti eszközt becsülik és keresik benne s a közbeesülés kevés különbséget tesz az olyan tanár között, a ki épen csak hogy a legszükségesebb ismereteket közli hallgatójával s az olyan között, a ki a maga szakát művelve előbbre viszi s növendékeit is a tudomány apostolaivá igyekszik avatni.

És épen mert ez nálunk így van, mert nálunk a közönség, a közvélemény ráhatása a tudósi ambíciót kevésbé táplálja, várhatjuk tudományos életünk föllendülését eskakis attól, ha a scientiticus hivatást követők köreit szaporítjuk, ha egy új „hatalmas tűzhelyet létesítünk a tanulmány, bűvárlat és értelmi haladás számára“ mint a hogy Guizot az egyetemeket nevezte. Csupán tudományos academiánk mind bővebb dotációjával, új meg új pályadíjak kitűzésével ezélt nem érünk; a pályadíjak újak lesznek, de az emberek a régiek maradnak s bármily fényes és sokoldalú legyen is tehetőségök, egyszer mégis kimerül; magát, a tudomány baj-

nokainak seregét kell egy új csapatral bővítenünk; így majd a szellemi harcban is erősebbek lesziünk, *abban a hódító harcban, a melyet nemzeti kulturánk érdekében saját területünkön kell vívnunk, s az új csapatból új vezérek is fognak idővel kiemelkedni.*

De nem csak a tudományművelés és tudományos haladás elvontabb szempontja, magának a felsőbb oktatásnak közvetlen érdeke is kívánja egyetemeinknek legalább egygyel való szaporítását.

Itt mindenekelőtt azt a tételt óhajtanám felállítani és bebizonyítani, hogy az izolált szakiskolák rendszerénél eredményesebb, jobb az egyetemi képzés, s hogy ezért nekünk ebben az irányban haladva, felsőbb oktatásunk szükségleteiről nem esetleges külön szakiskolák létesítése, nem is csupán a létező szakiskolák fejlesztése, hanem egyetemeink szaporítása s fölös számmal létező külön jogiskoláink számának apasztása útján kell gondoskodnunk.

Mint oly államra, a mely a maga felsőbb oktatását hosszú időn át a merev szakiskolai rendszer alapján rendezte be s látszólag ma is e rendszer álláspontját foglalja el, rendszeren Franciaországra történik hivatkozás. Úgy tekintettel arra a jeles eredményre, a melyet a francziák a maguk felsőbb iskoláival a szakképzésnek minden terén tényleg elérni tudtak, valamint arra a rokonszenves fogadtatásra, a melyet nálunk minden francia példa — kivált mikor a némettel látszik szembeállítva lenni, — találni szokott, szükségesnek tartom egy kissé közelebből világítani meg a francia felsőbb oktatás mai valódi állapotát és azokat a reformirányokat, a melyek ott az újabb időben felszínre törnek.

Először is nagyon téved az, a ki a franciaországi szakiskolai rendszerben valami régi nemzeti hagyomány kifejezését látja. Tudvalevőleg a nagy forradalom előtt Franciaországban is egyetemek léteztek s a világ

nehány legrégebbi egyetemével éppen a francziák dicsekedhettek. Másodsor félreismerhetetlen az, hogy az egymástól mereven különválasztott szakiskolák — faculték — rendszerével a francziák maguk meglehetősen elégedetlenek s az újabb időben több jelentékeny lépést tettek a *concentráció* irányában, úgy, hogy a francia faculték nagyobb csoportjainak egyetemekké változásához ma már úgyszólván csak a *név* hiányzik. Igaz, hogy ezek nem volnának a német értelemben vett egyetemek, — a minők nálunk sem léteznek, — t. i. egyetemek teljes tanulási szabadsággal és csupán tudományos grádusok osztásával, hanem egyetemek lehetnének a szó amaz értelmében, a mely nálunk is, és Europa több államában használatos.

Franciaországban körülbelül 20 év óta tart az egyetemek létesítésére irányuló mozgalom, melynek zászlóvivői maguk a francia közoktatásügy legfőbb vezetői voltak: a régebben Guizot és Victor Cousin által kijelölt nyomokon tovább haladva: Jules Ferry, Waddington, Paul Bert, Goblet, Berthelot, Spuller, Fallières miniszterek, támogatva oly férfiak által, mint Broglie, Baudrillart, Renan, Michel Bréal, Dumont, Liard; maguknak a francia facultéknek nagy többsége az egyetemi rendszer mellett foglalt állást; és nem kisebb szellem, mint éppen Renan volt az, a ki 1867-ben oda nyilatkozott, hogy Sadowánál nem a német iskolamesterek, hanem a német egyetemek által terjesztett tudomány nyerte meg a csatát. Még inkább növekedett Franciaország elfogulatlan gondolkodóinak elismerése és tisztelete a német egyetemek iránt Sedan óta; csakhogy másrészt éppen a közönségnek e vereség keserű emlékezete által táplált ellenszenv minden német ízü intézmény iránt lett legfőbb akadálya Franciaországban az egyetemi rendszer felé való határozottabb haladásnak. Tényleg a Bourgeois miniszter 1892-iki egyetemi törvényjavaslatát nem annyira a Rozière és Challemellacour beszédei buktatták meg a francia senatusban,

mint inkább a német rendszer elleni antipathia és másfelől a megrögzött ragaszkodás ahhoz az eszméhez, a melyet I. Napóleonnak köszönhet Franciaország s a mely ma már törvényileg el van törölve, de a közfelfogásban még tartja magát, hogy t. i. a francziák „Université-je a tanitással az állami iskola minden fokán foglalkozók összessége, s hogy ezt, a francia nemzeti szellem által áthatott testületet nem szabad egy új testületi rendszerrel, egy új „universit ” fogalommal megbontani.

A francziák valóban inkább a névtől riadtak vissza, mint a dologtól magától, mert m g az egyetemek létesítésének formális kimondását megtagadták, azalatt minden ellenhatás nélkül hagyták es ndben a reformok egész sorozatát létrejönni, a mely a faculté-rendszer s az egyetemi rendszer közötti k l bbs gek nagy részét eleny szttette.

Megtörtént az, hogy több isol lt jelentéktelenebb facult t megszüntettek, illetőleg ezek a jelentékenyebb helyekre vitatván  t, ott a facult k nagyobb csoportja létesült. Megtörtént az, hogy az egy helyen levő facult k központi közegétől az u. n. conseil général, — formális egyetemi tanács — alakíttatott a facult k képviselőiből. Ennek a tanácsnak feladatává van téve a facult k közös ügyeinek intézése, közös érdekeinek ápolása, különösen a tanrendek olyatén megállapítása, hogy az egyik kar hallgatói a másik kar  t  rdekl  előadásait akad lytalan l hallgathassák, — a mi a leghatározottabb szakítás az isol lt szakiskolák rendszerével; sőt az e központi tanács által képviselt facult k csoportjának a tavalyi budgett rv ny már a jogi személyiség karakterét is megadta s ez által azokat tényleg egyetemszer  testületeknek ismerte el. Ezekhez j r lt több reform, mely a facult k nagyobb autonomiáját s tanulmányaik szabadabb berendezését biztosítja, m g másfelől a facult k hallgatóinak közös testületekbe való egyesítése van folyamatban.

E néhány, futólag kiemelt tény is világosan mutatja, hogy a francziák szakiskolai rendszere merevségéből már sokat veszített s hogy tehát az az ország is, a melyre a szakiskolai rendszer hívei legnagyobb előszeretettel és legtöbb jogosúltsággal szoktak volt hivatkozni, maga kezdi mindinkább belátni s reformjaiban is érvényesíteni azt az igazságot, hogy a felsőbb oktatás eredményesebb, ha nem külön-külön egymástól elszigetelt, egymással nem törődő, csakis a maguk korlátolt szakbeli ezéjait és szükségleteit szem előtt tartó szakiskolák gondját képezi, hanem oly nagy szellemi központok feladatává van téve, a melyek különböző szaktudományok munkásait és eszközeit egyesítvén magukban, élénkebb szellemi élet tanyái lehetnek és tágabb látkört is nyújthatnak.

Ez pedig nem frázis, hanem kézzelfogható valóság. Vajjon lehet-e orvost képezni a tudomány mai fogalmai szerint, a nélkül, hogy az illető a természet-tudományokkal s az azok terén kifejlődött vizsgálati, kutatási módszerekkel jobban ismerkedjék meg, mint a mennyire a középiskolákban megismerkedhetett? Vajjon nincs-e egy jogásznak behatóbb történelmi, böleseleti ismeretekre szüksége, nem kell-e neki még az orvostudománynak is bizonyos, különösen a büntetőjoggal érintkező elemeibe betekintést szereznie, s lehet-e minde mellékszakoknak kellő, egy felsőbb iskola színvonalához mért állandó ellátásáról úgy gondoskodni, hogy arra valamelyik középiskolai tanár vagy gyakorló orvos mint kisegítő óraadó alkalmaztatik? De nemesak ezek a már mindentűtt gyakorlatilag is szükségeseknek elismert érinkezései a különböző tudományköröknek indokolják a felsőbb szakoktatásnak egyetemekbe való koncentrálását; a tudománynak minden fájában úgy a tanár, mint a tanuló rászorúl időnkint arra, hogy valamely szomszéd területről alapos értesülést szerezzen, hogy a maga szakbeli ismereteit egy másik szak terén elért vívmányokkal érinkezésbe hozza, összemérje, rajtok

mintegy kipróbálja; az egyik tanszak minden haladása bizonyos behatással van a másik tanszak fejlődésére, mely behatástól azt elzárni nem szabad.

A modern tudományosságnak jellege az, hogy a mily mértékben specializálódik a részletekben, ép oly mértékben lazítja meg az egyes tudományszakok között a régi rendszer által vont merev határokat. Ki tudná ma megmondani, hogy melyik ponton megy át a bölcsészet természettudományba, a természettudomány orvostanba? hogy hol végződik a kulturtörténelem és kezdődik a philologia? hogy hol van a határvonal egyfelől a statistika, másfelől a geographia, néprajz és természetrajz között? És a tudományok ily irányú fejlődése mellett korszerű képzés-e az, a mely a maga növendékét mintegy merev falak közé szorítva vezeti a szaktanítás taposott útján, nem sejtetve vele, nem is ébresztve vágyat benne annak tudására, hogy azok mögött a falak mögött mi található?

E mellett helyesen utalt Csengery Antal arra, hogy a szakiskolákkal szemben az egyetem nagy előnye az is, hogy betekintést engedve más szakkörbe is, lehetővé teszi olykor egy hivatását félreismert ifjúnak a neki inkább megfelelő szakra idején való áttérését.

A mily téves a szakoknak a felsőbb oktatás terén való merev elszigetelése, ép oly elhibázott dolog rideg megkülönböztetést tenni a tudósképzés és a gyakorlati szakképzés között, amannak helyéül az egyetemet, ennek helyéül a különböző szakiskolákat jelölni ki. Senkit sem lehet már a mikor a középiskola küszöbét túllépi, tudósnak vagy gyakorlati szakembernek kijelölni, s nem lehet a felsőbb iskolákban az ismereteket e szerint a föltételezett kétféle hivatás szerint kétféleképen adagolni; csak itt, a felsőbb oktatás körében vállalhatik el, hogy ki fogja a maga szakában egész a tudósságig vinni s ki fogja szakismereteinek gyakorlati értékesítésével beérni; a felsőbb iskola tényleg mindkét feladat teljesíthetésére alapot tartozik nyújtani.

Általán nincs szerencsétlenebb félreértés mint az, a mit a gyakorlatnak a tudománynyal, az életnek az elmélettel való szüntelen ellentétbe helyezése szül. A magasabb civilizáció egyik legnemesebb vívmánya az, hogy benne a tudomány gyakorlativá lesz — azaz megszűnik, elvont meddő elmegymnastika lenni, — s viszont a gyakorlat tudományossá válik, vagyis a közönséges mesterség lélekölő gépiességén fölülemelkedve, öntudatosan ad számot magának arról, hogy mit tesz, és miért teszi, azt a mit tesz? A mikor egész haladásunk abból áll, hogy tudomány és gyakorlat folytonosan érintkezve, folytonosan megtermékenyítik egymást, akkor nem szabad őket a hivatási pályákra előkészítő iskolákban sem elválasztanunk s nem szabad azokban *szellemi mesterembereket* képezniük, gondosan óva őket attól a *veszélytől*, hogy az iskola valamikép a mechanikus kenyérkereseti tevékenységen túlmenő ismeretet is találjon beléjük csepegtetni.

Ellenkezőleg, a felsőbb oktatás elvitázhatatlan célja, nem csak valamely tudományos képzettséget igénylő pályára a szükséges készültséget megadni, hanem *együttal az illetőnek általános műveltségét betetőzni*. Helyesen mondja Virchow: „Az egyetem célja az általános műveltség, egyesítve valamely szakképzettség birtokával.“ És hogy e fölfogása a felsőbb oktatás rendeltetésének nem csak a német egyetemi rendszer talajában gyökerezik, hanem általános, mutatja az a tény, hogy azt elfogadják a francia oktatásügy mai vezérférfiai is: Liard, a felsőbb oktatásügy igazgatója azt mondja a szakoktatásról: „Seule, une spécialité n'explique rien, et que pour se comprendre elle-même, il lui faut recourir à des idées qui la dépassent“. Spuller pedig, ma már Franciaországnak másodízben közoktatásügyi minisztere nem rég egy, a felsőbb iskolai tanárokhoz és ifjúsághoz intézett beszédjében ez utóbbit így apostrophálta: „Önök, tanuló urak, kétségkívül azért jöttek ide, hogy bizonyos tudományt elsajátítsanak, azt, a melyre életfentartásuk

ezéljából szükségök lesz; *de ez nem főczélja a felsőbb oktatásnak . . .* Önök tanulmányaik tetőpontjára jutottak. Ez az a pillanat, a melyben nekibátorodniok és fölemelkedniök kell, *hogy a felsőbb oktatásban ne csak kenyérekereseti eszközt lássanak,* hanem arra való módot, hogy a társadalomban, mint annak kiválasztottjai, mint annak előkelősége foglaljanak helyet.“

A feladatoknak erre az egyesítésére intenek azok a veszélyek is, a melyek a mai kor civilizációját jellemző végletes munkafelosztás nyomában járnak. Ifjainkat meg kell óvniunk attól, hogy magukat csak egy-egy géprésznek érezzék a társadalom nagy mechanizmusában, ezért meg kell nyitniunk látkörüket több irányban, ébren kell bennök tartanunk az érdeklődést, az érzéket hivatási szakukon kívül álló ismeretek és eszmék iránt is. A társadalom mai nap megkövetelheti az iskoláktól, hogy a szakemberek, a kiket képeznek, egyúttal általános értelemben művelt emberek is legyenek.

Ámde ennek az egyesített feladatnak megoldása szegényes, kisszerű, elszigetelt szakiskoláknak egészen sohasem, részben is csak nehezen és kivételesen sikerülhet; erre egyetemek, vagyis a tudományok nagyobb körére kiterjedő, kiváló szellemi erővel és gazdag anyagi eszközökkel ellátott főiskolák szükségesek. A tudományok jótékony kölesönhatása s a tágabb körben való körültekinthetés a szakiskolákban mindig hiányozni fog, de még a maguk meghatározott körében is legtöbbször nélkülözni lesznek kénytelenek e szakiskolák a kiválóbb szellemi erőket s a tanulmány és búvárlat bőséges külső eszközeit.

Ez az elv, nézetem szerint, nem csak az egyetemen rendszeren képviselve levő szakoknak külön szakiskolákba való utalása ellen szól, de maga után vonja azt is, hogy az úgynevezett technikai szakok — melyekhez a mezőgazdaságtan, bányászat, erdészet is számíthatók, — szintén nem külön-külön szakiskolákban taníttassanak, de

lehetőleg nagy és tágkörű főiskolákhoz, — egyetemekhez vagy *műegyetemekhez* — csatoltassanak.

Mindezeket tekintetbe véve, egy csöppet sines okunk tehát akár esodálkozni, akár sajnálkozni felette, hogy a felsőbb oktatás modern fejlődése a nagy centrumnak kedvez s a kisebb, elszigetelt iskolákat elnyomja. Ezt a tudományok fejlődése s abból folyólag az igények fokozódása okozza: ez ellen hiába hozzák fel a régi jó idők egyszerű viszonyai közt elért eredményeket. Hát vajon igényeink minden más téren nem fokozódtak, nem finomultak-e ugyanoly mértékben? Vajon lakviszonyaink, közlekedési, kényelmi eszközeink azok-e ma, a melyekkel 50 év előtt apáink beérték? esodálkozunk-e a felett, hogy katonaságunknak ma háromszor annyi férőhely kell a modern laktanyákban, mint a mennyi a régi kaszárnyákban volt? és csak a tudomány legyen az, a melytől megkívánnók, hogy ugyanazokban a szerény keretekben mozogjon ma is és ugyanazokra a szerény eszközökre szorítkozzék, a melyek régente elegendőknek és megfelelőeknek látszottak?

Es mind a felhozottakon kívül nyomatékosan szól az egyetemi rendszerhez való fokozatos áttérés — tehát egyetemeink szaporítása, — és a szakiskolai rendszer elhagyása — egyelőre legalább a felsőbb szakiskolák számának apasztása — mellett az a tekintet, hogy ily változás ifjainknak a különböző szakpályák közötti jobb megoszlását vonná maga után s különösen a jogi szaknak nálunk a mai iskolai állapot által is előidézett egyoldalúan túlnyomó cultiválását a fiatalság részéről megszüntetné.

Magyarországon ez idő szerint két egyetemi jogi kar, egy állami és két királyi jogacademia, egy érseki és egy püspöki kath. joglyceum, egy ágost. evangélikus és négy evang. református jogacademia, tehát összesen *tizenkét jogiskola* létezik, a melyeken az 1892/3-iki tanévben mindössze 3246 joghallgató volt beírva. Míg tehát azt láttuk, hogy az egyetemeken képviselt többi karokra

nézve Magyarország Europa legrosszabbul ellátott országa, addig a jogiskolák számára nézve a legeslegesők közé sorolható; számbavéve ugyanis hazánk lakosságát, 1,261.000 lakosra esik egy jogiskola; csak az egyetemekkel is leggazdagabban ellátott Szejc, — melynek hasonló arányszáma 583.400, és Holland, 1,141.000-es arányszámával — előznek meg e tekintetben. Mögöttünk marad Németország, a hol — mint láttuk — 2,470.000 főre esik egy egyetem, tehát egyúttal egy jogiskola is, de mögöttünk marad még Francia- és Olaszország is, dacára, hogy ezeknek több jogiskolájuk van, mint a mennyi egyetemet ott számbavettünk. Nevezetesen Franciaországban 13 jogi faculté van, tehát 2,949.000 lélekre esik egy, Olaszországban pedig, a hol — a nem állami egyetemek hozzászámításával is — nem kevesebb mint 21 jogiskola van, e szám még mindig kisebb aránylag a magyarnál, vagyis ott 1,436.000 lakosra jut egy jogi tanintézet.

A magyar jogiskoláknak ez az aránytalanul nagy száma egyfelől mindenestre bizonyos szellemi és anyagi tőkét, melyek más, valódi kulturális szükségletekre volnának fölhasználhatók, fölöslegesen köt le, másfelől hozzájárulhat ahhoz is, hogy többen keressék fel a jogi pályát, mint a hányra a közszolgálat és jogélet szempontjából szükség volna; főkép okozója lehet pedig annak, hogy jogi pályára lépnek — a tanintézet könnyebb megközelíthetősége miatt — olyanok is, a kik arra valódi hivatást nem érznek.

Azt szokták mondani, hogy nálunk a jogi szak iránti előszeretet nem is vezethet túltermelésre a jogi pályán, hanem csupán egy nemzeti hagyománynak, szokásnak felel meg, mely szerint az előkelőbb osztályok a maguk fiaira nézve az általános műveltség kiegészítéséül tekintik azt, hogy jogi tanulmányokat végeztek legyen, — ép úgy, mint a németek fiaik által philosophiai tanulmányokat végeztetnek, az angol ifjak pedig az egyetemen is humaniórákat, vagy matematikát tanulnak.

A memyiben ez csakugyan hagyománynak és szokásnak volna elfogadható, kifogást aligha lehetne tenni ellene, mert hiszen, ha olyanok, a kik valamely kenyérkereseti tanulmányt úgy sem végeznek, magukat *bármely* egyetemi szakban esupa ambitióból kiképezik, ez mindenestre csak javára szolgálhat a társadalom értelmi tőkájének.

Ámde a baj ott rejlik, hogy míg eme nemzeti hagyomány segítségével, — de mindenestre a jogiskolák igen nagy száma miatt is, — a jogi szak és jogi pálya ugyanesak megkapják — talán fölös mértékben is — a maguk contingensét, addig némely más, ép oly fontos pálya, melyet társadalmi előszeretet nem véd s a melyre a kikézésnek annyi alkalma nem kínálkozik, parlagon hever, vagy legalább is a jogihoz hasonlítva nagyon elhanyagoltnak tűnik föl nálunk.

Így már most nagy nehézségekbe kerül gyakran a középiskolai tanári állások betöltése kivált némely szakban, — szóval: hiány van középiskolai tanárjelöltekben, mely hiány középiskoláink fejlődésével s kivált, ha a felekezeti nyugdíjintézet életbe lép, még érezhetőbbé fog válni. És még inkább elhanyagoltnak látszik hazánkban az *orvosi pálya*; míg például Németországban 5764 lélekre esik egy orvosnövendék, nálunk, Magyarországon majdnem háromszor annyira, t. i. 15.156 lélekre; hasonló a különbség, ha orvosnövendékeink számát a francziaországgal állítjuk egybe, a hol 5801 lélekre esik egy orvosnövendék; a mienktől még eltérőbb, vagyis még kedvezőbb Olaszország arányszáma, a hol 4944, és Ausztriáé a hol 4535, s a Belgiumé már épenséggel, a hol 4202 lélekre jut egy orvosjelölt.

Még világosabban mutatja az aránytalanságot az orvosnövendékek és joghallgatók számának szembeállítás. Ugyanis Europa legtöbb államában az előbbiekek száma az utóbbiakét felülhaladja, vagy a hol megfordított viszony is van, a különbség az orvosnövendékek és jogászok száma között nem nagy. Így Németország-

ban — a hol különben a jogászok egy ideig a böleszeti karon szerepelnek, — 8575 orvosnövendék áll szemben 7225 joghallgatóval, Belgiumban 1474 orvosnövendék 1024 jogászszal, Ausztriában 5451 orvosnövendék 5139 jogászszal, Olaszországban 6100 orvosnövendék 5186 jogászszal és Franciaországban, — a hol legújabbán a joghallgatók száma nagyon felszökött — 6609 orvosnövendék 8878 jogászszal. Nálunk azonban a jogászok száma *több mint háromszorosan* múlja fölül az orvostanhallgatókét, — lévén, az 1892/3 tanévben, 3246 joghallgató és mindössze csak 1078 orvosnövendék, s a mi legszomorúbb, az orvosnövendékek száma újabbán még csökken, míg a jogászoké emelkedik.

Kétségbe vonhatatlan, hogy a magyarországi orvosnövendékek ezen *példátlanul álló* esekély számának, — mely, fájdalom, ez idő szerint semmi növekedési tendenciát sem mutat, — nagy részben okozója az a szintén példátlan körülmény, hogy hazánknak — mely pedig úgy területe, mint lakossága száma szerint a közép nagyságú európai államok közé sorolandó, — ez idő szerint csak két orvostudományi kara, — mert csak két egyeteme van.

Azonban elismerendő, hogy a magyarországi orvosnövendékek esekély száma bizonyos fokig csak látszólagos, t. i. nem jelenti azt, hogy Magyarországon egyáltalán csak ily kevés ember lesz orvossá. *Minden* ország ifjainak egy része külföldi egyetemeket is keresvén föl, normális viszonyok között levő országok számarányainak összehasonlításánál az a körülmény, hogy a külföldön levő ifjak egyszerűen nem számítatnak, a kölcsönös arányokon mitsem változtat. Azonban mi Magyarországon, az orvosképzés tekintetében, abban a sajátságos helyzetben vagyunk, hogy orvosi pályára készülő ifjaink oly nagy számmal tanulnak a hazán kívül, miszerint e tekintetben velünk csak Horvátország

és a balkán államok hasonlíthatók össze s még ez utóbbiakkal szemben is különlegességünket képezi, hogy külföldön képzett nagy számú orvosnövendékeinknek majdnem egész tömege csak a szomszéd Austria egyetemeit, főleg Béceset keresi föl, olyannyira, hogy egyes években Bécsben a magyar orvosnövendékek száma az osztrákokét fölülhaladta!

Ennek az átlag körülbelül 600* főre tehető, osztrák egyetemeken tanuló magyar orvosnövendéknek a *Magyarországon képzettekhez való hozzászámításával sem érik utól más országok orvosjelöltjeinek arányszámát*, s hogy azoknak daczára, még mindig túlkeves ember lesz nálunk orvossá, azt bizonyítja orvosainknak a lakossághoz mérten hátrározottan csekély száma;*** ez a körülmény tehát az előbb kifejtetteket egyáltalán nem rontja le; de ellenkezőleg, orvosnövendékeink tömeges vándorlása Austriába egy újabb s pedig nyomatékos érvet képez egyetemeink, különösen orvoskaraink szaporítása mellett.

Alig szorúl ugyanis magyar olvasóval szemben bizonyításra az, hogy oly jelentékeny contingensnek, — a mely az orvosi pályára lépő magyarországi ifjaknak *több mint egy harmadát* képezi — egész felsőbb iskolai tanpályája alatt külföldön tartózkodása s egy külföldi nagy tanintézet szellemében való kiképzése nemzeti szempontból nagy és súlyos hátrány, mert — mint az úgy a harmadik egyetem, mint a Josefinum ügyében megtartott enqueteben bőséggesen ki volt fejtve, az illetők sok esetben nemzeti szellemüinktől is elidegenednek,

* 1881-ben Bécsben magában 759 magyarországi orvostanhallgató volt; azóta, úgy látszik, e szám ott is alászáll, — tehát ezzel is fogy a magyar orvosnövendékek száma; az 1893/4. tanév téli félévében Bécsben 369 és Grácban 150, ezen a két egyetemen tehát összesen 519 magyar orvostanhallgató volt beírva, — a horvátokat be nem számítva; szokott még ezenkívül egynehány magyar hallgatója lenni az innsbrucki és prágai orvosi facultásoknak.

** Nálunk 3637 lélekre esik egy orvos, Austriában 2898-ra, Németországban 2285-re, Belgiumban 2207-re, Schweizban 2003-ra.

hazai orvostudományunk és orvosi irodalmunk iránt pedig már épenséggel közönyösekké szoktak válni. E mellett a fontos szempont mellett egészen eltörpül az a másik, a mely szintén gyakran felhozatott, hogy t. i. e nagy számú magyar ifjúnak külföldi tartózkodása és fogyasztása közgazdasági szempontból is veszteséget képez ránk nézve.

Ezeknek az Austriában képzett magyar orvosoknak egy jelentékeny része mindenesetre olyan, a kit — mint a románokat és erdélyi szászokat — a magyar tanítás és magyar főiskolai élet iránti idegenkedése visz határainkon kívüli helyre, de nagy része, sőt — mint Trefort 1885-ben ki is mutatta — nagyobb része e contingensnek nem ily érzület által hajtatik külföldre, hanem egyszerűen megszokás, a bécsi egyetem régi hírneve és — mint főkép az ország nyugati és éjszaki vidékeiről való ifjú, — az által a körülmény által is indíttatik oda, hogy a bécsi vagy gráczi egyetemet közelebb kapja, mint a budapestit, vagy pláne a kolozsvárit, s *eddig az osztrák orvosi diploma mindenben egyenlő jogokat nyújtván a magyarral, az ott tanuló és képe-*sített egyének, a hazában képzettekkel szemben semmiféle hátrány által sújtva nem voltak. Mindenesetre a legutolsó indokot képezi ennél a kifelé vágyódásnál a bécsi orvostudományi karnak némelyek által hirdetett superioritása a budapesti felett, mert az ma már talán nem is olyan nagy, és mert a tanárok jelességét s a tananyag gazdagságát ott erősen ellensúlyozza a hallgatók túlnagy száma.

Ezt az állapotot nemesak nemzeti érdekeink szempontjából mutatkozó árnyoldalai, hanem mondhatnám *nemzeti büszkeségünk, önérzetünk szempontjából* is meg kellene szüntetni, még pedig mielőbb. Hogy tehetségesebb, becsvágyóbb ifjaink, a kik vagy maguk megtehetik, vagy a kikért az állam e ezélből áldozatot hoz, felsőbb tanulmányaik ideje alatt *különböző külföldi államok* jelesebb tanintézeteit is fölkeressék, azok szellemi nagyságainak

képző behatását saját szellemi fejlődésükben s idővel hazai tudományos életünkben és közszolgálatunkban értékesítsék: ezt csakis kívánatosnak, sőt szükségesnek tarthatja mindenki. De, hogy hazai orvosainknak több mint harmadrésze — kikre egészségügyünk igényei s az e pályára lépőknek már kimutatott aránylag csekély száma mellett *föltétlenül szükségünk van*, — egész szakbeli kiképeztetését a szomszéd államban kapja s annak diplomájával foglalja el helyét hazai orvosaink között: ezt Magyarországra nézve egyenesen megszegyenítő, lealázó állapotnak tartom, egy *leplezhetetlen kulturális deficitnek*, a mely azt látszik mutatni, hogy Magyarország, daczára minden előhaladásának, ma még a közszolgálat és társadalmi tevékenység egy jelentékeny és fontos ágában nem tud annyi szakerőt termelni, a mennyire szüksége van s ezért kénytelen a szomszéd állam segítségét venni igénybe.

Ennek a bajnak orvoslása látszólag nagyon egyszerű. Bizonyos tekintetben már kezdetét is vette a kormánynak azzal az általánosan helyeselt intézkedésével, mely szerint az újabban szervezett tisztviselői orvosi vizsgálat letehetését magyar orvosi diploma föltételéhez kötötte, — a mi által csak a *kölcsönösség* követelményének felelt meg, mert Austriában így van ez már régóta a magyarokkal szemben.

Lehet azonban és szükséges is ennél tovább menni. Részint törvényeink, részint szabályzataink megállapítják, hogy aki magyar középiskolai tanári oklevelet akar szerezni, felsőbb iskolai tanulmányveiből legalább egy évet, a ki pedig jogi qualificációt akar szerezni, az legalább két évet hazai főiskolán tartozik tölteni; és úgy a jogi, mint a philosophiai doctori, nemkülömben a műszaki oklevél hazai érvénye nostrificationális eljáráshoz van kötve. Az orvostudomány utóvégre is nem sokkal nemzetközibb jellegű a technikai szakoknál; az is magában kell, hogy foglalja a hazai viszonyok, némely törvények ismeretének bizonyos mértékét s

mindenekfölött megkívánható a hazai orvostól is, hogy a magyar nyelvben teljesen jártas legyen, a mire nézve a ma Austriával szemben tényleg, bár nem épen törvényileg fennálló eljárás semmiféle garantiát sem nyújt.

Tehát egészen elegendő *elvi szempontokkal* is lehetne a jelenlegi állapot megszüntetését indokolni, még ha azt nem is kívánnák meg oly fontos nemzeti érdekek, a melyek minden más indokolást fölöslegessé tesznek.

Akár csak azt a módot választjuk, a melyet a budapesti orvosegylet már az egészségügyi törvény meghozatala előtt ajánlott, hogy t. i. az osztrák orvosi diploma ép úgy nostrificálás alá essék, mint egyéb külföldi oklevelek, akár azt is, a melyre maga Billroth hívta fel figyelmünket, hogy t. i. a Magyarországon érvényes orvosi képesítés három tanulmányi évnek hazai egyetemen való elvégzéséhez köttessék: mindkét módon elérhetjük azt, — a mi *részben* valószínűleg már a tisztí orvosi vizsgálatra vonatkozó rendelet folytán is rövid idő alatt be fog következni, — hogy t. i. a tanulmányaikat Austriában végző magyar orvosnövendékek legnagyobb részét, legalább is mindazokat, kiket nem mélyebben rejlő pszichológiai rúgók vittek oda, visszatereljük a hazába, — sőt könnyen lehet, hogy e tekintetben Austria maga fog segítségünkre sietni s fogja valami rendszabályokkal eltávolítani a Bécsben már úgylis kissé terhére eső nagy számú magyar hallgatók egy részét.

De ha ezt elértük, — a mint hogy el is kell érniünk, — azzal még, nézetem szerint, koránt sincs a kérdés teljesen megoldva és az előbb jelzett kulturális deficit fedezése biztosítva.

Az Austriából többé-kevésbé kényszerítve haza kerülendő orvosnövendékek egy része kétségkívül a kolozsvári egyetem hallgatóságát fogja örvendetesen szaporítani, — különösen, ha addig megtörténik az, a mi múlhatatlanul szükséges, hogy t. i. ezen egyete-

mink klinikai szakai is jobb elhelyezést és felszerelést nyerjenek.

A túlnyomóan nagyobb rész azonban, — ha addig más intézkedés nem történik, — előreláthatólag a budapesti egyetemen fog letelepedni.

A budapesti egyetem orvoskarát az 1883-iki enquete alkalmával igen illetékes férfiak túltömöttnek mondták. Azt nem is lehet tagadni, hogy ha egy egyetemen a klinikai előadásokat 200—240, a bonczaniákat 300, a természettudományiakat is 220—260 hallgató látogatja, — vagy legalább tartoznék látogatni, — ott ezen, különben is a demonstratív tanszakokra nézve túl-nagynak mondható létszám minden további növekedése a taneredményt gyöngíti, mert szaporítja azoknak a számát, a kik a bemutatandó kóreseteket, műtéteket, készítményeket és egyéb tárgyakat kellőkép meglátni s az azokhoz fűzött magyarázatokat kellőkép megérteni nem képesek. Igaz, hogy vannak a világon sokkal népesebb orvoskarok is: Berlinben 1279, Münchenben 1414, Bécsben 2305, sőt Párisban 4523 orvosnövendék volt a múlt tanévben, míg Budapesten csak 868*; de a mikor nem arról van szó, hogy az orvosnövendékeink mai, túlságosan csekély száma mellett szükségkép elvárható s legalább a régibb, nagyobb számot helyreállító természetes szaporulat elhelyezéséről gondoskodjunk, hanem arról, hogy egyszerre egy recipienst állítsunk egy, az országba okvetetlenül előbb-utóbb visszaözönlendő *százakra menő tömeg* számára, akkor nézetem szerint a feladat helyes megoldása csak az lehet, ha a rohamosan is bekövetkezhető szaporulatra való tekintettel *orvosi facultásaink számát szaporítjuk*, ezáltal egyúttal közrehatván arra is, hogy az orvosi pálya contingense ne csak az Ausztriából visszakerülők által, hanem az új

* Még az azelőtti évben 928, tíz év előtt 1156; egyébiránt a természettudományi tanulmányoknál ezekhez járul mintegy 140—150 gyógyszerész-növendék.

iskola vonzereje körébe eső új elemekkel is gyarapodjék.

Mikor Austriában öt orvoskar volt, (a mi nálunk legalább háromnak felelne meg) akkor Billroth — hogy Bécs fölöslege levezettessék, — új orvoskarok létesítését sürgette Brünnben és Czernowitzban; azóta tényleg létre is jött egy hatodik Lembergben; és mi a bécsi invázió közeli kilátásával szemben haboznánk még egy harmadikat is felállítani?

Arról meg vagyok győződve, hogyha azok a künnlevő orvosnövendékek Austriából, — illetőleg legnagyobb részök, — hazatér, némely oldalról fogják majd szorgalmazni, hogy a tömeges collegiumok megoszthatása kedvéért a budapesti egyetem orvoskarán legalább a legfontosabb szakok számára paralell intézetek állíttassanak fel. Ezt tartanám, -- megvallom -- a legelhibázottabb eljárásnak. Ugyanazzal a költséggel, — sőt valószínűleg kisebbel, — mint a mennyibe ezek a paralell intézetek kerülnének, létesíthetünk — ha azokat valamely nagyobb vidéki városban állítjuk fel, — egy új orvos- és természettudományi kart, tehát teremthetünk egy új központot a tudományművelés, tanítás s egyúttal az egészségügy számára; vajjon képezhetné-e még kérdés tárgyát, hogy az utóbbit tenni helyesebb volna, mint az előbbit? annál inkább, miután a paralell katedrák túlságos szaporításának még a tanítás és vizsgázás szempontjából is megvannak a maga hátrányai, a melyekre az 1883-ki enquéteben éppen a jelenlegi közoktatásügyi minister helyesen utalt rá.

Néhányan azonban úgy vélekedhetnek, hogy az új orvoskar felállítása esetében is még kétséges maradna, vajon az orvostanhallgatók jövőben támadó többlete azt az új kart szívesen keresné-e föl s nem mutatkoznék-e annak daczára Budapesten oly túltömttség, mely a paralell intézeteket mégis csak elkerülhetetlenekké tenné?

Ezzel szemben először is arra kell figyelmeztet-

nem, hogy ha csak a numerus claususra nem gondolkunk, paralell intézetekkel sem biztosíthatjuk föltétlenül az arányos megoszlást, mert nem akadályozhatjuk meg, hogy a kedveltebb, népszerűbb tanár collegiumában esetleg sokkal számosabban gyűljenek össze, mint a másikéban.

Egyébiránt megengedem, hogy a harmadik egyetem fölállítása esetében is az Austriából hazajöendő orvosnövendékek jelentékeny része a budapesti egyetem hallgatóságát szaporítaná; valamennyit bizonyára nem lehetne Kolozsvárra és a létesítendő új facultásba terelni. De egészen biztosnak tartom azt, hogy az új orvosi facultás a hazatérő contingens tekintélyes részét fölfogná, levezetné azonfölül a budapesti orvoskar rendes, természetes succrescentiájának egy részét is és toborzana új híveket az orvosi szak számára. Tehát az az új orvosi kar — közönséges szóval élve, — mindenesetre kifizetné magát.

Föltevésem mellett bizonyít az, hogy a jogacademiáknak, daczára, hogy ma nem nyújtják azt a képesítést, a melyet az egyetem, mégis van hallgatóságuk, még pedig némelyiknek nem is épen csekély számú; (120—160) és hogy a kolozsvári egyetem orvoskara — daczára klinikái kezdetleges állapotának s daczára annak, hogy viszonyaink történeti fejlődése következtében ez az egyetem majdnem egészen csak az erdélyrészi ifjúságra s ennek is főleg csak magyar részére van utalva, tudott 156 orvostanhallgatót* vonni magához. Vajon, ha egy új orvoskar állíttatnék föl, melynek természetes kiegészítési területe vagy az ország egész nyugoti. vagy középészaki vagy középdéli része volna, nem számíthatna-e az — természetesen jó ellátás mellett — egy pár száz olyan orvostanhallgatóra, a ki különben vagy a budapesti egyetem terhét növelné, vagy egyáltalán nem lépne e pályára?

* Az 1892/3. tanévben a téli félévben 137.

Tehát azt, *hogy orvosainkat legalább tanulmányidejük nagyobb része alatt mind a hazában képezzük és hogy több orvost képezzünk*, egy önálló, speciális érvnek tekintem a harmadik egyetem mielőbbi felállítása mellett; mert az előbb elmondottak után alig kell hangsúlyoznom, hogy külön orvosi szakiskolát, a minő némely országában Európának, úgy mint Angliában, Portugálban és, bár csak alantasabb képesítés czéljából, Franciaországban — itt-ott fennáll, czélszerűnek nem tartok, s hogy egy új orvosi facultással amúgy is együtt járván a mathematica-természettudományi szakok legtöbbször, — s pedig a legköltésesebbek. — ott már egy teljes philosophiai kar létesítése aránylag csekély többletköltséggel járna, a mivel viszont a tanárképző intézetek szaporításának magában véve is fontos érdekét elégítendő ki, míg valamelyik meglévő jogacademia hozzácsatolása teljessé tenné az új egyetemet.

A létesítendő harmadik egyetem népességére vonatkozó minden combináció magától értetődőleg ingatag alapon nyugszik s így, bár valószínűnek tartom, hogy az az egyetem — kellő helyen állítva fel, — rövid idő alatt népesség tekintetében túlszárnyalná a kolozsvárit, nincs semmi eszközöm a melylyel az ebben kételkedni akarókat föltevésem helyességéről meggyőzhessen.

Azonban ez nem is szándékom. A mondottak után én legközelebbi feladatomban inkább azt tartom, bizonyítani, hogy — eltekintve az olyan, egészen törpe számú hallgatósággal bíró főiskoláktól, mint a legkisebb olasz egyetemek — *valamely egyetem hallgatóságának, a nagy centrumokhoz képest csekély létszáma korántsem bizonyítéka jelentéktelenségének*, s hogy egy oly egyetem, melynek csak annyi — vagy akár valamivel kevesebb — hallgatója van, mint a mi, gyakran indokolatlan kiesínyléssel emlegetett kolozsvári egyetemünknek, nagyon jól betöltheti hivatását úgy a tudomány művelése, mint a képzés

terén s működése eredményével dúsan kamatoztathatja a reáfordított áldozatokat.

Vegyük csak tekintetbe, hogy a mi kolozsvári egyetemünk az 1892/3. tanévben a maga 611 hallgatójával* népesebb volt a németországi giesseni, kiel és rostocki, az angol st. andrewsi és durhami, az osztrák ezernowitzi, a horvát zágrábi, a belga genti, a svejzei báseli, zürichi, berni, genfi és lausannei, a holland utrechtí és groningeni s az olasz messinai és cataniai egyetemeknél. — az egészen apró olasz egyetemeket s a francia faculták kisebb csoportjait nem is említve. Egy főiskola, a mely évente 56 jog- és államtudományi doctort, 31 orvosdoctort, 5 bölcsészetdoctort, 24 okleveles középiskolai tanárt, 50 államvizsgálaton képesített jogászt és 36 gyógyszerészt bocsát ki kebeléből, — mint a kolozsvári tavaly, — az a *teljesen gyakorlati felfogás* szempontjából is oly tényező a nemzet nagy munkaszervezetének folytonos megújulásában, a melylyel ugyancsak számolnunk kell, és föltételezve azt, — a miről gondoskodni kötelessége lesz a kormánynak, — hogy a létesítendő harmadik egyetem képesítő okleveleinek belső értéke nem lesz esekélyebb a létező egyetemekénél: úgy társadalmi, mint állami szempontból valóban csak örülhetnénk neki, ha az az új egyetem csak annyi hallgatót is fogadna magába s csak annyi qualificált egyénnel is szaporítaná értelmiségünket, mint jelenleg a kolozsvári.

Ép oly elhibázott dolog volna kiesinyelni a kolozsvári egyetem hatását *tudományos életünkre* s ebből akarni kedvezőtlen következtetést vonni egy létesítendő harmadik egyetem hasznára. Csak utána kell nézni, hogy *a tudományok bármely ágában* a kolozsvári egyetem tanárai az alatt a huszonkét év alatt, a mióta ez az egyetem fölállítatott, mekkora és milyen értékű részt vettek tudományos irodalmunk továbbfejlesztésében és

* Az 1893/4. tanévben volt: a téli félévben 648, a nyári félévben 577 hallgató.

csakhamar meggyőződünk felőle, hogy a mikor 1872-ben törvényhozásunk a kolozsvári egyetemet megalkotta, megalkotta valószínűleg ha nem is a javaslatot tevő kormánynak, de a részvevők legnagyobb részének abban a hitében, hogy itt az anyaországba beolvasztott Erdély ezelőtti önállóságának, történeti jogainak respectálásáról van csak szó, akkor a törvényhozás — majdnem öntudatlanul — egy hatalmas új forrását nyitotta meg nemzeti tudományosságunknak, nemzeti kulturánknak, a mely *nélkül* minden bizonynyal nem emelkedett volna szellemi életünk oly könnyen mai színvonalára. Mert hiszen nem akarom én tagadásba vonni, hogy a kolozsvári egyetemen e huszonkét év óta működött férfiak *nagy része* ezen egyetemen való alkalmaztatása *nélkül* is megtalálta volna a tudományos sikerek és érdemek felé vezető utat, de hogy egy részök talán a hazai tudományos pálya számára egészen el is veszett volna, nagy részök pedig mindenesetre kisebb és rövidebb idejű tevékenységet fejthetett volna ki ezen a pályán, ha a kolozsvári egyetemen a maga idejében helyet nem talált volna: az csak kétségtelen!

A kolozsvári egyetem példáját tehát én minden mélyebben gondolkozó szemében csakis a legerősebb buzdításnak tartom arra nézve, hogy mielőbb egy harmadik egyetem fölállítása által nyissunk egy újabb forrást művelődésünk, szellemi haladásunk számára.

Élénken illusztrálja a kisebb egyetemeknek a tudományosság és oktatásügyre gyakorolt jótékony, termékenyítő befolyását az a hatás is, a melyet a kolozsvári egyetem budapesti, nagy egyetemünk fejlődésére gyakorolt.

Vegyük elő a budapesti egyetem legújabb almanachját és látni fogjuk, hogy ez az egyetem jelenleg — a theologiait kivéve, — valamennyi karán a kiváló tanerők egész sorozatát a kolozsvári egyetemnek köszönheti. A jogi karon: Plósz Sándor, Zsögöd Benő, Nagy Ferencz és Concha Győző; az orvosi karon Fodor József, Schulek Vilmos, Plósz Pál, Ajtay Sándor, Hőgyes

Endre, Török Aurél, Bókai Árpád és Klug Nándor, a bölesészeti karon Lánczy Gyula, Hegedűs István és Szinyei József mind a kolozsvári egyetemről kerültek ide, ép úgy mint, a budapesti egyetemnek több már elhunyt jelese, például Lenhossék, Jendrassik és Balogh Kálmán, vagy mint a műegyetem tanárai közül Réthi Mór és Entz Géza. Félreismerhetetlen, hogy mily nagy előny háramolnék a budapesti egyetemre, — mint az ország első tanintézetére s általa a tudományos képzés ügyére is — az által, ha a kolozsvárin kívül még egy egyetem létesülne a vidéken, a mely szintén tért nyitván minden szakbeli tudományos férfiak működésére, ezáltal a tudománynak és tanításnak tett közvetlen szolgálatokon kívül a kormányt abba a helyzetbe hozná, hogy az ország első egyetemén megüresedő tanszékek betöltésénél két kisebb egyetemnek már bevált, már kipróbált erői közül válogathasson.

Hogy az a harmadik egyetem, — bármelyikében a versenyző városoknak állíttatnék is fel. — egy, Kolozsvárnál ugyan talán népesebb és élénkebb, de Budapestnél mindenestre sokkal jelentéktelenebb város talajában volna kénytelen gyökeret verni, az jelentősége, haszna szempontjából veszélyesnek vagy károsnak épen nem volna tekinthető. Tudvalevőleg Németország és Anglia némely leghírnevesebb egyeteme olyan kis városban áll fenn, a melynek jelentőséget úgyszólván épen csakis egyeteme kölesönöz. És ha elismerendő is, hogy mai nap egy új egyetem Tölállításának és fölvirágoztatásának föltételei lényegesen különböznek a régi-ektől, bizonyos az is, hogy nálunk nemesak az egyetemek, de általán a tanintézetek prosperálása és a tudományos működés sikere szempontjából nagyon téves nézetek vannak elterjedve, melyek túlságos előnyöket tulajdonítanak a fővárosnak és túlságosan kiesinylik a vidéki központokat.

Magyarországon a legtöbb fiatal tanár, a mint kathedráján egy kissé megmelegedett s miután első

irodalmi babérjait egy esetleg kétes értékű tankönyv megírásával megszerezte, azonnal igényt formál arra, hogy felhozzák a fővárosba, mert: „nálunk szellemi élet csak a fővárosba van! a vidék kisszerű viszonyai elnyomják a nagyobb tehetséget, a nemesebb ambíciót! stb. stb.“ Mindezeket én az esetek legtöbbszörében üres frázisoknak tartom, a melyek mögött gyakran csak az egyéni tehetetlenség rejtőzik, és a mely, ha komolyan vennők, következményeiben oly *esztelen centralisatióra* vezetne, a mely valóságos csapássá válhatnék az országra nézve. A fővárosnak tagadhatatlanul meg vannak a maga nagy előnyei úgy a tanárookra, mint a tanulókra nézve, úgy anyagi, mint társadalmi s bizonyára szellemi tekintetben is; oly előnyök, a melyek nálunk, amaz óriási különbség mellett, mely a mi fővárosunkat úgy népszámban, mint jelentőségben, súlyban az ország többi nagyobb városaitól elválasztja, *teljesen* csakugyan sehol sem pótolhatók; de ezekkel szemben vannak a vidéki központoknak is speciális előnyeik, a melyek nagyon jótékony tényezőket képezhetnek azzal a káros *kizárólagossági* iránynyal szemben, a mely a mi szellemi életünkben az utóbbi évtizedek alatt a főváros javára kezdett érvényesülni.

Először is a tanulókra nézve: minden szakban és főleg az első években nagy előny az, ha egy kisebb intézet hallgató-száma a tanárral való sűrűbb érintkezést lehetővé teszi, a középiskola fegyelmeiből csak az imént kiszabadult ifjat a korlátlan szabadsággal gyakran együttjáró semmittevésben egy kissé korlátozza. Másodszor a tanárokat a kisebb, csöndesebb hely, a politikai és társadalmi élet szelidebb hullámverése, a nem tudományos ambíció legtöbb csábító szerének teljes hiánya, úgyszólván ráutalja a contemplatív elmélyedésre, a hallgatóikkal és tudomány szakukkal való beható, odaadó foglalkozásra, a mely a legtöbb esetben igen szép gyümölcsöket terem. Természetesen mindig föltételezendő az, hogy az a vidéki helyen fennálló

egyetem *kitünően legyen ellátva a tanulás és tudományművelés minden tényezőjével; továbbá főleg, hogy a tanári illetmények elég nagyok legyenek arra, hogy jeles erők jogosult igényeit is kielégíthessék; hogy az egyetem gazdag gyűjteményekkel, jól berendezett laboratóriumokkal és klinikákkal — szóval egy modern nagy tudományos központ egész apparátusával — rendelkezzen. A mi ily berendezés mellett is még itt-ott a tudományos működés sikeréhez hiányozhatnék, az a mai közlekedési viszonyok mellett egy kis fáradsággal vajmi könnyen pótolható.*

Tehát én abban, ha a létesítendő harmadik egyetem *extensiv jelentőségében* nem is múlná fölül egyhamar az oly kisebb főiskolákat, mint például a kolozsvári, semmi hátrányt, ennek lehetőségében semmi okot a harmadik egyetem fölállítására ellen nem láthatnék; sőt felsőbb oktatásunk és egész szellemi életünk egészséges fejlődése szempontjából okvetlenül szükségesnek tartom, hogy *ne csak a fővárosban levő szellemi központok gyarapításának*, hanem mielőbb létesítsék — a kolozsvárin kívül — egy új góczpont a vidéken a felsőbb oktatás és tudományos működés számára.

A harmadik egyetem létesítésének akadályaképen rendszeren föl szokták hozni azt is, hogy *nincsenek tantervünk*, a kiket megnyugvással lehetne annak az új egyetemnek a tanszékeire állítani. Én ezt is tévedésnek, alaptalan aggodalomnak tartom. Tulajdonképen itt egy *circulus vitiosus* van dolgunk, a melyből nincs más kibontakozás, mint a megvalósítás bátor megpróbálása.

Az oly városban a hol nem építkeznek senki, az építészek nem szeretnek letelepedni; a hol pedig megfordított a helyzet, ott nem azért van sok építkezés, mert sok az építész, de azért van sok építész, mert az emberek sűrűn építkeznek.

A míg nekünk csak két egyetemünk van, addig

nem kívánhatjuk, hogy különösen az oly szakot, a melyben az egyetemi tanszék a sikeres munkásság egyedüli jutalmát, az ambíció egyedüli ezeljét képezi, sok ember válaszsza hivatásául.

Bár ekkép egyetemeink csekély száma bizonyos tekintetben magában hordozza a tanerők elégtelenségének okait, mégis azt hiszem, a fennakadás minden veszélye nélkül foghatnánk hozzá a legközelebbi jövőben is egy új egyetem tanszékeinek ha nem is az egész vonalon egyszerre, de legalább részben *fokozatos egymásutánban* való betöltéséhez.

Sztoczek József, a ki mint a budapesti tanárképző intézetnek hosszú időn át igazgatója s a tanárvizsgálati bizottságnak is elnöke, jól ismerhette nálunk a tanári succrescentiát a legtöbb szakban, az 1883-iki enquete alkalmával odanyilatkozott, hogy 4—5 év múlva a harmadik egyetemre szükséges tanerők rendelkezésünkre állának. Kétségtelenül úgy értette ezt, hogy ez alatt a 4—5 év alatt némely szakban utána kellene látunk, hogy ösztöndíjakkal, külföldi tanulmányutakkal is képezzünk alkalmas tanerőket, mert az bizonyos, hogy *minden szakra, azonnal, kész erőt* nem kaphatnánk, habár a harmadik egyetem fölállításának pusztá kimondása is minden további segítség és buzdítás nélkül, sok most nyugvó ambíciót ébresztene föl, a mely majd utat törne magának az egyetemi tanszék felé, ha egyszer látja, hogy ilyen tanszék elnyerhető.

Kész tanerőket lehetne kapni a *jogi kar* számára a jogacademiákról és az egyetemek magántanárai sorából, esetleg a gyakorlat terén működő, de irodalmi érdemeket is szerzett jogászok közül. Itt fennakadás alig képzelhető.

Az *orvoskarnak* a két egyetem tanársegédei, magántanárai sorából lehetne tanerőket toborzani; itt azonban már az elméleti szakoknál előállhatnának nehézségek, valamint a miatt a körülmény miatt is, hogy némely budapesti assistens vagy magántanár esetleg

nem akarna fővárosi praxisától megválni. Itt tehát rendkívüli segédeszközökre lehetne szükség. A *philosophiai kar* összes szakai számára főleg a jelesebb középiskolai tanárok sorából, valamint az egyetemek, műegyetem, erdészeti, bányászati, gazdasági akademiák tanár- és segédszemélyzetéből lehetne a szükséges tanerőket összeválogatni.

Mindezekben a kiegészítési helyeken kívül nyílnék még egy forrása a jó tanerőknek, a melynek igénybevételére egyúttal egy-egy régi mulasztás helyre hozása volna: haza kellene hozni azokat a magyar tudósokat, a kik harmadik egyetem hiányában kényszerítve érezték magukat *a haza és a tudomány között, ez utóbbit választva* a külföldön keresni állást, és a kik még haza hozhatók!

Nagyon szép kis lajstromot lehetne összeállítani azoknak a neveiből, a kiket régebben vagy újabban *menni hagytunk*, mert tehetségeiket föl nem ismertük, vagy mert főiskoláink szaporításának szükségességét el nem ismerve, nekik állást nem nyújthattunk.

Az osztrák egyetemek orvoskarain: Siegmund, Kaposy, Pollitzer, Benedict, Stricker, Schenk, Ivancsics, Hyrtl, Schnitzler, Utmann, Braun, Rosenthal, Liebermann, Lang tanárok mind magyar származásúak voltak. És ezek mind csak egy szakból, az orvosiból valók. Hoitsy Pál egy képviselőházi beszédében elősorolta azokat a magyar embereket, a kik csupán csak a csillagászati szak terén — mely Magyarországon egyetlen főiskolai tanszék által sines képviselve, — a külföldön tekintélyes tudományos állást foglalnak el. És például csak legújabban is: a würzburgi egyetemen lett tanár ifj. Lenhossék anatomusunk, Stein Aurel sanskrit nyelvészt az angol kormány alahorei oriental-college igazgatójává nevezte ki, Babes Victor bacteriologus a bucaresti bacteriologiai intézet igazgatója lett — mind azért, mert nekik akkor, a mikor szolgálataikat felajánlották, megfelelő állomás hiányában alkalmazást nem adhattunk.

Tehát ugyanakkor, a mikor egy, a mindennapi élet szempontjából elsőrendű fontosságú hivatási pálya: az

orvosi pálya számára elegendő szakembert nem tudunk képezni s a jelenlegi szűkös létszámot is csak úgy tarthatjuk fenn, hogy a szomszéd osztrák egyetemek segítségét vesszük igénybe, ugyanakkor megengedjük magunknak azt a luxust, hogy a felsőbb rendű tudományos-, az egyetemi tanári pálya számára szakférfiakat szolgáltatunk a külföldnek.

És ne feledjük el, hogy az ily szakférfiak kiköltözése sok esetben nem csak szellemi veszteséget képvisel ránk nézve, de anyagit is; az újabb időben gyakran megesett, hogy maga a magyar állam hozott tetemes áldozatokat nagyreményű fiatal szakférfiak magasabb kiképzése érdekében; és mikor az illetők tökéletesen ki voltak képezve, akkor azon vették magukat észre, hogy a hazában *nincs hely*, a melyen szerzett ismereteiket megfelelően értékesíthetnék, és így kénytelenek voltak, vagy elhagyni a hazát, melynek nemesak fiai, de sokszorosan lekötöztetettjei is voltak, vagy egy alsóbb rendű, tulajdonképen nem tudományos hivatású állásban szaporítani az *elégedetlenek* számát.

A harmadik egyetemnek tehát *volnának jó tanerői*, és a harmadik egyetemre szükség van, minden mástól eltekintve azért is, hogy magasabb tudományos ambíció által vezetett ifjaink ebben az ambíciójukban meg ne tántorodjanak, vagy általa arra ne kényszeríttessenek, hogy szellemi munkájokkal hazájok helyett egy talán hazájoknál szellemileg gazdagabb ország tudományos életét gyarapítsák.

Az utolsó két érv, a melyet a harmadik egyetem ellen föl szoktak hozni és a melyeket összefüggésök miatt jó lesz együttesen vonni vizsgálat alá, az, hogy erre a nagy alkotásra nekünk *pénzünk nincs*, legalább nincs addig, a meddig sok egyéb, némelyek szerint szükségesebb, fontosabb, sürgetőbb feladatot meg nem oldottunk; és emek a kapesában azután rá szoktak

mutatni azokra, a harmadik egyetemnél előbbrevaló feladatokra, bizonyos teoriákat is szoktak fölállítani a *kulturális teendők egymásutánjára* nézve és meg szoktak vigasztalni azzal, hogy majd ha minden egyéb szükséglet ki lesz elégítve, minden panasz, minden kívánság, a mely most felhangzik, el fog hallgatni, — akkor aztán rákerül a sor a harmadik egyetemre is.

A ki azonban a harmadik egyetem szükségességéről meg van győződve, az — nézetem szerint — a pénziány argumentumát sem fogadhatja el, mert a mi egyszer szükséges, arra pénzünknek kell lennie, a *kielégítési sorrend* elmélete előtt sem hajolhat meg, mert az a szellemi kultúra természetével, tényezőinek, szükségleteinek egymásra utaltságával össze nem egyeztethető, és mert annak alkalmazása mellett a harmadik egyetem valószínűleg egy félszázad múlva is csak jámbor óhajtás maradna.

Nem akarok itt bővebben terjeszkedni ki a vallás-és közoktatási tárca dotációjának általában véve elégséges vagy elégtelen volta iránti vitakérdésre. Sokan ezt egyáltalán nem tartják vitakérdésnek s e dotáció elégtelenségét bebizonyítják a százalékaránnyal, mely nálunk és mely más államokban a szellemi kultúra költségei s a többi állami kiadások között fennáll. Ezzel szemben a jelenlegi állapot védői utalnak a nagy alapítványokra, melyekkel a kormány kulturális czélokra rendelkezik és a melyek fölhasználása ép amennyit jelent, mintha azokra az állam költene ugyanannyit. Az utóbbi okoskodáshoz némi szó fér, először azért, mert többé-kevésbé megkötött kulturális rendeltetéssel bíró alapítványok majdnem minden államban vannak, másodsor pedig azért, mert a szóban forgó magyarországi alapítványoknak tényleg felekezeti jellegök van, tehát azoknak felhasználása nem azonosítható egészen az állami kiadásokkal.

Én azonban, ismétlem, e kérdés fejtegetésébe nem bocsátkozom, mert miután állami terheink fokozása iránt általános az idegenkedés, a szellemi kultúra dotá-

tiójának minden oly fokozása, a mely az állam bevételeinek természetes gyarapodásán belül marad, a *megosztás* arányának kérdésén fordul meg, tehát összefügg más állami czélok dotálásának kérdésével s így fejtegetésemet oly térre vinné, a mely határozottan túlmegy jelen tanulmányom keretén.

Én csupán annak a reményemnek, sőt meggyőződésemnek kívánok kifejezést adni, hogy miután a pénzügyi zavarok ama szomorú korszakai, melyek első sorban kulturális szükségleteink terén kényszerítettek önmegtagadásra, remélhetőleg mindenkorra letűntek s ennek folytán a közoktatási tárcza dotációja is az utóbbi években elismerésre méltó, bár még mindig szerény gyarapodást mutatott: ezen irányzat jövőben fokozott mértékben fog érvényesülni és lehetővé fogja tenni, hogy szellemi kulturánk *minden* igazolt szükséglete *igazságos megosztásban* nyerje meg kielégítését.

Ha e reményem teljesül, akkor a harmadik egyetem létesítésének megindítása sem várathat már soká magára, annál kevésbé, mert egy pillantás a közoktatási tárcza budgetjére igazolja abbeli állításomat, hogy *a felsőbb oktatás, illetőleg ennek rendszeren az egyetemeken képviselt szakai, ez idő szerint államunk részéről meglehetősen mostoha elbánásban részesülnek*, s az e czélra fölvett összegek aránylag sokkal kisebbek azoknál, a melyeket más államok fordítanak e czélokra.

A vallás- és közoktatásügyi tárcza 1894. évi összes *rendes* kiadásaiból ugyanis a felsőbb oktatás czéljaira 1,182.000 frt fordítatik. Ebbe már be van számítva az újon államosított kassai jogacademia fentartása is, ellemben ezenkívül — a tanulmányalaphól tartatik fenn a pozsonyi és nagyváradai jogacademia, — a mihez hasonló körülmény különben a középiskoláknál is fenforog. A fentebbiekhez képest nem számítottam ide a műegyetem kiadásait, mert azok oly szakokra vonatkoznak, a melyek más államokban sincsenek az egyetemeken képviselve és mert ha azokat itt számbavennők,

akkor következetesség szempontjából az erdészeti, bányászati, gazdasági academiák költségeire is ki kellene terjeszkednünk. A kimutatott összeg kellő megvilágítására még meg kell jegyezni, hogy budgetünkben a budapesti egyetem kiadásainak jelentékeny oly fedezete is van, mely az állampénztárt egyáltalán nem terheli; ez egyrészt az állami költségvetésben szereplő egyetemi alap tiszta bevétele, a mely a folyó évben 269.951 frtot tesz ki, másrészt az azelőtt a tanárok jövedelmét képezett leczképenek összege, mely 112.300 frtra van előirányozva. Főleg e két tételnek tulajdonítható, hogy míg a felsőbb oktatás imént megjelölt körének összköltsége a közoktatási tárcza rendes kiadásainak csupán 13.6%-át képezi, addig az ugyane tételek alatt befolyó jövedelem a közoktatási tárcza rendes bevételeinek 33.7%-át képviseli; tehát már ez okból is ama kiadási tételek növelése, vagyis az *egyetemi célok* bőkezűbb dotálása nálunk méltányos volna.

Ha ezzel az összeggel szemben tekintetbe vesszük, hogy — mindenütt csak a rendes kiadásokat véve számba — például Austria tisztán egyetemeire és theologiai facultásaira 2.801.700 frtot, hogy Poroszország tisztán egyetemeire és két academiájára 8.171.358 márkát, vagyis 4,984.528 forintot, Franciaország facultásaira és az egyetemi fogalom alá eső némely más intézményére (ecole normale supérieure, collège de France stb.) 13,423.915 frankot, tehát 6,577.718 forintot költ, hogy a kis Belgium e részbeli kiadása 842.700 forintnak, a Magyarországnál szintén sokkal kisebb s népszámának harmadrészét képviselő Romániáé 851.563 forintnak felel meg, míg a kicsiny Hollandia egyetemeire fordított kiadása (1,295.062 forint) a Magyarországot tényleg meghaladja: akkor nyilvánvalóvá lesz, hogy mi *nemcsak egyetemeink számára nézve, de az egyetemek elé mindenütt tüzetni szokott célokért hozott áldozatok tekintetében* sem foglaljuk el Európában azt a helyet, a mely hazánkat nagysága, jelentősége, sőt talán anyagi ereje szerint is megilletné.

A pénzügyi szempontból való elodázás argumentumai között legkedveltebb s látszólag legmeggyőzőbb is az, a mely odairányúl, hogy a harmadik egyetem létesítésére mindaddig nem gondolhatunk, míg a már létező két egyetem teljesen ellátva, mindkettőnek minden szükséglete kielégítve nincs. Félek, hogy ha ezt az elvet komolyan akarjuk a harmadik egyetemre alkalmazni, akkor annak felállítására épen — *soha* sem fog rákerülni a sor.

Én legalább már nagyon sok egyetemet láttam, közöttük régieket és újakat, igen tekintélyeseket és világhírűeket is, de olyat, a melyre nézve el lehetne ismerni, hogy az *kész, befejezett*, hogy azon csak a legközelebbi tíz év alatt is semmi alkotni, változtatni való nem lesz, — olyat nem láttam! Ellenkezőleg, azt tapasztaljuk, hogy a világ legelső egyetemei folytonos átalakulás, megújulás képét tüntetik föl. A párisi egyetem új orvosiskolája egész kis városrészt képez, a Sorbonnet csak az imént építették egész újjá s azért alig múlik el egy év a nélkül, hogy a francia közoktatási költségvetésben a párisi főiskolák részére valami nagyobb beruházás nem szerepelne. Bécsben csak nem rég készültek el a rengeteg új központi épülettel s már mennyi panaszt, kívánságot lehet hallani, a mely még kielégítésre vár. Hasonló a helyzet Berlinben, míg Németországnak majdnem minden egyetemi városában folyamatban van, vagy épen bevégeződött, vagy most van tervben valami nagyobb építkezés. És ez nem is lehet máskép; a mellett az óriási, rohamos haladás mellett, a melyet a tudományok s különösen a természet- és orvostudományok tettek az utóbbi időben és folyvást tesznek, azoknak a tanintézeteknek, a melyek a tudomány minden haladását közvetlenül érvényesíteni vannak hivatva, megállapodniok sohasem lehet.

Azért mégis azt mondhatjuk, hogy *budapesti egyetemünk általán véve a tudomány-tanítás és művelés mindennemű eszközei szempontjából határozottan Europa jobban felszerelt és*

ellátott egyetemei közé tartozik. Ha visszagondolunk rá, hogy milyen állapotban volt ez az egyetem, a mikor a kolozsvárinak létesítését elhatározták, valóban bámulnunk kell az 1872. év törvényhozóinak *bölcs* merészsége fölöött, hogy mikor *itt* még amnyi volt a tennivaló, egy második egyetem megalkotásához hozzáfogni bátorkodtak. Ha akkor is a ma közkedveltségű elvet alkalmazták volna erre a kérdésre, ha akkor az erdélyiek local-patriotismusa — az ország szerencséjére — erősebb nem lett volna a pénzügyi aggályoknál, akkor valószínűleg ma még csak a *második* egyetem föllállításáról beszélénk, mert daczára annak a sok milliónak, a mit azóta a budapesti egyetembe befektettünk, bizonyos, hogy még további milliók beruházására lesz szükség itt is.

Azt készséggel elismerem, hogy a kolozsvári egyetem klinikáinak és a budapesti egyetem központi épületének kérdése, — az úgyszólván már folyamatban levő építkezésektől eltekintve, — oly feladata a *legközelebbi jövőnek* pénzügyi szempontból is, hogy annak megoldása előtt a harmadik egyetem számára nagyobb-mérvű építkezésekbe belé nem bocsátkozhatunk. De ezzel a feladattal 3—4 év alatt elkészülhetünk, ez nem akadályozhat abban, hogy a harmadik egyetem föllátása iránt már legközelebb ne határozzunk s annak fokozatos megvalósítását meg ne indítsuk.

Hanem — mint már előbb is említettem, — *szükséges, hogy igazságos mértéket tartsunk szem előtt a szükségletek szembeállításánál.* Hallottam emlegetni a budapesti egyetemnek olyan szükségleteit is, a melyeket a harmadik egyetem létrejötténél előbbrevalóknak, sürgősebbeknek egyáltalán el nem ismerhetek. Hogy már most leromboljunk vagy elkótyavetyéljunk olyan intézeti épületeket, a melyek kevesebb, mint tíz év előtt épültek és akkor a tudomány igényeinek megfelelőeknek találtak, vagy hogy a budapesti egyetem építését most úgyszólván *egészen újra kezdjük*: azt semmikép sem tartanám indokoltnak és bizonyos, hogy ha némely mér-

téket nem ismerő, — bár minden esetben a tudomány érdekét szem előtt tartó — követelések előtt mindig meghajolva, létező egyetemi intézeteinket mind 10—20 esztendőnkint újra építjük. — akkor sohasem fogunk ráérni egy egészen új egyetemet létesíteni.

Vannak, a kik nem is a létező egyetemek szükségletei köréből merítik az indokot a harmadik egyetem fölállításának elodázására, hanem úgy okoskodnak, hogy a míg *népnevelésünk* számtalan hiányai és bajai megszüntetve ninesenek, addig az ország pénzét olyan, inkább fényűzési természetű, nem a nemzet létérdekeibe vágó alkotásokra, minő egy új egyetem, költenünk nem szabad. Illusztrálni szokták ezt a tételt avval a tetszetős hasonlattal, hogy a míg a háznak a fundamentumai el nem készültek, addig nem lehet rá egy-egy új tornyot rakni.

Hát bizony a szellemi kultura problémái sokkal szövevényesebb természetűek és sokkal mélyebb értelműek, semhogy azokat ilyen kényelmes, architektonikus hasonlatokkal nyélbe lehetne ütni.

Kétségtelen, hogy a jó népnevelés, a mely a nemzet nagy tömegeinek adja meg a műveltséget, és pedig — a mire nálunk fő súly helyezendő — a *nemzeties műveltséget*, hazafias szellemmel egyetemben, legerősebb alapja a nemzet fennállásának, felvirágzásának. De azért az egész történelem mutatja, hogy a népnevelés magasabb tökélyre mindenütt legutóljára fejlődött ki, s ezt a magasabb tökélyt csak akkor érhette el, a mikor a felsőbb és középoktatás már teljesen virágzó állapotban volt. „*Fölről terjed a világosság, nem alulról*“, mondta Hunfalvy Pál az 1883-iki enquêtetben, és meg nem állhatom, hogy egész terjedelmében ne idézzem nemzetünk egy másik, már szintén elhúnyt jelesének, a közoktatási kérdésekben különösen széles látkörű *Csengery Antalnak* egy, a most idézettel mintegy találkozó nyilatkozatát, melyet ugyancsak a fentebb jelzett fölfogás hívei ellenében tett:

„A legveszélyesebb tévtanok egyike, a mit a népoktatás e látszóan oly buzgó apostolai hirdetnek. Nem ismerése vagy merő ignorálása az emberi művelődés összes történetének, a mely azt mutatja, hogy mindenha és mindenhol fölülről terjedt alá a világosság. Az egyetemek keletkezése jelöli az újkori művelődés kezdetét. A felsőbb oktatás képezi az alsóbb iskolák tanárait és tanítóit. Felsőbb oktatás nélkül tehát nem is lehetséges a népoktatás. A felsőbb oktatás fejlődésétől, haladásától függ a népoktatás fejlődése és haladása . . . Nem az írni és olvasni tudók százaléka dönt a nemzetek sorsa fölött, hanem az a nemzet áll meg diadalmasan a nagy verseny minden terén, a melynek nagyobb tudósai, államférfiai, hadvezérei, kitűnőbb ügyvédei, orvosai, hivatalnokai, tanítói, művészei, műveltebb kereskedői, mezei gazdái és iparosai vannak. Főleg a felsőbb és középosztályok műveltsége a döntő azon állásra nézve, a melyet a népek nagy családjában valamely nemzet elfoglal . . . A radicál democratia hóbortja, hogy a tudományt szintűgy megoszthatni, mint a vagyont, a politikai jogokat . . . A ki a közoktatás terén nivellirozásra törekszik, a köztudatlanság színvonalára igyekszik alászállítani nemzetét. A felsőbb oktatás hanyatlását gyors léptekkel követné a népoktatás hanyatlása. De hiszen — hallám mondani — nem is az a törekvésök a népnevelés e „par excellence“ apostolainak, hogy a már létező felsőbb oktatás elhanyagoltassék; hanem csupán az, *hogy új áldozatokkal ne fejlesztessék, míg a népoktatás szükséglete el nincsen látva. Mit teszen az egyebet, mint a felsőbb oktatás elhanyagolását végtelen időkre?*“

Nekem is az a meggyőződéseim, hogy felsőbb oktatásunk erőteljes továbbfejlesztésétől egész közműveltségünk fejlődése függ, s meggyőződéseim az is, hogy most már oda jutottunk, a hol az igazi továbbfejlesztés túlságosan esekély számú egyetemeink szaporítását feltételezi. E nélkül minden fejlődés egyoldalú, félszeg, fogyatékos fog maradni.

A világért sem akarnék én *valamit elvonni népnevelésünktől*. Ép oly jól, mint nálamnál talán hangosabb, de nem lelkesebb szöszlői, ismerem szükségleteit, és tudom, hogy még milliókat igényel, a melyeket meg is kell neki adni, csak hogy időközben gondoskodni kell törvények útján arról is, hogy a mit az állam a maga népnevelésével használ, azt mások aknamunkájukkal meg ne rongthassák, szóval, hogy a népnevelés érdekében hozott áldozataink valóban gyümölcsözők legyenek. De lelkesedésünkben nem szabad annyira mennünk, hogy a népnevelésnek felsőbb oktatásunk érdekeit is feláldozzuk; ezt az áldozatot — mint Csengery szépen kifejezte — végfolyamatban maga népnevelésünk keserülné meg.

Nem is hiszem én, hogy a közoktatásügy érdekeinek ilyen természetellenes ellentétbe helyezése akasztaná meg maradandóan a harmadik egyetem ügyének megérlelődését. A mi ezt tulajdonképen késlelteti, az egyfelől közönségünk nagy részének már egyszer említett közönye a valódi tudományos érdekek iránt és másfelől a *megszokás megrögzöttsége*. Mi úgy nevelkedtünk fel, apáink is úgy nevelkedtek fel, hogy meg voltunk szokva az *egyetem* fogalmát a *főváros* fogalmával azonosítani s ép ezért annak úgyszólván egységében és oszthatatlanságában hinni. A kolozsvári egyetemet is tényleg inkább másnemű okok miatt hoztuk létre, nem azért, hogy második egyetemünk legyen, hanem ugyan azért, a miért Erdélyben külön királyi táblának és Kolozsvárott „nemzeti színház“-nak is kellett lennie. A Királyhágón innen a legtöbb ember ma sem tulajdonít (elég helytelenül) a kolozsvári egyetemnek egyéb, mint legszűkebb provinciális jelentőséget, s ez okozza azt is, hogy a harmadik egyetem eszméje is úgy áll a legtöbbek előtt, mint pusztán csak a három versenyző város elsőbbségének kérdése. Maga az *egyetemek szaporításának érdeke* közönyös dolog a nagy közönség szemében; megszoktuk már, — szinte *meg is szerettük* — e részbeli szegénységünket.

Azonban most, mintha már egy kedvezőbb fordulat előjeleivel találkoznánk. Azt beláttuk, hogy több királyi táblára van szükségünk, nemcsak azért, hogy Erdélynek is jusson egy, hanem főleg *judicaturánk érdekében*. A közigazgatás szervezetében is az utóbbi időben több lépés történt a decentralisáció irányában.

Ujabbán pedig mozgalom indult meg arra nézve, hogy a vidék nagyobb, centrális helyein a közművelődés gócpontjai gyanánt museumok, könyvtárak létesüljenek. Az *egészséges decentralisáció*, a mely együtt jár az *elszigetelt erők centralisálásával*, kezd hódító eszmévé válni; talán egyszer csak meghódol a közvélemény az előtt a felfogás előtt is, hogy *a tudományok, a felsőbb oktatásnak is több nagy centrumot kell teremtenünk*.

Ha közoktatásügyünk jelenlegi vezetője vállalkozik rá, hogy az eddig elterjedt fölfogás és a megszokás merev korlátait áttörve, a harmadik magyar egyetem kérdésében bátran a kezdeményezés terére lépjen: akkor — meggyőződésem szerint — ezzel az *egy* tényével akkora érdemet fog szerezni, a melynek alapján teljesen méltóan fog odaállhatni jeles elődei mellé.

IV.

Miután daczára a megelőző fejtegetéseimben méltatott okoknak, az államhatalom eddig a harmadik egyetem ügyét nem ragadta egész erélylyel magához, az eszme, a benne rejlő erőnél fogva más irányban kezdett gravitálni és vonzatva a felekezeti és helyi érdekek sphaerája által, mint egy új s nézetem szerint *nem szerencsés csillagzat* jelent meg szellemi életünk egén: egy létesítendő *felekezeti egyetem* alakjában.

Megelőzőleg ismertettem már a debreczeni református egyetem érdekében megindult mozgalmat, a melynek kitűzött céljával annál inkább lehet s kell is e tanulmányom keretében foglalkoznom, minthogy e terv gyakran lett úgy feltüntetve, mint a melynek megvaló-

sítása bizonyos tekintetben pótolni volna hivatva a soká késő harmadik állami egyetem létrejöttét: tehát azt úgy ebből a szempontból, mint első sorban általában a felekezeti egyetemek kérdése szempontjából kissé közelebbről megvizsgálni, határozottan időszerűnek tartom.

Ha a kérdést egyszerűen csak úgy állítjuk fel, hogy vajjon *hazánkban a protestáns hitfelekezeteknek van-e egyáltalán joguk egyetem fölállítására?* akkor e kérdésre törvényeink alapján csakis *igenlőleg* válaszolhatunk.

Az 1790/91-iki XXVI. t.-czikk 5. §-a kimondja, hogy a mindkét felekezetbeli evangélikusok, úgy elemi, mint középiskoláikat nemesak megtarthatják, de belátásuk szerint újakkal is szaporíthatják, úgyszintén *felsőbb iskolákat* (et altiores) is állíthatnak előzetes királyi beleegyezéssel; (assensu regio) mindezen iskoláikban a tanerőket maguk választhatják, a tanítás és tanulás rendjét és módját maguk állapíthatják meg, — fentartásával azonban a legfelsőbb felügyeleti jognak (suprema inspectio) és *összhangban az O felsége által a karok és rendek javaslata alapján* (vagyis törvényhozási úton) *szabályozandó tanrendszerrel*, (Literaria institutio) mely ezekre az iskolákra is kiterjed.

Ez a törvény tehát az egyetemeket kifejezetten nem említi, de ki sem zárja az evangélikusok által felállítható felsőbb iskolák sorából. Ennek alapján legfelsőbb jóváhagyást nyert az ág. evangélikusok 1893-iki egyházalkotmánya, mely 189—190. §§-ában ugyan csak *főiskolákról* szól, de 223. §-ában említi azt is, hogy *evangélikus egyetemnek fölállításáig* az egyház tanárjelöltjeivel mi történjék. Úgyszintén az evang. református egyháznak az idén szentesített alkotmány-szervezetében a 405. §. 4. pontjában a főiskolák között: a) akademiák és b) „*egyetem*“ soroltnak elő.

Tehát maga az egyetemállítási *jog* kérdéses nem lehet; ha azonban e *jog tartalmát* vizsgáljuk, azt kell tapasztalnunk, hogy az annyira meghatározatlan, miszerint *a jog érvényesítése nézetem szerint okvetlenül előzetes tör-*

vényhozási intézkedést föltételezne. Erre látszik utalni a volt cultusministernek az a fentartása is, a melylyel a debreczeni egyetem javára tett városi alapítvány megerősítéséhez a maga részéről hozzájárult s a melyet fejtegetésenmek a kérdés történeti fejlődésére vonatkozó részében említettem. S még inkább utal erre Trefort 1873-iki főtanodai törvényjavaslata, a mely ama föltételeket részletezi, melyek alapján a felekezetek főiskolákat állíthatnak, illetőleg e főiskolák szervezetét szabja elő.

Ha ugyanis az evang. református egyház illetékes képviselője a kormányhoz az iránt folyamodnék, hogy például Debreczenben egyetemet nyithasson meg, illetőleg ehhez ő Felségének legfelsőbb beleegyezését nyerhesse ki, akkor a kormány a következő kérdések elé látná magát állítva:

„Mi az egyetem? Milyen tudománykarok alkothatnak egy egyetemet és legalább hány kar szükségeltetik egy egyetemhez? Mely tanszakoknak kell az egyes karokon okvetlenül képviselve lenniök és hány tanszék szükséges egy kar létrejöttéhez? Minő jogok illetik meg az egyemet a képesítés tekintetében s másrészt minő testületi jogokkal élhet? Minő tanrendszer követendő az egyetemen? Hogyan gyakorlandó a legfelsőbb felügyeleti jog egy egyetemmel szemben?“ stb. stb.

Mindezekre a kérdésekre nézve fennálló törvényeink *semmi* felvilágosítást sem nyújtanak, mert mindkét létező egyetemi törvényünk, (az 1848. XIX. és 1872. XIX. t.-ezikk) a maga szűkszavú dispositióval is csak egy-egy meghatározott egyetemre vonatkozik, az első a budapestire, a második a kolozsvárirra, s hogy egyetem és egyetem között a szervezet tekintetében különbség lehet, azt magának az utóbbi törvénynek a kolozsvári egyetem karaira vonatkozó rendelkezése tanúsítja, más-kép állapítván meg azokat, mint a hogy a budapesti egyetemen fennállanak. De különben is mindkét törvény félreérthetetlenül *állami* intézményekre vonatkozván,

azoknak analogiája a fentebb elősorolt kérdések nagy részére már ez okból sem alkalmazható.

Vajon helyes, jogos, ezélszerű volna-e, ha a fentebbi kérdéseket egy ily konkrét eset alkalmából a végrehajtó hatalom — habár legfelsőbb elhatározással is, — a maga hatáskörében döntené el? Nézetem szerint ez úgy az előbb idézett 1791-iki alaptörvény rendelkezéseivel, mint a kérdések természetével, fontosságával, horderejével határozottan ellenkeznek.

Egyébiránt maga a törvényhozás jelölte ki a helyes útát e kérdésben, a mikor *mindkét létező egyetemünk ügyében külön törvényt alkotott s mindkét törvényben kilátásba helyezte az egyetemi oktatás ügyének általános törvény általi rendezését.**

Ha tehát a debreczeni protestáns egyetemet esakugyan létre akarják hozni, akkor véleményem szerint e kérdéssel okvetlenül a törvényhozásnak is kell foglalkoznia, és vagy ezen egyetemre vonatkozó külön törvényt alkotnia, vagy — a mi bizonyára helyesebb volna és a mire nézve az előzmények az említett törvényeken kívül az 1869-iki trónbeszédben, b. Eötvös 1869-iki törvényjavaslatában, az 1872-iki értekezletben és az 1873-iki Trefort-féle törvényjavaslatban már megvannak — : *az egyetemek, esetleg az egész felsőbb oktatás ügyét általános törvényvel szabályoznia.*

Kénytelen vagyok itt arra is utalni, hogy a felekezetek egyetemállítási joga a maga tartalmára és következményeire nézve sokkal bonyolultabb és kényesebb dolog is, mint sokan hinnék, s hogy ezért annak törvényhozási rendezését nem csak illetékességi szempontból, de tekintettel a felmerülhető számos controveskérdésre is okvetlenül szükségesnek tartom.

Nevezetesen: nálunk az egyetemek tudvalevőleg nem csak tudományos grádusokat, de állami érvényű

* A kolozsvári egyetemre vonatkozó törvényjavaslat tárgyalásakor a kormányt ellenzéki részről *alkotmány sértéssel* vádolták, mert az új egyetem megnyitására az előintézkedéseket megtette, mielőtt a törvényhozás határozott volna.

képesítést is nyújtanak. Már most a *tanítás* és *képesítés* joga két különböző dolog s az utóbbi az államhatalomnak oly attributumát képezi, a melyet az idézett régibb tanügyi törvények által bizonyára nem osztott meg a felekezetekkel oly mértékben mint a tanítás jogát. Ezt tanúsítja nem csak számos azóta létrejött törvényünk, de bizonyítja az administratív gyakorlat is oly téren, a mely törvényileg szabályozva nincs. Így például a kormány tényleg betekint minden felekezeti jogacademia minden évi tanrendjébe s csak ha az előszabott tanszakoknak az előszabott mértékben való tanítását biztosítva látja, *nevezi ki évről-évre az illető jogacademia államvizsgálati bizottságát*, mely nélkül a tanintézet nyilvánossági jogúnak elismerhető nem is volna. Ebben a tényben benne rejlik a felekezetek részéről is annak elismerése, hogy a képesítési jogot tulajdonképen évről-évre a kormány rendelkezéséből kapják meg, *az tehát vissza is vonható*. Ez a bizonytalan jogállapot a jogacadmiaakra nézve a régi usus alapján s kölesönös jóakarattal mellett még csak valahogy fentartható volt, de hogy egyetemek létesüljenek, a melyeknek képesítési joga *törvényileg meg nem határozott követelmények szempontjából* kormányzati hatáskörben évről-évre adassék meg, az, azt hiszem, maguknak a felekezeteknek érdeke szempontjából sem kívánatos.

Külömben sem tévesztendő szem elől, hogy a legtöbb állam, a melyben felekezeti egyetem van és a melyben ezen egyetemek jogköre törvényileg szabályoztatott, *lényeges különbséget tesz az állami és a felekezeti egyetemek képesítési joga között*, még a tudományos fokozatok osztása tekintetében is.

Így *Francoziaországban* az úgynevezett szabad faculték vagy egyetemek (ilyenek a katolikus felekezetiiek) kizárólag csak tanítanak, de semmi képesítési jogot sem gyakorolnak; államilag érvényes vizsgák letételése végett, hallgatóik kénytelenek az állami facultásokat keresni fel.

Angliában is, hol pedig az iskolaállítás terén a legnagyobb szabadság uralkodik, például a dublini katolikus egyetem csak tanít, grádusokat csupán theológiából és a philosophiából oszt.

Hollandiában az államiakon kívül van egy egyetem, melyet nem az állam, hanem egy város tart fenn: az amsterdami; ez ép oly jogokat gyakorol, mint az államiak, de ép olyan állami kormányzás alatt is áll, mint ezek. Egyetemek állítására az alkotmány a jogot a vallási s más testületeknek megadja, de a grádusok osztására való jog megadása iránt tett javaslatot a törvényhozás elutasította.

Belgiumban van részletesen intézkedő egyetemi törvény 189 -ből. Az alkotmány értelmében bárki állíthat bármily fokú iskolát, tehát a felekezeti is állíthatnak fel egyetemeket, sőt tényleg fenn is tartanak kettőt; az egyetemek karait, a karokon képviselendő tanszakokat, a karonkint végzendő tanulmányokat azonban a törvény minden egyetemfentartóra nézve kötelezőleg előszabja, s az ország székvárosában egy állami bizottság székel, a melynek hitelesítő záradéka ad csak érvényt minden egyetem bármily képesítő oklevelének; ezen hitelesítő záradék megadása pedig a törvény rendelkezéseinek az illető egyetem részéről való megtartásától van függővé téve.

Olaszországban van néhány, nagyon jelentéktelen felekezeti egyetem, a melyek régibbek a jelenlegi alkotmánynál s grádusokat osztogatnak, de az állami szabványoknak alá vannak rendelve. A jelenlegi alkotmány fennállása óta felekezeti egyetem felállítására jog nem adatott; a létrejött felekezeti szakiskolák képesítési jogukat a kormány rendeletével kapták meg.

Austriában és *Németországban* tudvalevőleg felekezeti egyetemek egyáltalán nem léteznek. Ilyennek Németországban legfőlebb az alapítványi jellegű, bár királynak nevezett braunsbergi Lyceum Hosianum volna tekinthető, és épen ez a némileg felekezeti (katolikus)

színezetű intézet az egyetlen németországi felsőbb iskola, melynek karai nem bírják a doctori promótió jogát.

Már az ismertetett példák is mutatják, hogy a felekezetek egyetemfentartási joga terén különböző felfogások uralkodnak, hogy annak törvényes szabályozása mindentűt, a hol ily egyetemek létesítése szóba került, szükségesnek ismertetett s hogy *a hol a felekezeti egyetemek egyáltalán valamely képesítési jogot gyakorolnak, ott ennek köre és föltételei gondosan meg vannak szabva.*

Azt hiszem tehát, igazolt abbeli felfogásom, hogy a tervezett debreczeni protestáns egyetem tényleges létesítése csak a törvényhozásnak valamely alakban való rendelkezése alapján történhetnék meg.

Így áll a dolog *jogi* oldala; nézzük már most, hogy *czélszerűségi* szempontból e terv kivitele mennyiben felelne meg azoknak az érdekeknek, a melyek az előbb kifejtettek értelmében a harmadik egyetemhez fűződnek s annak szükségességét indokolják.

Ha pusztán arról van szó, hogy az evang. református egyház szükségét látja annak, miszerint debreczeni főiskoláját fejleszsze, papjelöltjeinek magasabb kiképzését s esetleg doctori fokozattal való felruházhatóságát biztosítsa, tanárjelöltjeinek mindennemű szakra a törvénynek megfelelő módon való képzéséről *saját hatáskörében* gondoskodják: akkor ennek az első sorban mindenesetre *felekezeti* érdekek szempontjából a debreczeni egyetem fölállítása indokoltnak tűnhetik fel, habár azt hiszem, ezeket az érdekeket is ki lehetne elégíteni más úton. Ha azonban azoknak a nagy, országos érdekeknek, a nemzeti kultúra amaz általános érdekeinek szempontjából vizsgáljuk a dolgot, a melyeket én az előbbieken, mint a harmadik egyetem fölállításának indokait soroltam fel: akkor arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy azokra egy ily felekezeti egyetem fölállításából csak nagyon kevés előny s annak következményeiből esetleg némely hátrány is háramlanék.

Először is, — bár a hely kérdésével csak a legutolsó fejezetben szándékozom foglalkozni, — a felekezeti egyetem helyéül kiszemelt Debreczennel szemben már most meg kell jegyeznem, hogy miután az úgyszólván beleesik az ország két egyetemi városát: Budapestet és Kolozsvárt összekötő földrajzi vonalba, e város a közművelődési tényezők helyes geographiai elosztása szempontjából egyetemi székhelyül nem látszik alkalmasnak s mindenesetre valószínűtlen, hogy e fekvése mellett az ottani egyetem — el is tekintve felekezeti jellegétől. — az országnak Budapesttől és Kolozsvártól távolabb eső részeire valami nagy vonzerőt gyakorolna. E helyen fölemlíteni tartozom, hogy a most jelzett körülmény daczára Trefort 1880-iki előterjesztése Debreczent alkalmasnak mondja egy protestáns felekezeti egyetem helyéül, melynek föllállítása eszméjével a protestánsok már akkor foglalkoztak.

Másodszor nem szabad felednünk, hogy a harmadik egyetem föllállításának egyik legstirgetőbb indoka orvosi facultásaink rendkívül csekély száma s ebből folyólag a hazában képzett orvosok számának elégtelensége. A Debreczenben tervezett protestáns egyetemet Trefort most idézett felterjesztése úgy említi, mint a mely protestáns theologiai, jogi, philosophiai és matematika-természettudományi karokból volna szervezendő; a város adományára vonatkozó tárgyalások alkalmával csak jogi és philosophiai s később létesítendő theologiai facultás említettett s legalább is kétes, vajjon a philosophiai kar a budapesti állapot értelmében volt-e gondolva, vagyis mint olyan, a mely a matematikai és természettudományokra is kiterjedne? De akár mint legyen is ez contemplálva, amnyi bizonyos, hogy *orvostudományi kar szervezése a debreczeni protestáns egyetem keretében nem forog szóban*, a mint hogy nem is hiszem, hogy ama roppant költségek mellett, a melyeket egy modern orvostudományi kar létesítése a szükséges klinikák, laboratoriumok, gyűjtemények miatt igényel, egy fele-

kezeti és helyi tényezők által létesített egyetemen e kar felállítása a mi viszonyaink között lehetséges volna. Tehát bizonyos az is, hogy a debreczeni terv megvalósítása a harmadik egyetemet indokoló egyik legaktuálisabb, leggyakorlatibb érdek szempontjából *teljesen közönyös* vállalkozás volna, ezen az érdeken — az orvosképzés és vele összefüggő egészségügy érdekén — mitsem lendítene, s miután az állam részéről egy külön orvosi facultás felállítása a többi karok nélkül, nem kívánatos, de természettudományi kar nélkül nem is lehetséges: *a debreczeni protestáns egyetem fölállítása a harmadik — orvoskarral bíró — állami egyetem kérdését változtatlanul a napirenden hagyná.*

Ezekhez járul, hogy akármily dícséretes, elismerésre, sőt esodálatraméltó áldozatkészséget fejtenek is ki az érdekelt helyi, sőt távolabb eső tényezők is ezen felekezeti egyetem létrehozása körül, mégis alig hihető, hogy oly anyagi erő felett rendelkezhetnének, mely egy, az egyetemek iránt mai nap támasztott minden igénynek megfelelő egyetem felállítására és fentartására — még abban a keretben is, a melyben a debreczeni egyetem tervezve van — elegendő volna. Különösen áll ez arra az esetre, ha matematika-természettudományi kar, illetőleg a philosophiai karon matematika-természettudományi szakok is terveztetnek, a mely szakok tudvalevőleg az orvosiakhoz nagyon hasonló költséges berendezést igényelnének, s a melyek *nélkül* viszont még a tervezett tanárképző intézet sem felelhetne meg egész feladatkörének.

A leíró természettudományok, (állattan, növénytan, ásvány- és földtan) a physika, a vegytan mai nap mind kiterjedt intézeti helyiségeket, külön e célra berendezett laboratóriumokat, gazdag gyűjteményeket és fűvészkertet igényelnek. Kolozsvárott az egyetem abban a szerencsés helyzetben volt, hogy az erdélyi museuntól nemesak kész, nagy gyűjteményeket, de botanikus kertet és állattani intézetül alkalmas épüle-

tet is kapott; mégis szükséges volt 161,000 forint költséggel vegytani intézetet építeni, a könyvtár újon való felépítése által a növénytani intézetnek új helyiséget adni s a physikai és ásványtani szakok ma sinesenek véglegesen elhelyezve. Nem tudom, milyen állapotot találnának e szakok Debreczenben s számba vették-e az ottani egyetem tervezői az elhelyezésök által igényelt költségeket?

Általán sajnálom, hogy utána járásom daczára sem tudtam pontos adatokat szereznii a debreczeni egyetem részére alapított vagy felajánlott összegek mennyiségéről s azok netáni külön-külön rendeltetéséről. Ez év elején a lapokban másfélmillió korona volt — mint a gyűjtések eredménye — említve; azóta ez az összeg bizonyára gyarapodott.

Nézzük már most, hogy, *föltve, miszerint az érdekelt tényezők az építkezés, berendezés, gyűjtemények létesítésének, szóval az alapberuházásnak minden költségeit képesek előteremteni*, mennyibe kerülne a tervezett egyetemennek, valódi egyetemi színvonalon való *fenntartása*.

A kolozsvári egyetem az orvoskar összes költségeinek levonásával, ellenben a tanárképző intézet esekély költségének hozzászámításával kerül ez idén 205.848 frtba. A lebergi egyetem az orvoskar felállítása előtt került évi 175.000 frtba, a czernowitzi (mely theologiai, jogi és bölesészeti facultásból áll) 116.000 frtba, a zágrábi, hasonló összeállítással, az összes természet-tudományi szakokkal és gyógyszerésziskolával, 147.700 frtba, a münsteri academia, mely pedig csak theologiai és bölesészeti facultásokból áll: 134.200 frtba.

Azt hiszem tehát, hogy ha a debreczeni protes-táns egyetem orvoskar nélkül, de — már a tanárképzés teljessége szempontjából is, — matematika-természettudományi szakokkal szerveztetnék, akkor annak évi rendes költségét *legalább* 130.000 frtra kell számítanunk, a mi az — eléggé optimistikus számítással — 20.000 frtra tehető tandíjjövedelem levonásával 110.000

forint tiszta kiadás után országos kamatláb szerint 2,750.000 forint, vagyis 5,500.000 koronára menő alaptőkének felelne meg. Ekkorára kellene tehát az alapított és gyűjtött összegeknek legalább is rúgniok, hogy a debreczeni egyetem fennállása — orvoskar nélkül is — biztosítottnak legyen tekinthető.

És föltéve, hogy ennek a roppant összegnek az összegyűjtése, illetőleg ekkora kiadás fedezetének biztosítása csakugyan sikerülne, még mindig hátramarad az a legfontosabb kérdés, *vajon a hazai tanüggynek, a tudomány érdekének, a nemzeti érdekeknek jó szolgálatot teszünk-e azzal, ha a felekezetek egy sohasem tagadott, de eddig talán nem ok nélkül igénybe nem vett jogának buzgó érvényesítésével a felekezeti oktatást s tehát vele mindenesetre a felekezeti szellemet is egy oly térre visszük be, a horá az eddig hazánkban befogadva nem volt: az egyetemi oktatás terére?* Mert bár igaz, hogy a tervezett protestáns egyetemen képviselendő szakoknak majdnem mindegyike oktattatik már ma is *felekezeti felsőbb iskolákban*; a theologia a hittani intézetben, a jog a jogacademiákon, a bölesészeti szakok egy része szerzetrendi tanárképezdéken stb. — ne feledjük, hogy mikor *egyetem* fölállításáról van szó, — a mire nem hihetem, hogy csak a *cím* miatt törekednének — mind e tanszakoknak sokkal magasabb tudományos auctoritással és sokkal nagyobb érvényű képesítési joggal tanítása van minden bizonynyal célba véve.

Kőrösy Sándor a képviselőházi enqueteben oda nyilatkozott, hogy felekezeti egyetemekre szükség van, már az *egészséges verseny* érdekében is. Ez az elv az elméletben megállja a helyét, de bizony a gyakorlatban nem mindig bizonyúl igaznak. Ha a mi közönségünk csakugyan minden esetben a képesítő oklevelek belső értékét vizsgálná és elkerülné az oly iskolákat, a melyek enyhébb mérték alkalmazásával mégis ugyanoly érvényű bizonyítványt adnak mint mások, ha nem hallanók nálunk oly igen gyakran, hogy hiszen ennek vagy amannak

ninesen azért szüksége ilyen vagy amolyan bizonyítványra, hogy hivatalnok, vagy tanár legyen vagy egyéb tudományos hivatást kövessen, hanem csak azért, mert szülei megkívánják, hogy végzett ember legyen, van neki miből élnie stb. stb; szóval, ha nálunk a tudományos qualificációt minden esetben az igazi, komoly tudás kedvéért keresnék és annak hiányában a bizonyítvány formái értékének a közönség felfogása gyakorlati értéket nem tulajdonítana: akkor azt mondanám én is, hogy romboljunk le minden gátat, a mely nálunk ma még a tanítás és iskolaállítás szabadságát korlátozza, és hadd legyen valóban szabad verseny, a melyben aztán: győzzön a jobb! De a míg ennek föltételei a gyakorlatban hiányoznak, addig én a szabad verseny absolut elvét érvényesíthetőnek nálunk nem tartom, egyéb politikai okokból sem, a melyekre lesz még módom ráutalni.

Nem akarom én ezzel épen a debreczeni főiskola derék tanári karát kisebbiteni vagy az ott tervezett egyetem színvonaláról már előre kedvezőtlen véleményt mondani: itt elvről van szó és szem előtt kell tartani azt, hogy ha egyszer a felekezeti egyetem megvan, akkor a példa nem fog sokáig követés nélkül maradni.

Nálunk most mind sűrűbben szokták a *népnevelés teljes államosságát* követelni; és sajátságos, hogy ugyanakkor, a mikor néhányan hazafias buzgalmukban az állami érdekek védelmét az oktatás terén odáig akarják vinni, hogy — nem számolva a tehetetlenséggel határos nehézségekkel, a melyekkel egy ily reform járna, — a felekezeteket száműzni akarják az oktatásnak arról a teréről, a melyen a valláserkölcsi momentumok mindenesetre legnagyobb súlylyal bírnak s a melyen ép ezért a felekezeti oktatás még legjogosultabb: az elemi oktatás teréről, ugyanakkor megengedni készek, hogy a felekezetek az oktatásnak egy egészen új terén: a legfelsőbb vagyis az egyetemi oktatás terén, állást

foglaljanak. A mikor napról-napra látjuk, hogy a felekezetek középiskoláikat csak igen tetemes államszegélyekkel képesek a törvénynek megfelelő és korszerű karban fentartani, valóban esodálkozunk kell felette, hogy a helyett, miszerint erőiket — mint *Felméry Lajos* igen okosan tanácsolta nekik, — alsó- és középiskoláik független fentartására concentrálnák, egyetemek állításába akarnak boesátkozni.

Örömemre szolgál felfogásom támogatására két oly férfiú véleményére hivatkozhatni, a kiknek egyike egész a radicalismusig előhaladott politikai és sociális nézeteiről, másika pedig épen mint a felekezeti jogok lelkes és buzgó védője ismeretes. *Herman Ottó* az 1883-iki enqueteben hangsúlyozta, hogy „ez idő szerint nálunk és egyebütt is határozottan követeltetik, hogy a tódori okleveleket osztogató legmagasabb intézetek ne viseljenek felekezeti jelleget.“ *Thaly Kálmán* pedig a képviselőház 1887 február 17-iki ülésében kijelentette, hogy sem katolikus, sem protestáns egyetem fölállítását nem kívánja.

Már előbb említettem, hogy a protestánsok debreczeni példája nem maradna követés nélkül. Azt hiszem, nem kell jóstehetség hozzá előre megmondani, hogy ha a protestáns egyetem létrejött, akkor a *katholikus egyetem*, melyről már szintén szó volt régebben és legújabbban is, s a melyre szintén tétettek alapítványok, nem váratna sokáig magára. A hozzávaló anyagi erőt — már legalább akkorát, a minővel a protestánst létre tudták hozni, — bizonyára megtalálnák és hogy *joguk* volna hozzá a katolikusoknak is, ezt a protestáns egyetem zászlóvivői csak nem vonnák kétségbe? A katolikus egyetem felállítása pedig egy más kérdést is mozgásba hozhat. A budapesti egyetem alapjára nézve elismerték mindíg a kormányok, elismerte maga Deák Ferencz, hogy annak vannak részei, a melyek katolikus felekezeti czélokra adattak s hogy ezek ezentúl is erre a czélra biztosítandók vagy *kiválasztandók*. A katolikus

egyetem föllállítása könnyen maga után vonhatná ezen alapok revindicálását, esetleg a budapesti egyetem katolikus theologiai karának megszüntetésével.

És tovább megyek: a „quod uni justum alteri aequum“ elve szerint nehezen tartanám a protestánsok sikeres kezdeményezése után megtagadhatónak, hogy — ha kívánná, — a görög keleti egyház is felállítsa a maga egyetemét, — például Nagyszebenben egy görög keleti román egyetemet; *pénzforrásokat* is esetleg találna számára; hogy az ilyen egyetemnek a *nyelve* milyen volna, az legalább is kétes, mert a nemzetiségi törvény, csak az *országos* egyetem nyelvét nyilvánítja magyarnak, hogy azonban a *szelleme* a magyar állameszme iránti rokonszenv terjedésének nem kedvezne, azt némely eddig szerzett tapasztalat után meglehetősen bizonyossággal mondhatjuk előre.

Ime csak futólag mutattam rá, hogy a felekezeti egyetemre irányuló törekvés következményeiben hová vezethet. Kívánatos-e *tudományos* szempontból, kívánatos-e *politikai* szempontból, hogy ebben a nemzetiségileg, társadalmilag úgyszólván széttagolt, politikailag még eléggé össze nem forrt országban immár a tudományba is belévitessék a felekezeti s előbb-utóbb a nemzetiségi particularismus? hogy akkor, a mikor minden jel a *vallásosság* hanyatlására s csak a *felekezeti* szellem erősödésére mutat, akkor még egyetemek alakjában is újabb várak építtessenek e felekezeti szellem s vele a széthúzó törekvések, a szellemi elkülönülés, az inkább hatalmi érdekekért, mint tudományos igazságokért vívott meddő szellemi harc számára?

Ezeket a kérdéseket annál kevésbé habozok teljes nyíltsággal állítani oda és hívni fel rájuk a felekezeti egyetem pártolójának figyelmét, mert meg vagyok róla győződve, hogy a felekezeti egyetem eszméjének eddigi terjesztése a legtisztább hazafias intenciókból indult ki s ép ezért hihetem azt is, hogy pártolói másoknak

ugyanily hazafias érzület által sugalt aggályait elfogúlatlanúl fogják mérlegelni.

Ezen aggályaim alapján ajánlanám a debreczeni protestáns egyetem tervezőinek jóakarátú megfontolásába, vajon nem volna-e jobb jelenlegi főiskolájuk keretében maradvá jogacademiájuk fejlesztése mellett esetleg a philosophiai szakok számára is egy *academiát* létesíteni, mely tanárjelöltjeiket néhány éven át képezhetné? vagy valamelyik egyetem mellett egy internátust állítani fel tanárjelöltjeik számára, a hol egyházi felügyelet és vezetés alatt állhatnának?

Hogy a protestáns theologiai facultás kérdését mikép vélem megoldandónak, arról tanulmányom utolsó fejezetében szólok.

Mindenesetre pedig megfontolandónak vélem a felhozott szempontokat a *törvényhozás* részéről, ha a protestáns egyetem felállításának kérdésével, — esetleg az egyetemi törvény megalkotásával — foglalkozni fog, a melyeknek egyikét vagy másikat merőben elkerülhetetlennek tartanám, ha a debreczeni terv a megvalósulás stádiumába lépne.

A felekezeti egyetem állítására irányuló mozgalomból pedig levonhatjuk azt a tanulságot, hogy *jó lesz a harmadik állami egyetem fölállítását soká nem késleltetni*, mert e kérdés megoldatlan volta az egyedüli, a mi annak a mozgalomnak némi látszólagos jogosúltságot kölcsönöz.

V.

Az előbbiekben előadtam az egyetemünk szaporítására irányuló törekvés rövid történetét és jelen állását, indokolni iparkodtam a harmadik egyetem szükségességét és kifejttem, hogy annak, ha a hozzákötött czélokat elérni akarjuk, *állami egyetem*-nek kell lennie, mert egy felekezeti egyetem ama czélokat a maguk teljességében megvalósítani nem is tudná s úgy a tudo-

mány, mint a nemzeti érdekek szempontjából veszélyeket is rejtene magában.

Most még azt tartozom előadni, hogy a harmadik állami egyetemet miképen vélem megvalósítandónak s hogy azzal kapcsolatban felsőbb oktatásunk további fejlődésének milyen irány volna felfogásom szerint adandó.

És itt már el nem kerülhetem, hogy a *hely kérdéséről* ne szóljak, és pedig mindjárt e fejezet elején, mert azt, a mit az egyetem szervezetére nézve később mondandó leszek, kénytelen leszek némely tekintetben a kínálkozó helyek viszonyaira is vonatkoztatni.

A harmadik egyetemre irányuló mozgalom folyamában következő városaink lettek, — részint traditióik, történeti reminiscenciáik, részint jelenlegi előnyös viszonyaik s a cél iránti áldozatkészségük alapján — a harmadik egyetem esetleges helye gyanánt említve: Pozsony, Győr, Szeged, Kassa, Nagy-Szombat, Nagy-Várad, Pécs, Veszprém, Gyulafehérvár, Sárospatak, Debreczen.

Azt hiszem, mindenki egyetért arra nézve, hogy főleg *Pozsony, Szeged, Kassa* és *Debreczen* tekintendők olyanoknak, a melyek között a választásnak meg kell történnie.

Kijelentem, miszerint részemről a harmadik egyetemet annyira szükségesnek tartom, hogy bár annak sikeres működése és felvirágozása nagy részben függ a választandó helytől, s e tekintetben az említett városokat nem tartom egészen egyenlően qualificáltaknak, mégis szívesebben tudnék részemről belenyugodni abba, hogy azok *bármelyikében* jőjjön létre az egyetem, mintsem abba, hogy e fölötti meg nem egyezhetésünk miatt a kérdés még tovább is megoldatlan maradjon.

Én tehát, ha az arra illetékes kormány a kezdeményezést ama négy, kivétel nélkül jelentékeny és bizonyos viszonylagos előnyöket felmutató város bármelyikének váiasztása alapján megtenné, azt valami

nagyon mereven ellenezni nem tudnám, de véleményemet a *viszonylagos előnyök súlyára* s e szerint a négy város egymás közötti elsőbbségi igényére nézve teljes őszinteséggel kívánom elmondani.

Nem reflectálok mindazokra, a mik néha nem menten a túlzástól egyik s másik város mellett fölhozzattak; csak a leglényegesebb dolgokat emelem ki.

Pozsony mellett szól az, hogy ott régi kultura és történeti traditiók alapjain épülne föl az egyetem, hogy ott egy igen jól ellátott jogacademia kész jogi kart szolgáltatna, hogy kórháza, mely a budapestiek után után legnagyobb az országban* nagy betegforgalmával és hullaanyagával klinikai ezélokra alkalmas volna, míg nem rég épült, jól felszerelt bábaképezdését a szülészeti és nőgyógyászati tanszék használhatná. Az üresen álló s talán nagyobb nehézségek nélkül megszereshető primási palota imposáns, párját ritkító központi épületül szolgálna. Bécs közelsége a szellemi művelődés ottani eszközeit az egyetem javára felhasználhatókká tenné; a város nagy intelligentiája, kellemes fekvése élénk vonzerőt fejthetne ki; az ország nyugoti részeiből most nagy számmal az osztrák egyetemekre tóduló magyar ifjak szívesen telepednének le a pozsonyi egyetemen.

Ellene fölhozni szokták, hogy Bécs közelsége nem előnynek, de hátránynak bizonyítana, mert elnyomná az egyetem önálló, magyar szellemű fejlődését s a város másik hátrányaképen a benne időnkint erőre kapott nemzetiségi törekvéseket említik.

Szeged mellett szól az, hogy az országnak Budapest után legnépesebb városa (85.569 lakos), hogy a tiszta magyar elem központja, a magyar alföld székhelye s ezért egyeteme kiválóan alkalmas volna a magyar faj szellemi színvonalát emelni. A városnak az

* Van benne 450 ágy 4800 évi betegforgalommal, a múlt évben 371 bonczolási esettel.

árvíz óta létrejött modern épületei szinte kínálkoznak tanárok és ifjúság befogadására, vonzereje a délvidéki nemzetiségekre eddig is nagynak bizonyult s így elősegítené azoknak az új egyetem szellemi körébe vonását. A tekintélyes Somogyi-könyvtár az egyetem gyűjteményeinek jó magvát képezné s a város a maga erejéből museumot is kíván létrehozni; bábaképezde itt is van, a kórházat a város gyarapítani hajlandó, sőt mint újabban a lapokban olvasható volt egész új, nagy közkórház építése van tervben.

Szeged ellen főleg népszámához mérten intelligentiájának csekély számát s azt a körülményt hozzák fel, hogy túlnyomóan gazdasági foglalkozású nép által lakva, benne eddig nem fejlődött ki az a szellemi légkör, a mely a magasabb kulturintézmények fölvirágoztatására alkalmas. Itt jogacademia sines, tehát valamennyi kart újon kellene alkotni.

Kassa mellett a legfőbb érv az a régi, hagyományos áramlat, mely a legtávolabb vidékek ifjait a felvidék iskolái felé vonta és vonja még, bizonyára nemcsak a „német szó“ miatt, a melyet most már bajos ott megtanulni, de a felvidéki városok kiváló műveltsége kedvéért is, a mely Kassán teljes mértékben föltalálható. Itt is volt régebben egyetem s Kassa a magyar irodalom és művészet kifejlesztésében a század elején nagy szerepet vitt. Különös előnye, hogy az itteni jogacademia már állami s így annak az egyetembe olvasztása nem igényelné jogi kérdések megoldását, helyesebben az állam általi átvételt, mint a tanulmányalapból fentartott pozsonyi jogacademiáé. A kassai egyetem a magyar nemzeti kultúra elterjesztésének hatalmas eszköze volna az éjszaki felvidéknek jobbára jó érzelmű és fogékony tótsága között.

Kassa ellen szól némileg az, hogy a négy szóbanforgó város között a legkisebb (28.884 lakos), valamint az, hogy eddig a város — vagy anyagi erő hiányában vagy mert maga kevés reményt táplál az egyetem el-

nyerésére, — a legesekélyebb actiót fejtette ki s legkevesebb ajánlatot tett.

Debreczen eddig tulajdonképen inkább csak mint felekezeti egyetem székhelye jött szóba. de tekintettel tagadhatatlan jelentőségére és arra, hogy a felekezeti egyetem eszméjét elvben elutasítandónak tartom, kötelességemnek vélem vele, mint állami egyetem esetleges székhelyével is foglalkozni. Előnye tiszta magyarsága s az, hogy szintén régi kulturintézmények állanak fenn benne; újabban teljesen modern kórház is épült; az eddig történetek mutatják, hogy *Debreczen* lakossága egy nagy tudományos intézet létesítése érdekében bármily áldozatokra kész; ez talán bebizonyúlna akkor is, ha nem felekezeti, de állami egyetem létesítése forogna szóban. A felekezeti jogacademiák között itt van a leglátogatottabb és legjobban ellátott, mely látogatottságra a királyi jogacademiákat is megelőzi.

Debreczen árnyoldala, — mint már említettem, — geográfiai fekvése: Budapest és Kolozsvár között úgyszólván a középben, és meglehetősen határozottan előtérbe lépő felekezeti (t. i. protestáns) jellege, a melylyel szemben azonban viszont néhányan Szegednek kifejezetten katolikus jellegét szokták kifogásolni.

A vitakérdés — mai állása szerint — főleg azon a ponton látszik megfordúlni, hogy *mit akarunk a harmadik egyetemmel főképp elérni?* azt-e, hogy a magyar kultúra a nemzetiségekre való erősebb ráhatás által terjedjen, vagy azt, hogy a magyar fajú elemek a magasabb műveltség áldásaiban könnyebben és tömegesebben részesüljenek? Az előbbi irányzat szempontjából első sorban Pozsony, másodsorban Kassa; az utóbbi irányzat szempontjából első sorban Szeged, másodsorban *Debreczen* jönnének tekintetbe.

Nézetem szerint azonban ezek az irányzatok nagyon egyoldalúan állítják oda az egyetem föladatát, s azért egyikök sem fogadható el kizárólagos zsinórmértékül az egyetem helyének megválasztásánál.

Az egyetem főcélja mindenesetre a *nemzeti műveltség* emelése; de e célnak *mindkét irányban*, úgy azokkal az elemekkel szemben, a melyeket a művelés által a *nemzethez szorosabban hozzácsatolni*, mint azokkal szemben, a melyeket a művelés által csak *megerősíteni, fölemelni* kell, csupán úgy felelhet meg, ha *nagy szellemi erő kifejtésére képes*. Ez a nagy szellemi erő pedig könnyebben fejlődik ki ott, a hol már régi műveltség, élénk szellemi élet, tudományos légkör van, mint ott, a hol mindezt *úgy-szólván az egyetemnek magának* kell teremtenie. Ez a nagy szellemi erő, ha egyszer megvan, könnyebben pótolja a geográfiai közelséget, mintsem a geográfiai közelség pótolhatná a szellemi erő hatását.

Lehet, hogy tévedek, de én azt hiszem, hogy *Pozsony*-ban az egyetem kedvezőbb talajt találna arra, hogy rövid idő alatt oly szellemi erő fejlődjék ki benne, minő az egyetemhez kötött nagy nemzeti kulturmissió teljesítéséhez szükséges; ezenkívül ott az egyetem létesítése legkönnyebben és leggyorsabban is volna eszközölhető. A mi az ottani nemzetiségi áramlatokat illeti, azt hiszem, a magyar állam ma már erősebb, semhogy attól kellene tartani, hogy intézményei a környezetükben föl-fölmerülő nemzetiségi velleitások által akármilyen tekintetben érintethetnének; ellenkezőleg, majdnem bizonyosnak tartom, hogy a hol a magyar állam művelődési intézményei teljes világító és melegítő erejüket fejtik ki, ott az államellenes törekvések parazitái is elfognak tűnni vagy legalább veszélytelenekké fognak válni. A mi pedig Bécs közelségét illeti, — az oly nagy szellemi központ, mint az osztrák főváros egyeteme, minden körülmények között érvényesít bizonyos befolyást a közel szomszéd ország szellemi életére, kivált ha annak fejlődésében a múltban épen a német kultúra olyan nagy szerepet vitt, mint a nyugati Magyarországon. Ez a befolyás tehát ma is, és pedig nagy mértékben nyilvánul; és én épen azt hiszem, hogy jelentékenyen *csökkentené* ezt a nagy befolyást az, ha épen

Magyarhon nyugati határszélén egy nagy kulturacentrum létesülne, melyet nemcsak a nemzeti művelődés jelenlegi erős áramlata, de *saját jelentőségünk érdeke* is arra készítetne, hogy tudományos működésében önálló magyar irány érvényesítésére törekedjék. Természetesen azt nem lehet, de nem is szabad kizárnunk, hogy a Pozsonyban felállítandó egyetemnek úgy tanárai, mint hallgatói Bécs gazdag gyűjteményeit, tudományos intézeteit, sőt esetről-esetre a kiváló tudósaival való közvetlen szellemi érintkezést is tanulmányaikban, tudományos munkáikban fölhasználják; ez saját tudományosságunknak csak javára szolgálhat és szellemi önállóságunknak kevesebb ártalmával jár, ha Bécs szellemi kincsei és tudományos életének termékei a tudománynak egy nagy magyar központjában öntudatosan feldolgozva hatják át saját műveltségünket, mintha ily közvetítés nélkül a maguk idegenségében közvetlenül lesznék a mi tudásunknak alkatelemeivé. E mellett bizonyos, hogy Bécs kifejlett tudományos élete erős ösztönző hatással lesz a pozsonyi egyetem férfaira, a kik — mint már kiemeltem, — saját maguk és egyetemük jelentősége érdekében fognak igyekezni ezt az impulzust nem egyszerű szolgálai utánzás, hanem új irányok kitűzése, új utak törése által követni, idővel talán — a mi épen nincs kizárva — a bécsiekkel a tudomány nemzetközi terein nemes versenyre is kelni.

Az a felfogás, a mely nemzeti kulturánk hamisítatlan kifejlesztésének egyedüli módját a minden idegen behatástól való merev elzárkózásban látja, s minden nemzeti műveltséget magából a nemzetből kizárólagos nemzeti, faji módon és irányban akar előteremteni: ez a felfogás valószínűleg soha sem fog a pozsonyi egyetem eszméjével megbarátkozni. De ez a felfogás a maga túlzásaival a nemzetiségi eszme mai modern túlhajtásainak eredménye csupán és a mily mértékben fognak a nemzetiségi eszme *ellenünk irányuló* túlságainak veszélyei ezen eszme erejének szükségkép beállandó esökkenésé-

vel egyidejűleg enyészni, oly mértékben fognak a nemzeti irány *tetszetős* túlhajtásai is mind kevesebb és kevesebb követőre találni. Elfogúlatlanul gondolkozó ember lehetetlen, hogy be ne lássa, miszerint nekünk kulturánk, különösen tudományunk továbbfejlesztésében még nagyon sokat kell a külföldtől recipiálnunk, de nem szolgálilag és úgyszólván mechanice, hanem úgy, hogy a fölvelt idegen elemek a nemzeti szellem által megragadva, tudományos életünknek organikus alkotó részeivé váljanak. A külfölddel való folytonos érintkezés nélkül szellemi haladásunk és alkotásaink számára objectív mértéket sohasem kaphatunk s e nélkül hiányzik minden önbírálat s tehát minden igazi haladás is. Csak arra kell ügyelnünk, hogy az érintkezést lehetőleg minden művelt nemzet szellemi életével egyaránt fentartsuk és *hogy egy kultúra befolyása a miénkre egyoldalúan túlnyomóvá ne váljék*. E tekintetben azomban, — ha magyar tudósaink feladatuk magaslatán állanak és ha a kormány kiküldetésekkel, tanulmányutakkal a kellő irányban hat, — Bécs pusztja geográfiai közelségében valami nagy veszélyt nem látok. Azon a tényen, hogy a művelt európai államok között Austria van hozzánk legközelebb, — a maga, ma holnap már épen nem tiszta német kulturájával, — amúgy sem változtathatunk; szellemi központjainknak a határhoz közelebb tolása által e közelség általános szellemi hatását kisebb mértékben fokozzuk, mint a mily mértékben *gyöngítjük* elhatalmasodását azon a vidéken, a melynek számára magyar központot alkotunk.

Korántsem akarom e véleményem által kisebbíteni azt a hivatást, mely Szeged városára az én meggyőződéseim szerint is nemzeti kulturánk továbbfejlesztése terén vár. De épen tekintettel az elmondottakra én *Szeged*-et alkalmasabbnak tartom oly főiskola székhelyeül, mely nem a régi kulturában gyökerező, történelg kifejlett tudományszakok művelésével foglalkozik, hanem a modern gazdasági élet talajában felnőtt s azt a haladás

bámulatos vívmányaival át meg átalakító *technikai tudományok* tanítását és ápolását bírja ezéjéül. *Egy második műegyetem, esetleg gazdasági szakoktatással is kapcsolatban,* kitűnő székhelyet kaphatna Szegeden s felállítására ott azzal az előnnyel járna, hogy *épen a magyar elemet erősebben terelné a technikai pályák felé.*

Amúgy is elérkezett az ideje, hogy a harmadik egyetem mellett immár második műegyetemről is kezdjünk gondolkozni; hiszen a mit egyetemeink számáról viszonyítva a népességhez és hasonlítva a külföldhöz mondtam, az ép úgy ráillik a műegyetemek kérdésére. Nálunk a mérnöki, építészeti szakma egyetlen főiskola által van képviselve; ezt lehet mondani a gépészmérnökségről is, mert a kassai intézet csak ipariskola; vegyészeket is technikai irányban tulajdonképpen csak a műegyetem képez. Ausztriában öt műegyetem van, Németországban kilencz, Olaszországban is öt, — így Európának majdnem minden állama túltesz e tekintetben is rajtunk; pedig kétségtelen, hogy a rohamosan fejlődő budapesti műegyetemre ép oly jótékony hatással volna egy pepiniérekeppen szolgálendő vidéki műszaki főiskola, mint a kolozsvári egyetem a budapestire; az is bizonyos, hogy a technikusok számának * örvendetes növekvésével szemben maholnap a budapesti műegyetem minden kibővítése és újabb építkezése sem fog elegendőnek bizonyulni, ha még egy politechnikumot nem állítunk.

Tehát nézetem szerint Szegeden egy második műegyetem volna állítandó s a harmadik egyetem Pozsonyban szervezendő; hogy ezzel kapcsolatban milyen más szervezeti kérdések állanak még elő s azok megoldása mily irányban volna keresendő? ezt még néhány észrevétellel tartozom megvilágítani.

* Az 1893/4. tanév téli felében 932.

Az 1883-iki enquéte alkalmával a nézetek megszözlottak arra nézve, *hogy a harmadik egyetem milyen karokból alakuljon* s nevezetesen, *hogy annak theologiai kara legyen-e?*

Az elmondottak után nem szükséges többé újból indokolnom abbeli véleményemet, hogy az új egyetem múlhatatlanúl orvoskarral volna szervezendő, a mely szükségkép maga után vonja a természettudományi szakokat is. A matematikai és természettudományokat jobb volna mindjárt önálló karként szervezni, — mint Kolozsvárott, — s a bölesészet-, történet- és nyelvtudományi szakokból is külön kart alkotni. Ez a kettéválasztása a régi rendszer szerint egységes úgynevezett „philosophiai kar“-nak hovatovább Budapesten is szükségessé fog válni, mert a mai állapot mellett szakkérdések fölött gyakran épen nem szakértő többségek döntenek. Ezekhez járúlna — illetőleg ezeket a hagyományos rangsor szerint megelőzné — a jog- és államtudományi kar, s így szervezve az új egyetem alkat-elemeire nézve megegyeznék a kolozsvárral.

A theologiai kar kérdésének, — melyet a képviselőház közoktatási bizottsága az enquéte meghallgatása után függőben tartandónak jelzett, — nálunk már szintén egész kis története van. Báró Eötvös József 1870-iki egyetemi törvényjavaslatában a pesti egyetem következő karokkal volt contemplálva: 1. bölesészet-nyelvészeti; 2. orvosi; 3. jog- és államtudományi; 4. róm. kath. theologiai; 5. gör. keleti theologiai; 6. protestáns theologiai kar. E szerint b. Eötvös az országnak akkoriban egyetlen egyetemén valamennyi bevett hitfelekezet számára (az unitáriusok kivételével) hittani kart tervezett, — a protestáns felekezetekét azonban egyesíteni kívánta. Ettől jelentékenyen eltért a Trefort Ágoston 1873-iki javaslata, mely a hittani karokat elvben eltörölte, a budapesti egyetem katholikus theologiai facultását csak kivételesen és átmenetileg tartotta fenn s a budapesti philosophiai kart is — a francia

rendszer módjára, — kettéválasztatni kívánta. Ezen javaslat szellemében lett a kolozsvári egyetem annak idejében szervezve.

Az enquête alkalmával csak kevesen emeltek határozottan szót a theologia facultás mellett, de ezek közöttük különösen Láncezy Gyula, nagyon nyomatékos indokokat érvényesítettek mellette.

Az állam és az egyház közötti viszonyok fejlődése az utóbbi évtizedekben több államban az egyetemek theologiai karainak megszüntetésére s a pap képzésnek csupán a külön hittani intézetekbe való koncentrálására, néhol felekezeti egyetemek szervezkedésére vezetett. Ez történt Franciaországban, Olaszországban, Belgiumban, Oroszországban, míg viszont Ausztriában s főleg a protestáns többségű országokban (Németország, Anglia, Holland) a theologiai karok rendszere fentartotta magát, bár különösen a katolikus papképzés nem olvadt belé egészen az egyetemi karokba.

A kétféle rendszernek úgy az állam, mint az egyház szempontjából megvannak a maga előnyei és hátrányai. Nálunk az uralkodó áramlat a hetvenes évek óta a theologiai karoknak határozottan *nem kedvezett*; nézetem szerint azonban ez az áramlat viszonyaink és különösen állami és nemzeti érdekeink szempontjából aligha bír valami öntudatos jogosúltsággal.

Tekintve az eddigi fejleményeket és a jelenlegi, meggyökerezett állapotokat, azt, hogy mi a papképzést bármely felekezetre nézve egészen és kizárólag az egyetemekre összpontosítsuk, elérhetőnek nem tartom. De azt a helyzetet, a mely nálunk és másutt is a katolikus egyházra nézve fennáll, hogy t. i. külön papi semináriumok mellett lehetővé van téve az, hogy a papnövéndékeknek legalább egy része egyetemi theologiai karon képeztessek, ezen kiképzetése alatt más, az egyetemen képviselt tanszakokkal is bizonyos mértékben foglalkozhassék s tanulmányainak befejeztével a theologiai szakból a csakis egyetem által nyújtható

legmagasabb, t. i. doctori fokozatot elnyerhesse: ezt a helyzetet úgy az illető egyházra, mint az államra nézve előnyösnek, czélszerűnek s ép azért tovább fejleszteni-dőnek és lehetőleg a többi bevett hitfelekezetre is kiterjesztendőnek vélem.

Nézetem szerint ugyanis, bár elméletileg könnyen igazolható s liberálisnak látszó, de rövidlátó felfogás az, mely a papképzést az egyetemtől mintegy távol tartani akarja. Akármint fejlődjenek nálunk a vallásszabadság elve alapján az egyházak és az állam közötti viszonyok, jól képzett, művelt, tudományos látkörrel bíró papokra mindig szükség lesz s ezért indokolatlan volna, hogy az állam e fontos hivatási kör képzésének ügyével szemben a nem törődés kényelmes álláspontjára helyezkedjék. Szükséges lesz gondoskodni arról, hogy a papképzés mindennemű intézetei megfeleljenek azoknak a követelményeknek, a melyeket az állam, — a vallási meggyőződések és vallásgyakorlati rendszerek teljes kímélése mellett, — a maga érdekei szempontjából felállítani jogosítva van; de szükséges másrészt, a papság értelmi színvonalának emelése érdekében gondoskodni arról is, hogy azok a papjelöltek, a kiket a maguk hivatási szakában magasabb tudományos ambíció vezérel, ezen ambíciójuk kielégítését *az állam intézményeinek segítségével* megtalálhassák. Ezen az úton azokat az egyházakat is, a melyek eddig a magyar állameszmétől kevésbé vannak áthatva, legalább papjaiknak egy élte-je által szorosabban esatolhatjuk az államhoz, s megszüntethetjük azt a ma fennálló anomáliát, hogy a hittani szakban a legmagasabb academiai fokozatot csak egyetlen egyház papjai nyerhetik el s ha például egy protestáns lelkész valamely külföldi egyetemen meg is szerezte a theologiai doctori diplomát azt a hazában még nostrificáltatni sines módjában.

Abból az álláspontomból kifolyólag, a melyet előbb a felekezeti egyetemek eszméjével szemben kifejttem,

és előre boesátván, hogy a megoldás javasolt módjánál én *föltételezem az illető egyházi tényezők jóakarató hozzájárulását*, mert a nélkül theologiai karoknak megfelelő eredménnyel való felállítása nem is képzelhető: következőkben körvonalazom a hittani karok kérdésének azt a megoldási módját, melyet viszonyaink között legcélszerűbbnek vélnék, de a melyet magam sem tekinthetek máról holnapra megoldandó feladatnak.

A budapesti egyetemen meghagyandó volna a maga katholicus theologiai karával, melylyel történetileg összenőtt; a míg ezt a kart az állam fentartja és időről-időre szükséges fejlesztéséről is gondoskodik, addig az egyetemi alapnak, vagy ezen alap egy részének revindicálására irányuló törekvéseket nézetem szerint jogosítva van visszautasítani. De épen ebből a szempontból elkerülendőnek tartom a budapesti egyetemnek minden oly fejlesztését s különösen újjáépítését, mely a hittani karnak az egyetemtől való elszakadását idézhetné elő.

A kolozsvári egyetemen a jelenlegi négy kar mellé ötödiknek *egy egyesült állami protestáns theologiai facultás volna felállítandó*. Az ilyen egyesítés alig hiszem, hogy elvi akadályokba ütköznék. Ilyet tervezett b. Eötvös is, és ilyen egyesített facultás eszméje szóba jött protestáns egyházirodalmi téren már a debreczeni egyetemmel kapcsolatban is. Azt hiszem elegendő volna a két evangélikus hitfelekezet szerint a dogmatika és lithurgia számára külön-külön tanszékeket állítani, a többi közös lehetne. Egy ily protestáns hittani karnak épen Kolozsvárott való felállítása teljesen megfelelne ama fontos szerep hagyományainak, melyet Erdély a magyar protestantismus történetében vitt s egy új, nevezetes vonzerőt kölesönözne a kolozsvári egyetemnek, annak bizonyos tekintetben az egész országra szóló speciális jelentőséget adna. Ez az intézkedés elérhetővé tenné — az egyetemi rendszer minden sérelme s minden bonyodalom nélkül — azt a célt, a melynek érdekében az erdélyi evang. reformált egyház már tárgyalásokat

is kezdeményezett a kormánynyal s megoldhatná azt a feladatot is, a mely a debreczeni felekezeti egyetem tervének egyik legfőbb indító oka volt. Meg kell jegyez- nem, hogy részemről a megoldás e módját tartom egye- dül lehetségesnek ama czél megvalósítására, miszerint a Kolozsvárott most felállított ev. református hittani academia az ottani egyetemmel „kapsolatba hozassék“ ; ez az academia t. i. beolvasztható volna az egyetemi karba, az egyház részére olyan jogok tartatván fenn, a minőket Eötvös báró 1870-iki törvényjavaslata szánt a felekezeteknek.

A mi a *harmadik egyetemet* illeti, az *egyelőre* létesít- hető volna theologiai kar nélkül is, de kifejtett nézetem- hez képest kívánatosnak tartanám, hogy ezen az egye- temen — akár Pozsonyban, akár Szegeden, vagy Kas- sán jőjjön az létre, — legalább később *katholikus theologiai facultást* állítson az állam. Csak ha Debreczen válasz- tatnék a harmadik egyetem székhelyéül, ott az egyetem alig volna protestáns hittani kar nélkül képzelhető s ez esetben Kolozsvárott esnék el e kar. Két katolikus és egy protestáns theologiai kar a magyar állam egye- temeink, körülbelül megfelelne annak a számaránynak is, a mely nálunk a hitfelekezetek között fennáll és megegyezne például a kérdés megoldásának azzal a módjával, a mely a hasonló hitfelekezeti viszonyokat feltüntető Bajorországban régóta található.*

A régebben bevett hitfelekezetek közül még a *gör. keletiek-ről* és az *unitáriusok-ról* kell — az egyetemi theologiai oktatás szempontjából — szólanom.

Az unitáriusok száma hazánkban sokkal cseké- lyebb, semhogy részükre külön theologiai kar felállít- tása komolyan kívánható volna. Azt hiszem e hitfele- kezetre nézve a theologiai tanítás és tudorozás kér- dése — a memyiben azt igényelnék, — a protestáns egyesült theologiai kar keretében volna megoldandó.

* Münchenben, Würzburgban katolikus, Erlangenben protes- táns hittani kar áll fenn.

A görög keleti egyház viszonyai különösen kívánatossá tennék, hogy papjainak legalább egy része valamelyik állami egyetem tanításának körébe vonassék. A görög keleti szerbekre nézve alkalmas székhely volna Budapest, hol virágzó hitközségük van, esetleg püspöki székhely is volna — a közel Szent-Endre helyett — szervezhető s a hol a Tököly Száva által alapított convictus is működik. A görög keleti románokat már kevesebb kapocs köti Budapesthez, habár épen ezekkel szemben különösen kívánatos volna, ha papjaik kiválóbbjai az ország szívében legerősebben lüktető magyar nemzeti élet behatásának volnának egy ideig kitéve. A mennyiben ez kivihetetlennek bizonyúlna, szóba jöhetne egy görög keleti román hittani facultás felállítása a kolozsvári egyetemen is. De mindkét görög keleti egyházra nézve a theologiai kar létesítését *csak a távolabbi jövő feladatának tekinthetjük*, mert a hogy a dolgok ma állanak, aligha várható ennek az eszmének az érdekelt egyházak részéről való melegebb fölkarolása, és mert kérdéses az is, vajon ily egyetemi karok szervezése céljából minden tekintetben alkalmas és elfogadható tanerők ez idő szerint rendelkezésre állnának-e?

A harmadik egyetem kérdésével szorosán összefügg *a jogacademiák kérdése*, mert ha az egyetemi rendszer felé egy további lépést teszünk, akkor okvetetlenül tisztába kell jönnünk azzal, hogy a felsőbb oktatás egyéb intézményeivel mi történjék? különösen azokkal, a melyeknek helyzete már ma is szinte tarthatatlannak mondható.

Elméletileg legtisztábbnak és leghelyesebbnek látszanék mindazokra a világi tanszakokra nézve, a melyek az egyetemeken képviselve vannak, a külön szakiskolákat teljesen megszüntetni. Ezt azonban lehetetlenségnek tartom, egyrészt azért, mert akkor nem csak egy harmadik, de legalább még egy negyedik, ötödik (leg-

alább csonka) egyetem fölállítása volna szükséges, és másfelől azért, mert létező kulturintézményeket — különösen az olyanokat, a melyek a maguk körében feladatuknak mégis csak megfelelnek s életképesek, — egyszerűen agyoncsapni, — habár törvényhozási úton lehetséges, nézetem szerint sem politikai, sem kulturai szempontból nem kívánatos.

Egyébiránt az úgynevezett egyetemi rendszer a maga abszolút tisztaságában tulajdonképen Európa egyetlen nagyobb államában sincs ez idő szerint *teljesen* keresztülívve. Nem is szólva Francia- és Angolországról, a hol a felsőbb szakiskoláknak ma még sokféle nemei léteznek, tudvalevőleg vannak Olasz- és Spanyolországban is régóta egy-két facultásból álló „csonka egyetemek“, vannak Németországban is academiák (Münsterben és Braunschweigben), melyek csak theologiai és philosophiai karból állanak. Az egyetemeknél szűkebb körű főiskolákat a Trefort Ágoston 1873-iki törvényjavaslata is fentartotta.

Nekünk nézetem szerint, — s mint azt már az előbbieken indokoltam, — oda kell törekednünk, hogy felsőbb oktatásunk minden reformja az izolált szakiskolák rendszerének fokozatos elhagyását s a felsőbb oktatásnak nagyobb centrumokba való csoportosítását tekintse célul. Ez okból felállítandó a harmadik egyetem, új jogacademiák létesülése mindenkép megakadályozandó s a létezők száma is — a kevésbé életképesek megszüntetésével — lehetőleg apasztandó. Ezen túl menni véleményem szerint nem lehet, de igen is szükséges, még pedig mielőbb s mindenesetre legkésőbb a harmadik egyetem fölállításával egyidejűleg, tisztázni a jogacademiák helyzetét, végleg megállapítani feladatkörüket s lehetőleg törvényhozási úton megszabni működhetőségük feltételeit.

E tekintetben a leghelyesebb irányt az a törvényjavaslat jelöli meg, a mely a jogi államvizsgálatok ügyében nem rég benyújtott.

Ez a törvényjavaslat egyfelől megszünteti azt a jelenlegi fonák állapotot, mely szerint az egyetemek jogdoctori szigorlatai az ügyvédi minősítés feltételeit képezik s ezáltal módot nyújt arra, hogy a jogacade-miák hallgatósága folyvást ne esökkenjen, másfelől a jelentékenyen szigorúbbá tett jogi államvizsgák megtarthatásának föltételeit megjelölván, ezáltal elő fogja idézni az oly jogacade-miáknak, melyeket fentartójuk kellő karba helyezni nem képes, úgyszólván természetes halállal való kimúlását.

Nézetem igazolására szolgálhat, hogy a tanügyi reformjaikban néha igazán radicális francziák körében is az egyetemek alkotására törekvők maguk sem képzelik e reformot úgy, hogy az minden történetileg kifejlett felsőbb iskolai intézményt halomra döntson s mint az e mozgalom vezető lelkének, *Liard*-nak nyilatkozataiból világosan kitűnik, számolnak azzal a szükség-szerűséggel, hogy az egyetemekké egyesítendő facultéken kívül még elég nagy számmal megmaradó külön tudománykarok is bizonyos megállapítandó szerényebb feladatkörben tovább folytassák működésüket s esetleg később létrejövendő egyetemek csíráit képezzék.

Csengery Antal a jogi szakoktatás ügyében tartott enquete alkalmával oda nyilatkozott, hogy az egyetemekké át nem alakítható, de jól ellátott jogacade-miák philosophiai karral volnának megtoldandók s ily alakban doctori fokozat adományozási jogával is felruházandók. E nézetet egészben nem tehetem magamévá, mert a doctorrá avatás jogát s vele az egyetemi jelleget okvetlenül a facultások nagyobb csoportjának — legalább háromnak, — vélném fentartandónak. Hogy azonban a népesebb jogacade-miák mellett, s ott, hol egy philosophiai kar felállítására a kellő erő megvan, ily kar is létesüljön, azt a felsőbb oktatás rendszerére nézve vallott felfogásom szempontjából csakis helyeselni tudnám. Az ily philosophiai kar nemesak a jogászok szélesebb körű kiművelésére szolgálhatna, de tanárjelölteknek is nyújt-

hatna oly képzést, mely a középiskolai törvény értelmében az egyetemi évekbe részben beszámítható volna. Meg kell azonban jegyezni, hogy ily karok létrejöttét mindenestre csak kevés helyen s csak úgy tartanám kívánatosnak, ha az összes főbb szakok megfelelő képviselőtéről s a tudományművelés minden szükséges eszközéről gondoskodás történik, mert ellen esetben azok aligha bizonyíthatóan életképesebbeknek annál a csonka bölcsészeti karnál, melyet Trefort miniszter még a hetvenes években a pozsonyi kir. jogacademia mellett létesített és a melynek izolált egy-két nyelvészeti tan-széke teljesen hallgatók nélkül maradt.

Nem képezheti feladatomat a kifejtett elvek értelmében létesítendő harmadik egyetem felállításának *gyakorlati keresztülvitelét* s különösen az e cél által igényelendő *költségek összegét* tüzetesen megjelölni; e tekintetben csak néhány megjegyzésre kívánok szorítkozni. A költségösszeg egyébiránt úgyis nagy részben függ attól, hogy az a város, a mely az egyetemet elnyeri, mennyit nyújthat meglevő intézményeiben s hozandó áldozataiban az egyetem céljaira.

Azok között a sajtóságos nézetek között, a melyeket a harmadik egyetem kérdésére nézve az időszaki és napi sajtó felszínre hozott, ki volt fejezve az is, hogy az államra nézve tulajdonképen lealázó egy oly fontos kulturintézménynek, minő az egyetem, létrehozásánál tért nyitni a városok egymásra való licitálásának s ily módon olosóbbá akarni tenni azt, a mi az állam kötelességszerű terhét képezi.

Hát tisztázzuk az eszméket! Hogy a harmadik egyetem ügye ily soká húzódik el s a városoknak *e miatt* oly sok idejük volt az egymásra licitálásra, azt magam is sajnálom. Hogy a harmadik egyetem helyének megválasztásánál az illető város által e cél érdekében hozható anyagi áldozatok nagysága az *utolsó* szempontot

kell, hogy képezze: az iránt, gondolom, mindnyájan egyetértünk. De hogy egy egyetem létrejötte érdekében az a város, a melyben az felállítatik *mentül nagyobb áldozatot* hozzon és az állam ezt az áldozatot készséggel elfogadja: ezt nem csak hogy kifogásolni nem lehet, de ezt a dolog természete hozza magával.

Vegyük csak tekintetbe, hogy Franciaországban, — a hol pedig az állam sokkal inkább volna abban a helyzetben, hogy ily kérdésekben a nagylelkűség álláspontjára helyezkedjék, — némely város mekkora áldozatokat hozott újabban facultásai tekintélyének emelése, hallgatóságának szaporítása s majdan egyetemi rangra emelésük érdekében; ott kiterjedt *egyesületek* alakultak (*societés des amis de l'université*) egyik-másik nagyobb vidéki főiskolának egyetemmé való fejlesztése érdekében.

Hogy ebben az irányban az áldozatkészség nálunk is megvan, annak csak örülhetünk s a törvényhozás és kormány teljes mértékben jogosultak ezt az áldozatkészséget igénybe is venni. De most már magam is kívánatosnak tartanám, hogy az *elhatározás* megtörténjék, ha mindjárt ez az elhatározás az áldozatokban való nemes versengésnek végét is fog vetni.

Az elhatározást természetesen nem követhetné mindjárt az egyetem tényleges megnyitása, de az e czélból okvetlenül szükséges törvény megalkotása után például egy évre az új egyetem már megkezdhetné működését úgy, hogy — a memnyiben az illető helyen jogacademia van — az mindjárt egyetemi karrá alakulna át, az orvosi és természettudományi karok pedig esetleg évfolyamról évfolyamra szerveztetnének — mint a hogy Trefort a pozsonyi orvos- és természettudományi kar felállítását tervezte, — mi által a kormány időt nyerne az építkezésre, a szükséges tanerőkről való gondoskodásra, s az egyes tanszékek felszerelése is több évre oszlanék el. Négy, illetőleg öt évvel a megnyitás után az egyetem már teljes erővel működhetnék s mindennemű képesítést is oszthatna.

A Trefort által a pozsonyi egyetem érdekében 1880-ban Ó Felsőégéhez tett előterjesztés a felállítandó egyetem költségeire nézve a következő megközelítő előirányzatot tartalmazta: épületek és telkek megszerzésére és első felszerelésre 800,000 forint, mely hitelművelet útján volna beszerzendő, úgy, hogy e czímen 50 éven át 50,000 frt (a mai kamatláb szerint kevesebb) terhelné az állami költségvetést. Ehhez járulnának — miután a jogi kar már megvan, — a bölcészeti kar évi dotációjaképen 12,500 frt, a természettudományi karé: 24,500 frt, az orvoskaré: 40,000 frt, hivatalnokok és szolgaszemélyzetre: 8000 frt, dologi kiadásokra: 12,000 frt. Összesen tehát 147,000, illetőleg kerek számmal 150,000 frt évi kiadás.

Ezt a számítást kissé optimistikusnak tartom. Először is az ottani jogacademia a tanulmányalapról tartatván fenn, tekintettel ezen alap jogi természetére, jövődő bonyodalmak elkerülése s az egyetem tiszta állami jellegének megóvása szempontjából czélszerűbbnek vélném a jogacemiát, mint egyetemi jogi kart egészen az állam terhére venni át, a mi a tanulmányalapról pénzügyi érdekeivel éppen megegyeznék, de a mi — a jelenlegi állapot szerint — 30,000 frtnyi többkiadást képezne a fentebbi számítással szemben. Az építkezések és első felszerelés költségét is 800,000 frtnál föbbre vélném előirányozandónak; a fizetési viszonyok is változtak azóta, úgy, hogy nem hiszem, miszerint a pozsonyi egyetem — teljes kifejlődése után — a kolozsvári egyetem és tanárképző jelenlegi netto-költségénél (300,219 frt) sokkal kisebb összeggel volna fenttartható, a miben a beruházások kamatai nem is foglaltatnának benne.

Azonban a czél szempontjából ezt a költséget sokalunk nem szabad s különösen a beruházásokra nézve szem elől nem tévesztendő, hogy a pénztári készletek tetemes, költségvetésen kívüli fedezete úgyszólván kizárólag a gazdasági, nem a szellemi kultúra czéljaira fordít-

tatik és hogy költségvetésünk nemsokára felszabadul a parlamentépületnek évenként százezreket igénylő terhelől, a melyeknek helyét, — mint a miniszerelnök is legutóbbi pénzügyi exposéjában helyesen jelezte, — legmértőbben kulturális céljaink nagyobb mérvű ápolása s különösen *egyetemi építkezéseink* költsége foglalhatná el.

A törvényhozás és a kormány által a *millennium* alkalmából befejeztetni vagy megalkottatni tervezett művek közül egyet sem szándékom kifogásolni, de mégis meg kell jegyezmem, hogy azoknak nagy része a *millennium* nélkül is körülbelül ez időben létrejött vagy megkezdett volna, míg egy részök — mint az országos kiállítás — nem bírhat egy új évezredre kiható, *maradandó* alkotás jellegével. A három milliónyi költséggel létesíttetni tervezett képzőművészet-történelmi muzeumot pedig — őszintén megvallva, — egyáltalán nem tartom a harmadik egyetemenél előbbre való feladatnak.

Ha a törvényhozás és a kormány a *millennium* idejére a harmadik egyetem ügyét legalább az elhatározás stádiumáig érlelnék meg s esetleg annak az ünnepélynek fényét és korszakos fontosságát az új egyetem alapjának letetésével emelnék: ez által mindenesetre jeleik adnák annak, hogy a nemzet vezetői, s velök és általuk az egész magyar nemzet a leviharzott évezred után még mindig ifjan, bár a tapasztalat érett bölcseségével lépi át az újabb évezred-küszöbét; mert csak a fiatal erő és önbizalom erénye nemes ideálokért lelkesedve a messzebb jövőnek szánt új alkotásokra vállalkozni, és mert viszont csak a tapasztalatokkal szerzett, érett bölcsesség előjoga felismerni azt, hogy egyedül a tudományos műveltség az, a mely egy nemzetnek valódi értékét megadja, képessé teszi rá, hogy mások fölébe emelkedhessék s az idők múlásával nyugodtan szembenézzon.

TÁRGYMUTATÓ.

Oldal

I. fejezet: Trefort Ágoston és Csáky Albin gróf magatartása a harmadik egyetem kérdésével szemben; a körülmények, melyek a szerzőt e tanulmány megírására indították 3

II. fejezet: A harmadik egyetem kérdésének eddigi fejlődése s jelen állása. Trefort kezdeményezése a pozsonyi egyetem érdekében. Mozgalom Szeged mellett. Kassa is a versenyző városok sorába lép. A képviselőház közoktatási bizottsága által megtartott enquête. A bizottsági jelentést a Ház tudomásül veszi. Trefort magatartása a József-academia visszaállítása ügyében; e terv megbukik; Trefort törvényjavaslata a Pozsonyban felállítandó orvosi kar tárgyában. Billroth röpiratában a Bécsben tanuló magyar orvosnövendékek eltávolítását kívánja. Az ügy szünetel. Csáky gróf a harmadik egyetemet időelőttinek nyilvánítja. Debreczenben felekezeti egyetemet terveznek. A millennium alkalmából Szeged és Pozsony megújítják a mozgalmat. Eötvös báró is korainak tartja még a harmadik egyetemet 6

III. fejezet: A harmadik egyetem szükségességének és időszerűségének bizonyítása. A kérdés eddig mindig ferde nézőpont alá volt helyezve. Elvben sohasem lett a harmadik egyetem szükségessége megtámadva 18

Az egyetemek száma a népesség számához viszonyítva, a külföldön és nálunk. Magyarország e tekintetben az összes művelt európai államok között leghátul

sorakozik. Nem elég a meglevő egyetemek fejlesztése; új központ szükséges; ennek hatása a tudományra, a közművelődésre 21

A felsőbb oktatás rendszerei; jobb az egyetemi rendszer mint a szakiskolai. Franciaország közeledik az egyetemi rendszerhez. A különböző szakoknak nagyobb főiskolákba csoportosítását igényli a tudományok kölcsönhatása. Tudósképzés és gyakorlati szakképzés el nem különíthető. Nálunk túlságosan sok a jogiskola, kevés az orvosi kar; a jogászokhoz képest nagyon csekély az orvosnövendékek száma 31

Orvosnövendékeink harmadrésze most osztrák főiskolákon tanul; e jelenség okai és hátrányai; ez korlátozandó. Még egy orvosi karra — tehát egyetemre — e miatt is szükség van 41

A harmadik egyetemnek a kolozsvárinál kisebb vagy nagyobb népessége nem képezne lényeges körülményt. A kolozsvári egyetem jelentősége a felsőbb oktatás és tudományosságunk szempontjából; a kisebb városokban levő egyetemek előnyei 49

A harmadik egyetem tanszékeit lehetne jól betölteni; eddig egyetemeink csekély száma miatt sok szellemi erőt el is veszítettünk 54

A pénzügyi szempont nem képezhet föltétlen akadályt; egyetemi célokra aránylag nagyon keveset költünk. A budapesti és kolozsvári egyetemen mindig lesz javítani-, alkotnivaló; ezek szükségletei miatt a harmadik egyetem nem késchetik. A népvelés érdekét nem szabad ellentétbe állítani a felsőbb oktatásával . 57

IV. fejezet: A felekezeti egyetem kérdése. A protestánsok egyetem-állítási joga törvényen alapul; de tartalma meghatározatlan. E jog tényleges gyakorlása törvényhozási intézkedést igényelne. A kérdés nehézségei. A debreczeni terv megvalósításának költségei. A felekezeti egyetemek hátrányai és veszélyei . . . 66

V. fejezet: A keresztülvitel némely kérdése. A kínálkozó helyek (Pozsony, Szeged, Kassa, Debreczen) előnyei és hátrányai. A legkedvezőbb körülmények Pozsonyban volnának feltalálhatók. Szegedre a második műegyetem volna helyezendő. A harmadik egyetem milyen karokból volna szervezendő? A theologiai karok nem mellőzendők. Kolozsvárott egyesült protestáns hittani kar volna létesítendő. A jogacademiák száma lehetőleg apasztandó; egyszerűen meg nem szüntethetők; feladatkörük törvényileg volna tisztázandó. A jogi államvizsgák ügyében benyújtott törvényjavaslat jelöli meg a helyes utat. A harmadik egyetem megközelítő költségei. A millennium alkalmából legalább megindítandó volna a felállítás. 80

